

Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця»
Громадська організація «Культура заради майбутнього»

КУЦАЄВА Т. О.

**СПОГАДИ ПРО ПОЛЬСЬКІ ЧИТАЦЬКІ КУЛЬТУРИ
МОДЕРНОЇ ЕПОХИ В РЕФЛЕКСІЯХ ПОЛЬСЬКИХ КНИЖКОВИХ ЗНАКІВ
(2-ГА ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)**

Дослідження проведено в рамках стипендіальної програми
«Досліджуйте в Україні» (Badaj na Ukrainie) від Центру діалогу
ім. Юліуша Мерошевського, Республіка Польща

Дніпро
«Середняк Т. К.»
2023

УДК 097"185/19":028.01(=162.1):[069:94](477-25)
К 958

К 958 Куцаєва Т. О. Спогади про польські читацькі культури Модерної епохи в рефлексіях польських книжкових знаків (2-га пол. XIX – поч. XX ст.). Дніпро: «Середняк Т. К.», 2023. 115 с.; іл.
ISBN 978-617-8139-16-2
(Електронне видання)

Монографія присвячена польським читацьким культурам Модерної епохи в рефлексіях книжкових знаків 2-ї пол. XIX – поч. XX сторіч на антикварних книгах із історичних колекцій бібліотек «Київського художньо-промислового і наукового музею» та «Державного історичного музею», а також пов'язаних із ними колекцій низки сучасних музеїв та бібліотек України, Литви, Польщі та США. Авторка приділяє рівну увагу як книжковому знаку, так і книзі, приналежність якої конкретний книжковий знак засвідчував. Власницькі та невласницькі книжкові знаки приватних та інституційних бібліотек – маркери фрагментів польських історичних книгозбірень, стали ключами для написання їх історій або продовження реконструкції складу вже відомих збірок. Вдалось віднайти фрагменти біографій, а також історій власників у зв'язку з їх життям та діяльністю в Україні впродовж 2-ї пол. XIX – перших декад XX сторіч. Більшість з цих власників залишили Україну, деякі були вбиті, а інституції – ліквідовані, внаслідок драм Першої світової війни, переслідувань та репресій більшовиків, а потім советської влади. Советська дійсність між двома світовими війнами, Друга світова війна та наступні довгі роки, ще більш драматично посилили розпорошеність історичних книгозбірень та спричинили великі труднощі пов'язані з відстеженням їх долі. Сліди та шляхи вцілілих фрагментів віднайдених польських історичних книгозбірень, які є самодостатніми соціокультурними явищами, довго залишались невідомими як в Національному музеї історії України, так і в кількох інших українських музеях і бібліотеках. Досліджені книжкові знаки та книжкові скарби уособлюють нове знання та є частиною важливого спогаду про втрачені в реаліях советської дійсності польські читацькі культури.

Монографія призначена усім зацікавленим історією польсько-українського історичного культурного діалогу, а також європейської культурної спадщини, бібліофільством, біографістикою, книгознавством, колекціонуванням книжкових знаків, полоністикою, рукописною та книжковою спадщиною, мистецтвознавством та українознавством. Публікація є першою в авторському циклі «Оприлюднення культурної спадщини». **Дослідження та публікація підготовлені в рамках стипендіальної програми «Досліджуйте в Україні» (Badaj na Ukrainie) від Центру діалогу ім. Юліуша Мерошевського, Республіка Польща.**

Науковий консультант:

Костянтин Ткачук, керівник наукових програм Громадської організації «Культура заради майбутнього».

УДК 097"185/19":028.01(=162.1):[069:94](477-25)

ISBN 978-617-8139-16-2

© Т. О. Куцаєва, 2023

ОПИС ІЛЮСТРАЦІЇ НА ТИТУЛЬНІЙ СТОРІНЦІ:

Листівка «Радом. Загальний вигляд», Польща. Розміри: 13,9 × 8,9 см. Техніка виготовлення: фототипія. Стан збереження: «добрий». Видавництво книгарні Едуарда Сучанського в м. Радом. 1915 р. Колекція НІАМ «Київська фортеця». *В цьому місті працював магазин антикварної книги, штампель якого, вірогідно саме антикварної крамниці було атрибутовано в пропонуваному дослідженні.*

На художній стороні листівки вигляд центральної частини міста Радом зроблене з вежі парафіяльного костелу на вулиці Любельській (нині Стефана Жеромського). Видно храми (праворуч): Костел святої Трійці, церква святого Станіслава (тоді православний собор святого Миколая), костел святої Катерини Олександрійської при монастирі бернардинів, катедральний костел святої Покрови Пресвятої Богородиці. На адресній стороні листівки: в правому нижньому куті інформація з фондово-облікової документації НІАМ «Київська фортеця». Листівка не надсилалась.

Едуард Сучанський народився 1.X.1883 р. в Радомі. Він вивчав медицину, закінчив юридичний факультет Дерптського університету, а з 1909 р. був власником палітурної майстерні та книгарні в Радомі, якими з 1917 р. керувала його дружина Стефанія. Е. Сучанський допомагав родині у комерційних справах, але раптово помер 19.XII.1939 р. у Варшаві. Книгарня була зачинена окупаційною владою під час Другої світової війни. У 1942 р. Стефанію Сучанську арештували й заслали спочатку до концтабору Майданек, потім до концтабору Аушвіц, де вона загинула 18.I.1944 р.

Атрибуція Олени Дацюк; Дацюк О. А. Каталог поштових карток фондової колекції Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця». Серія «Польські образи» // Наукове видання. Київ, 2023. **Дослідження та публікація підготовлені в рамках стипендіальної програми «Досліджуйте в Україні» (Badaj na Ukrainie) від Центру діалогу ім. Юліуша Мерошевського, Республіка Польща.**

Na okładce:

Pocztówka z widokami Radomia, Polska. Wydawnictwo księgarni Eduarda Suchańskiego w Radomiu. 1915. Zbiory Narodowego Muzeum Historyczno-Architektonicznego „Twierdza Kijowska”. *W mieście tym działał antykwariat, którego pieczęć została nadana w proponowanym opracowaniu.*

Uznanie autorstwa Oleny Datsyuk za: Datsyuk O. Katalog kart pocztowych kolekcji zbiorów Narodowego Muzeum Historyczno-Architektonicznego „Twierdza Kijowska”. Seria „Obrazy polskie” // Publikacja naukowa. Kijów, 2023. **Badania i publikacja przygotowana w ramach programu stypendialnego „Badaj na Ukrainie” z „Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego”, Rzeczpospolita Polska.**

The illustration on the title page:

The postcard with views of the city of Radom, Poland. The bookstore and publishing house of Eduard Suchanskyi in Radom. 1915. The collection of The National Historical-Architectural Museum "The Fortress of Kyiv". *The library stamp of an antiquarian book store operated in this city was attributed in the proposed study.*

Attribution of the postcard was made of Olena Datsyuk for: Datsyuk Olena. Catalog of postcards from the Fund collection of The National Historical-Architectural Museum "The Fortress of Kyiv". "Polish images" series // Scientific publication. Kyiv, 2023. **The research and the book prepared during the scholarship program "Badaj na Ukrainie" from "Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego", Poland.**

ПОДЯКИ / PODZIĘKOWANIE / ACKNOWLEDGMENTS

Авторка висловлює щиру подяку колективам багатьох бібліотек, музеїв та наукових інституцій Литви, Польщі, США та України, а також тим фахівцям, які посприяли тому, щоб це дослідження відбулось:

- Бібліотеці Гарвардського університету, Harvard University Library;
- Бібліотеці Каліфорнійського університету, The University of California Berkeley Library;
- Бібліотеці Чиказького університету, The University of Chicago Library, **Megan Browndorf**, Slavic & East European Studies Librarian;
- Варшавській публічній бібліотеці, Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego;
- Воеводській публічній бібліотеці імені Вітольда Гомбровича, Кельце, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Witolda Gombrowicza w Kielcach;
- Державному архіву Київської області та Державному архіву міста Києва;
- Державному природознавчому музею НАН України;
- Литовській національній бібліотеці імені Мартинаса Мажвидаса, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, **Rima Dirsytė**, Dokumentinio paveldo tyrimų departamento, Retų knygų ir rankraščių skyriaus vyr. metodininkė-tyrėja;
- Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаника, **Марті Білик**;
- Львівському історичному музею, **Олені Роман**;
- Музею книги і друкарства України, **Світлані Кагамлик** та **Валерію Саенку**;
- Музею Палацу короля Яна III в Вілянові, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie;
- Інституту рукопису НБУВ, **Алевтині Сукало** та **Світлані Булатовій**;
- Науковій бібліотеці імені Михайла Максимовича;
- Науковій бібліотеці та Науковому архіву Інституту археології НАН України, **Ірині Черновол**, **Олександрі Бузько** та **Галині Станиціній**;
- Національному історико-архітектурному музею «Київська фортеця», **Оксані Новіковій-Вигран**, **Олені Ющенко**, **Валентині Мельник**, **Ніні Ковшик**, **Ользі Бевзюк**, **Олені Дацюк** та **Ользі Іващенко**;

- Національній історичній бібліотеці України, **Аллі Новицькій**, відділу довідково-бібліографічної та науково-інформаційної роботи, відділу документів іноземними мовами;
- Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, **Надії Добрій**, відділу **стародруків та рідкісних видань** Інституту книги НБУВ, **Юлії Рудаковій**;
- Національному художньому музею України, **Марині Дроботюк** та **Ніні Матвєєвій**;
- Національному музею історії України, **Ларисі Дідорі** – кураторці бібліотечного фонду впродовж 2017-2021 рр. та **Олександрю Кучеруку**;
- Національній бібліотеці Польщі, Biblioteka Narodowa w Warszawie;
- Національному інституту імені Оссолінських, Ossolineum – Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, dr **Wiktoria Malicka**, Pełnomocniczka ZNiO ds. Współpracy z Zagranicą;
- Національному історико-меморіальному заповіднику «Биківнянські могили»;
- Національному музею в Варшаві, Muzeum Narodowe w Warszawie, **Renata Higersberger**, Kustosz Zbiory Malarstwa Polskiego do 1914;
- Національному музею в Кракові, Muzeum Narodowego w Krakowie, **Piotr Nowak**, Sekcja ds. Ruchu Muzealiów i Kwerend Naukowych;
- Центральному архіву давніх актів у Варшаві, Archiwum Główne Akt Dawnych;
- Центральній сільськогосподарській бібліотеці, Пулави, Centralna Biblioteka Rolnicza NIKiDW Oddział w Puławach, Joanna Szczygieł.

Важливі консультації люб'язно надали: **Андрій Бойко-Гагарін**, **Артур Рудзицький**, **Владислав Безпалько**, **Лариса Амеліна** та **Олег Волощук**.

ПЕРЕДМОВА

Пропоноване дослідження відбулось в контексті історії польсько-українського історичного культурного діалогу. Об'єктом дослідження є польські читацькі культури Модерної епохи, яка тривала до поч. ХХ сторіччя¹. Предмети нашого вивчення – польські *власницькі*² та *невласницькі* книжкові знаки, уособлюють фрагменти історичних книгозбірень та бібліотек приватних осіб, родин, родів та інституцій. Ці книжкові збірки постали в Україні та, багато в чому, розділили її історичну долю. Особливим для низки власників польських книгозбірень був вплив Січневого повстання 1863 р. і політичних процесів, пов'язаних із відновленням незалежності Польщі. Спільним для більшості героїв нашої оповіді є те, що в ХХ сторіччі їх книжкові зібрання розсіяли та розпорошили внаслідок Першої світової війни. Чимало людей та інституцій, як об'єднання однодумців, зазнали переслідувань та репресій від більшовиків, а потім совєтської влади в Україні. Нищівні події Другої світової війни мали також деструктивний вплив на культурну спадщину, яка збереглась. Важливим є згадування втрачених польських читацьких культур через книжкові знаки. Потрібними є акценти на суспільно-політичні процеси, ілюстраціями до яких є книжкові знаки. Вони – частина ідентичності інтелектуала, повсякдення якого не ізольоване від культурного та суспільно-політичного життя.

Представлені польські книжкові знаки походять з історичних колекцій бібліотек Київського художньо-промислового і наукового музею, а також Державного історичного музею в роки совєтської влади. Вони були виявлені в антикварних книгах в *бібліотеці*³ Національного музею історії України (далі – НМІУ), а також в багатьох пов'язаних із ним колекціях інших музеїв та бібліотек України, Литви, Польщі та США.

Сам факт дослідження книжкового знаку, як об'єкту культури та індивідуального предмету колекціонування, не був ключовим у нашому фокусі. *Власницькі* та *невласницькі* книжкові знаки *книгозбірень приватних осіб*⁴ та інституцій стали маркерами для атрибуції та реконструкції складу досить значної кількості польських історичних книгозбірень

¹ Для встановлення хронологічної рамки дослідження використано загальноприйняту періодизацію (Ясь О. НОВА ІСТОРІЯ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Nova_istoriia

² Відповідно книгознавчої термінології власницький знак книги (іноді книжковий) – це літерний, графічний або тиснений знак, що вказує на власника книги, окреслює її приналежність до конкретного бібліотечного зібрання (Швець Н. До методології дослідження «власницького знаку»: (досвід роботи Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Я. Франка) // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2007. Вип. 11. С. 48-69. С. 49).

³ В НМІУ та в музеях-попередниках, незалежно від їх назви, впродовж всього ХХ ст., функціонував окремий підрозділ – наукова бібліотека. В 2015 р. наукову бібліотеку ліквідували, книжкову колекцію зосередили в бібліотечному фонді. В 2018 р. наукова бібліотека була відновлена. Далі в тексті цей структурний підрозділ музею іменується «бібліотека», її офіційний статус для нас не є принциповим.

⁴ Тут і далі використано поняття «Приватна» книгозбірня, бібліотека. Паралельне використання понять «приватна» і «особова» книгозбірня або бібліотека допустимі. В праці про домашні бібліотеки Східної Галичини 1772-1918 рр. польський дослідник Юзеф Шоцький (Józef Szocki) вживає терміни «приватна», «особиста», «власна книгозбірня» як синоніми, на відміну від інституційних бібліотек. В українському книгознавстві побутував термін «особиста бібліотека», а з кінця ХХ ст. для позначення приватної бібліотеки, що перейшла в іншу власність, використовують термін «особова», запозичений з архівної практики (Кривенко М. Історичні колекції Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: з досвіду вивчення та наукової реконструкції. Львів: ЛННБУ, 2014. 112 с. С. 44).

в колекції історичного музею. Впродовж багатьох років ця тема залишалась поза увагою книгознавців та музейників. Необхідно зробити акцент на тому, що книжкові знаки польських книжкових магазинів та палітурної майстерні, також, у фокусі огляду, хоча палітурники та книготорговці, за виключенням фірми Ідзіковських, не мали бібліотек. Книжкові знаки – важливі частини оповіді про книгочитання доби та її традиції.

Вкрай необхідно від початку зробити акцент на тому, що поняття «Історична книгозбірня» застосовано нами відповідно книгознавчій термінології. Польський фаховий дискурс використовує словосполучення «Księgozbiory historyczne», – як стосовно розпорошених і переміщених бібліотек, так і для всіх польських історичних книгозбірень. Поняття «Бібліотека» – до вжито нами, також, відповідно до термінології. Це заклад, що організує збирання, збереження та громадське користування книжками, приміщення для зберігання книжок. В кожному випадку ми орієнтувались на текст книжкових знаків. Застаріле самостійне поняття «Книгозбірня» ми вживаємо щодо книжкових зібрань приватних осіб, а «Бібліотека» – приватних осіб, відповідно змісту їх книжкових знаків та інституційних бібліотек. Вживання слова «Читальня» відбулось в випадках прямого запозичення з тексту книжкового знаку Леона Ідзіковського та з праці Романа Афтаназі. Розв'язання цієї термінологічної проблеми було викликом підготовки дослідження.

Розуміння пропонованої *колекції*⁵ відбулось в різних вимірах культури, культурології, філософії, мистецтва графіки, соціальних відносин, політики та економіки. Головною метою було надати власний голос, як кожному книжковому знаку – символу та рефлексії філософії людини або спільноти, так і унаочнити забуті пам'ятки. Книжкові знаки стали ключами не тільки для першої або продовженої *реконструкції*⁶ складу польських історичних книгозбірень. Вдалось віднайти додаткові фрагменти біографій, як і історій власників у зв'язку з їх життям та діяльністю в Україні впродовж 2-ї пол. XIX – перших декад XX століть. За влучним висловлюванням однієї з провідних дослідниць в сфері українського книгознавства Ірини Ціборовської-Римарович, книгозбірня була інтелектуальною лабораторією її власника або власниці, а нині – це додаткове джерело з історії роду⁷.

Більшість власників фрагментів виявлених, а, краще сказати – віднайдених в бібліотеці НМІУ, книжкових збірок залишили Україну внаслідок Першої світової війни, переслідувань більшовиків. Між двома світовими війнами та в наступні довгі роки вцілілі фрагменти книжкових зібрань були розпорошені, забуті та, часто, втрачені. Присутність вцілілих фрагментів польських історичних книгозбірень в бібліотеці НМІУ довго залишалась невідомою. Для опису цієї ситуації найбільш вдалими є висловлювання Наталі Старченко про силу випадковості в ремеслі історика⁸.

⁵ Досліджена колекція функціонує більше як нове знання, а поняття «колекція» використано нами щодо польських антикварних книг умовно. Книги в НМІУ не виділені в окрему збірку, колекцію, не мають спеціального маркування або не позначені в інший спосіб, який дозволяє уособити пам'ятки.

⁶ За визначенням Л. Мухи до наукової реконструкції необхідно ставиться як до комплексного, так і творчого процесу (Кривенко М. Історичні колекції Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: з досвіду вивчення та наукової реконструкції. Львів: ЛННБ України ім. В. Стефаника, 2014. 112 с. С. 10-11). Це залишає значний простір для наукового пошуку та різноманітності завдань кожного окремого дослідження.

⁷ Ціборовська-Римарович І. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких-Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан / наук. ред. О. Онищенко; НАН України, НБУВ. Київ: НБУВ, 2006. 396 с. С. 395.

⁸ Старченко Н. Українські світи Речі Посполитої. Історії про історію, повторне видання. Київ: Laurus, 2022. 616 с. С. 139.

Польські книжкові знаки з аргументованих причин виступають джерелами історичної та біографічної інформації. Вони інформативні, документальні і, аж ніяк, не мовчазні ілюстрації. На важливість всіх *провенієнцій*⁹, отже, і книжкових знаків різних типів, звертав увагу ще на поч. 1950-х рр. проф. Вроцлавського університету Броніслав Коцовський (Bronisław Kocowski) – польський історик, літературознавець, бібліограф і бібліотекар¹⁰. Він наполягав на тому, що роль провенієнцій зростає через дефіцит документів, що утворився внаслідок Другої світової війни. Б. Коцовський говорив про стародруки, але його ідеї можна поширити на провенієнції в усіх антикварних книгах.

В цілому, пропоноване нами нове знання – це значуща та самодостатня тематична оповідь. Окрім того, в українському фаховому дискурсі подекуди важко розділити український та, зокрема, польський книжковий знак через спільну історію¹¹. Не заперечуючи цю концепцію, ми робимо акценти на всі аспекти, які відображають культурну ідентичність власників книжкових знаків, їх внесок в розвиток як польської, так і української культури книгочитання.

Ключова інформація, що об'єднує нашу тему, походить з трьох київських музеїв: Національного музею історії України (далі – НМІУ), Національного художнього музею України (далі – НХМУ) та Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця» (далі – НІАМ «Київська фортеця»). Музеї ведуть свою складну історію від колекції Київського художньо-промислового і наукового музею (далі – КХПНМ).

Сформоване уявлення про колекцію польських антикварних книг вийшло за фактичні стіни книгосховища бібліотеки НМІУ. Наприклад, книжковий знак, власницький підпис та інскрипт одного з представників роду Бржозовських (Brzozowski) дозволив встановити зв'язок бібліотечної колекції та основного фонду самого музею. У свою чергу, екслібрис Карла Болсуновського (Karol Bołsunowski) пов'язав колекцію НМІУ з колекцією НХМУ, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ). Інші книжкові знаки пов'язали українські та зарубіжні колекції. Таких прикладів накопичено багато і зрозуміло те, наскільки складною є географія розпорошення польських історичних книгозбірень, отже, доля їх власників.

Для реалізації поставленої мети нами створено майже вичерпну джерельну базу, створено змістовний архів документальних і візуальних джерел. Продовження історико-книгознавчого дослідження книжкових фондів різних музеїв і бібліотек допоможе отримати ще більше деталей з теми.

Ключовим для дослідження стало опрацювання майже 2 тис. *антикварних книг*¹² XVIII – поч. XX сторіччя з бібліотеки НМІУ. Книги, значна частина яких цілком аргументовано

⁹ Провенієнція – у книгознавстві вкладні та власницькі записи (авторські помітки, дарчі написи та ін.) і позначки в книзі, що свідчать про походження та приналежність документа (книги), визначають історію володіння певних осіб та інституцій книгою, зроблені від руки або у вигляді книжкових знаків (екслібриси, суперекслібриси, печатки, наклейки). Соколов В. Провенієнція. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F>.

¹⁰ Kocowski B. Zadania i metody badań proveniencyjnych w zakresie starych druków // Przegląd biblioteczny. R. XIX. Z. 1-2. Warszawa, 1951. S. 72-84; Pidtypczak-Majerowicz M. Badania proveniencyjne w bibliotekach kościelnych // Biuletyn Bibliotek Kościelnych. 2014. № 38. S. 3-14. S. 5.

¹¹ Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ: Темпора, 2016. 360 с. С. 22.

¹² «Антикварною» визначають книгу, що видана від початку книгодрукування і до 1850 р. включно. Помилково поняття «Антикварна книга» ототожнюють з будь-якою букіністичною книгою. «Букіністичну» книгу характеризують як стару книгу, що має цінність. Вона перетворюється на предмет книжкової торгівлі. Так називають також антикварну книгу, яка публікувалася до сер. XIX ст. Серед них

заслуговує на статус *книжкових пам'яток*¹³, виявились маловідомими, а в багатьох випадках, здавалось втраченими назавжди, фрагментами дуже різних відомих, маловідомих або й забутих історичних книгозбірень. Серед них нашу увагу привернули польські книгозбірні. Книжкові зібрання були розпорошені не лише внаслідок Першої світової війни, а й через деструктивні дії щодо культури більшовиків та советської влади. **Дослідження, проведене в рамках стипендіальної програми «Досліджуйте в Україні» (Badaĵ na Ukrainie) від Центру діалогу ім. Юліуша Мерошевського, Республіка Польща – це внесок у збереження культурної спадщини України та її національних спільнот, а також культурної спадщини Польщі та європейської культурної спадщини, шляхом виявлення, дослідження та популяризації.**

Пропоноване дослідження – це перший комплексний та ґрунтовний аналіз цікавої та своєрідної колекції польських книжкових знаків (та частини польських антикварних книг) з бібліотеки головного історичного музею України. Вкрай важливо відзначити те, що а ні досліджені книги, а ні книжкові знаки в них, не обліковані як музейні предмети та не належать до державної частини музейного фонду України. Разом із тим, відповідно до чинного законодавства, всі ці пам'ятки є частиною музейного зібрання. Привернення уваги до пам'яток – це частина процесу їх збереження.

Охарактеризована ситуація вплинула на те, що вкрай складно встановити провенанс саме бібліотечних книг, порівняно з аналогічною інформацією про книги з фондової колекції. Традицією реєстрації книг в бібліотеках та музеях є те, що проводиться атрибуція лише тих книг, які передаються до фондів музеїв в Україні. Тільки для музейних предметів, що надходять в музейні фонди результати атрибуції фіксують в книгах надходжень, інвентарних картках і сучасних науково-уніфікованих паспортах. Лише ця інформація дозволяє скласти «легенду музейного предмету», провенанс – зафіксувати походження книги та елементи, які з'явились в процесі її побутування.

З різних причин упорядкований бібліотечний каталог в НМІУ не був створений. Інвентарна книга бібліотеки музею містить записи лише про роки надходження книг, часто

особливе місце посідають інкунабули, палеотипи, а насамперед – рукописи та стародруки. Порівняння наведених понять дозволяє говорити про те, що будь-яку книгу як об'єкт матеріальної культури, можна називати «Букіністичною книгою». «Антикварною книгою» – будь-яку друковану книгу, видану до 1850 р. В цьому дослідженні вжито поняття «Стародрук», зокрема тиражний стародрук, щодо книжок надрукованих до 1830 р., «Антикварна книга» – до 1850 р., а щодо всіх інших – книги, видані в 2-й пол. XIX ст. (Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р., Ковалів Ю., Теремко В. Київ: Академія, 2007. 753 с. С. 45, 95; Куцаєва Т. Маргіналістика в музейних дослідженнях: на прикладі бібліотеки НМІУ // Сумський історико-архівний журнал. 2019. С. 14-23).

¹³ Книжкові пам'ятки – це рукописні книги, стародруки (видання з сер. XV ст. – по 1830 р.), рідкісні та цінні видання XIX-XXI ст. чи окремі особливі примірники (з автографами видатних особистостей, мистецькими ескібрисами чи суперекслібрисами, цікавими маргінальними записами, додатковими вклейками, ілюстраціями чи ін. відмінностями від основного накладу, в оригінальних цінних оправах). Вимоги до визначення видів і категорій книжкових пам'яток, процесів їх виявлення, обліку, опису, забезпечення державного зберігання та використання встановлені національним стандартом. Стандарт розповсюджується на рукописні та друковані книги, книжкові колекції, що мають видатні духовні, естетичні, поліграфічні чи документуючі властивості, становлять суспільно значиму наукову, історичну чи культурну цінність і охороняються законодавством. Основними видами книжкових пам'яток є одиничні пам'ятки (рукописні книги, окремі видання чи примірники) і колекції – книжкові пам'ятки (організовані зібрання одиничних книжкових пам'яток чи книжок, що лише в сукупності мають властивості цінного історико-культурного об'єкта). (Ковальчук Г. Книжкові пам'ятки. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D0%BF%D0%B0%D0%BC%E2%80%99%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8>).

орієнтовні і то, детально лише з кінця 1940-х рр. Після Другої світової війни заслугою музейників стало відновлення інвентарних книг, що задокументували її фактичний склад. «Інвентар» не містить інформацію про провенанс хоча б самих цінних книг, що збереглись. Усна історія про бібліотеку, яку вдалось почути від колег в історичному музеї, польської тематики та книжкових знаків не стосувалась. Вкрай важливі знання втрачені.

За хронологією видання книг та відомими історіями їх власників, зрозуміло те, що фактично кожна з досліджених книг, отже книжковий знак, потрапили в історичний музей в результаті трагічних для суспільства та культури України подій. Під час лихоліття Першої світової війни фундатори музею рятували від мародерів-більшовиків рештки книгозбірень та бібліотек, які вимушено покинули їх власники. Вірогідно те, що більшість вивчених збірок були *перерваними, а не закінченими*. Тобто їх власники не припиняли формування книжкових зібрань, не жертвували їх бібліотекам міст або інституцій на той момент, а вимушено покинули або були позбавлені їх примусово. Від початку політичних репресій в Україні в 1920-х рр. бібліотека сучасного історичного музею стала ще й умовним *сховищем*¹⁴ для фрагментів книгозбірень та бібліотек приватних осіб, культурних, наукових та інших інституцій. Так було виявлено по одній або кілька книг з дуже різних історичних книгозбірень. Їх об'єднала лише історична тематика. Потім книги різних епох, з різних куточків Європи, були забуті на десятки років.

Ігнорування, втрати та недостатність інформації про досліджувану колекцію книг тільки підвищує значущість польських книжкових знаків. Вони будують ще одну ланку зв'язку сучасності та минулого, дозволяють реконструювати біографії та історії своїх власників, історію повсякдення та багато в чому втрачену читацьку культуру, літературні та естетичні уподобання Модерної епохи. Саме Нова історія, Новий час або Модерна епоха подарували світу такі поняття як «Екслібрис», «Суперекслібрис» і «Протоекслібрис» (рукописний екслібрис). Не зайвим буде вказати на те, що україномовна тематична або, за визначенням президента Українського екслібрис-клубу Петра Нестеренка, «екслібрисна література» використовує слово «Екслібрис», рідше – варіант латиницею «Ex libris». В польській мові на тлі варіанту «Ex libris», побутує рідкісне слово «Księgoznak»¹⁵.

Лаконічні або мистецькі книжкові знаки, засвідчували володіння однією з найбільших інтелектуальних цінностей – книгою. Розвиток книгодрукування, особливе ставлення інтелектуалів всіх часів до книг, розвиток модерних націй та, як наслідок, соціальна мобільність, сприяли урізноманітненню книжкових знаків. Впродовж сторічч власники домашніх приватних, родинних і родових книгозбірень та бібліотек, фундатори публічних та інституційних бібліотек, книговидавці, книготорговці та палітурники сформували унікальну культуру книжкових знаків. Вона несла не тільки тенденції моди на читання чи володіння книгою. Книгозбірня Модерної епохи – яскравий відбиток індивідуальності власника або власниці, їх інтелектуальних та естетичних зацікавлень. На книжкових полицях завжди можна було знайти тенденції політичної та громадської думки, ключові ідеї обраного наукового дискурсу доби. Наведене отримало свій прояв як в мистецтві, філософії зображення та змісту польських книжкових знаків, які ми представляємо, так і відобразилось на долі їх власників.

¹⁴ Не слід уявляти, що бібліотека історичного музею в роки советської влади була сховищем для вилученої, забороненої або ін. літератури. В структурі музею та бібліотеки не було «Спецхрану» – спеціального бібліотечного відділу, доступ до якого був обмежений. Документальне підтвердження або усної історії від співробітників музею про це не виявлено.

¹⁵ Warnke A. Ex Libris: The story of Polish bookplates. URL: <https://culture.pl/en/article/ex-libris-the-story-of-polish-bookplates>

РОЗДІЛ І. СЛІДАМИ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ КНИГОЗБІРЕНЬ

Розповіді історії обраних польських книжкових знаків і найбільш унікальних з досліджених польських антикварних книг, неможливо без розуміння того, як функціонували бібліотечні та музейні колекції, де зараз зберігаються пам'ятки. Це знання не має і не може бути ізольованим, замкненим тільки на бібліотеці НМІУ. Музей зберігає саме фрагменти, часто лише одну книгу, з низки польських історичних книгозбірень, полонійних зібрань. Встановлення зв'язку бібліотеки зі збірками інших інституцій, які пов'язані з музеєм (зовнішні зв'язки), так і з фондами самого історичного музею (внутрішні, інституційні зв'язки), важливо для повноти висвітлення теми.

Наше дослідження було б неможливим без 17 колекцій лише в Україні. Окрім того, завдяки чисельним публікаціям, відповідям з багатьох інституцій на наші запити, вдалось отримати доступ до ще 12 колекцій в Польщі, Литві та США. Всі інституції виявились пов'язаними між собою спільною історією книжкових колекцій або зберігають цю історію через тематичні документи:

- Бібліотека (1) та фондова колекція (2) НХМУ;
- Бібліотека Державного природознавчого музею НАН України (далі – ДПМ) (3);
- Державний архів міста Києва (далі – ДАК), фонд 304 «КХПНМ Міністерства торгівлі і промисловості» (4);
- Державний архів Київської області (далі – ДАКО), фонд Р-2 «Канцелярія Київського цивільного губернатора»; Р-142 «Відділ народної освіти Київського губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»; Р-4156 «Київський губернський комітет охорони пам'ятників мистецтва та давнини при губернському відділі народної освіти»; Р-142 «Відділ народної освіти Київського губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» (5);
- Наукова бібліотека (6) та науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НБ ІА та НА ІА НАН України, особові фонди Д. Щербаківського та Ф. Вовка (7));
- фондова колекція НІАМ «Київська фортеця» (8);
- НБУВ (9);
- фондова колекція Музею книги і друкарства України (10)
- Наукова бібліотека імені Михайла Максимовича (далі – НБММ; офіційна аббревіатура НБ ім. М. Максимовича) (11);
- Національна історична бібліотека України (далі – НІБУ) (12);
- Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника (далі – ЛННБУ; офіційна аббревіатура ЛННБУ ім. В. Стефаника) (13);
- Інститут рукопису НБУВ (далі – ІР НБУВ), фонд 28 «Архів та колекція історичних документів Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (далі – ВІМ)» (14);
- Наукова бібліотека (15), Науковий архів (16) та фондова колекція (17) НМІУ;
- Литовська національна бібліотека імені Мартинаса Мажвидаса (Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka) (18);
- Бібліотека Гарвардського університету (Harvard University Library) (19);
- Бібліотека Каліфорнійського університету (The University of California Berkeley Library) (20);
- Бібліотека Чиказького університету (The University of Chicago Library) (21);

- Варшавська публічна бібліотека (Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego) (22);
- Воєводська публічна бібліотека імені Вітольда Гомбровича, Кельце (Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Witolda Gombrowicza w Kielcach) (23);
- Національна бібліотека Польщі (Biblioteka Narodowa w Warszawie) (24);
- Національний інститут імені Оссолінських (Ossolineum – Zakład Narodowy imienia Ossolińskich) (25);
- Національний музей в Варшаві (Muzeum Narodowe w Warszawie) (26);
- Національний музей в Кракові (Muzeum Narodowe w Krakowie) (27);
- Музей Палацу короля Яна III в Вілянові (Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie) (28);
- Центральний архів давніх актів у Варшаві (Archiwum Główne Akt Dawnych) (29).

РОЗДІЛ II. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛЕКЦІЇ

Бібліотека НМІУ налічувала близько 26 тис. од. зберігання в 2019 р.¹⁶ Антикварних книг із провенієнціями: власницькими підписами та власницькими написами, інскриптами, книжковими знаками та маргіналіями було виявлено понад тисячу. Кількість виявлених провенієнцій посприяла певному «буму» тематичних досліджень в музеї впродовж 2019-2021 рр. За результатами нашої атрибуції та систематизації стало зрозумілим те, що виявлено – віднайдено понад 150 фрагментів історичних книгозбірень XIX – 1-ї пол. XX сторіччя. Наше дослідження, це частина роботи із введення в науковий обіг авторського архіву документальних та візуальних джерел про названу колекцію.

Вперше доповідь про колекцію польських книжкових знаків ми оприлюднили 17.V.2019 р. під час Всеукраїнської науково-практичної конференції «Бібліотечні фонди, як історично-культурний феномен: збереження, опрацювання, дослідження» (Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка). Стосовно теми «Полоністика¹⁷» ми виокремили дуже цікаву та різноманітну колекцію, яка об'єднала антикварні книги з польськими книжковими знаками, книги польською мовою з книжковими знаками та без них. Тобто, серед різноманітних іноземних та іншомовних книжкових знаків було виокремлено усі ті власницькі та невластницькі книжкові знаки, які пов'язані з Польщею за кількома критеріями. Це: факт народження або походження їх власників – фізичних осіб; мета заснування інституцій-власників книг, як в Польщі, так і в Україні; сюжет малюнків; персоналії авторів; польська мова написів. Окрім того, екслібриси (наліпки або *клеєні екслібриси*¹⁸) – це зразки книжкової графіки малих форм,

¹⁶ Дідора Л. Найцікавіші книги з книгозбірні НМІУ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=meQ_3uMzWvM&t=1s&ab_channel=%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

¹⁷ Полоністика – сукупність наук, які вивчають польську мову, літературу, культуру, історію тощо (Словник української мови: в 11 томах. Том 7. Київ: «Наукова думка», 1976. 723 с. С. 95).

¹⁸ Швець Н. До методології дослідження «власницького знаку»: (досвід роботи Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Я. Франка) // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2007. Вип. 11. С. 48-69. С. 50.

які потребували мистецтвознавчого аналізу. Унікальність пам'яток виявилась суттєвою та неочікуваною, а їх оприлюднення – актуальним, але тривалим процесом.

Для попримірникового опису нами було відібрано понад 100 антикварних книг, виданих впродовж XIX – поч. XX сторіччя. Серед них багато унікальних польських видань – бібліографічних рідкостей. Було опрацьовано два тиражні стародруки, видані в 1818 р. і 1819 р., хоча вони і не містять польських книжкових знаків. Подальша розповідь про них важлива. Увага була також приділена *полонікам*¹⁹, виданим у Львові та в Парижі. Опрацьована впродовж 2018-2022 рр. досить чисельна збірка літератури польською мовою в бібліотеці історичного музею допомогла сформувати не тільки уявлення про польський книжковий знак, а його тематику та традиції, особливості книгодрукування та читацькі уподобання того часу.

Впродовж 2020-2021 рр. наша багаторічна співавторка та кураторка бібліотечного фонду Лариса Дідора здійснила два власні огляди частини польської колекції книжкових знаків²⁰. Втім, вичерпне вивчення теми залишилось на часі. Окрім того, що цікавим залишилось ґрунтовне вивчення кожної окремої історії, часто потрібною була візуалізація та типологізація провенієнцій, зокрема, книжкових знаків. В багатьох випадках їх художній простір та зміст, також, потребував інтерпретації. Часто був необхідний переклад написів, розшифрування абрєвіатур, реконструкція пошкоджених знаків. Це дало додатковий фактичний матеріал. Окрім того, різноманітними є завдання, які постають перед кожним окремим дослідником теми.

Сформована нами колекція складається з різних польських провенієнцій середини XIX – 1-ї трет. XX сторіччя, які є прикметними атрибутами історичних книгозбірень. Книжковий світ Модерної епохи без них був би неможливим. Власницькі підписи та інскрипти стали такими самими важливими предметами дослідження, як книжкові знаки. За типологією ми виділили класичні екслібриси-наліпки або клеєні екслібриси, суперекслібриси (в нашому випадку – тиснені), фарбові *штампи* або *штемпелі* або *печатки* – *бібліотечні печатки*²¹ (польською мовою – *Pieczętka biblioteczna, pieczęć*), *екслібриси гербові-відтиснуті фарбовими штемпелями*²² і паперові бібліотечні або *книжкові ярлики*²³.

¹⁹ Полоніки – видання, що побачили світ за межами етнічних польських земель, але стосуються польської тематики, надруковані польською мовою або авторства поляків (Рудакова Ю., Ціборовська-Римарович І. Латиношифрні видання XVI – 1-ї пол. XIX ст., не зареєстровані у «Bibliografii polskiej» К. Естрайхера // Наукові праці НБУВ. 2016. Вип. 44. С. 239-263. С. 239).

²⁰ Дідора Л. Книги з бібліотеки архітектора Кароля Іваницького у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2021. № 7. С. 151-158; Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106.

²¹ Тут і далі вжито поняття «штемпель». В книгознавстві відсутнє чітке визначення випадків вживання понять «штемпель», «штамп» та «печатка» щодо книжкових знаків. Вживають також словосполучення «шрифтова штемпельна печатка» (Соколов В. Провенієнція. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F> ; Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ: Темпора, 2016. 360 с. С. 98;). Словник української мови (том 11, Київ: «Наукова думка», 1980, 699 с. С. 536) визначає штемпель і як «інструмент з опуклим зображенням малюнка або напису, що служить для одержання відбитка», так і «відбиток, одержаний за допомогою такого (штемпеля) приладу».

²² Цей тип екслібрису визначено відповідно: Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 13, 31, 46, 272.

²³ Иваск У. Описание русских книжных знаков (Ex-Libris). Вып. 1. Изд. антикварного книжного отделения при магазине древностей и редкостей М. Параделова, 1905. 348 с. С. 162.

Під час роботи з пам'ятками було подолано один з головних викликів – певне упередження щодо предметів дослідження. В фаховому дискурсі, а тим більше серед колекціонерів, головну увагу приділяють саме суперекслібрисам та паперовим гербовим або сюжетним екслібрисам. Щодо шрифтових екслібрисів, екслібрисів-штемпелів та бібліотечних штемпелів, то їх огляди лаконічні. Окрім того, такі «малопомітні» невласницькі книжкові знаки, як видавничі марки, книжкові знаки книготоргівлі та палітурників, також, увійшли в фокус нашого дослідження. Якщо власницькі книжкові знаки – це погляд зсередини приміщення приватної або інституційної історичної книгозбірні, то невласницькі книжкові знаки відкривають ці інтелектуальні мікросвіти назовні. Можна побудувати зав'язки між історіями власників та їх комунікацією, книгодрукуванням та книгорозповсюдженням, історією повсякдення, міською історією та гендерними студіями.

Всі 52 виявлені польські провенієнції сер. XIX – 1-ї трет. XX сторіччя, серед яких відповідно до обраної хронології та встановлених завдань, було обрано частину книжкових знаків, можна представити наступним чином:

1. Видавнича марка видавництва «Книжка» «Spolka Nakladowa “Książka”»;
2. Видавнича марка Польського краєзнавчого (туристичного) товариства «Polskie Towarzystwo Krajoznawcze»;
3. Екслібрис (наліпка) Володимира Богуславського «V[ladimir]. Bogusławski»;
4. Екслібрис (наліпка) Військової бібліотеки Головного округу Головнокомандування Збройних Сил у Львові «Biblioteka Wojskowa D[owodztwa]. O[brony; Okręgów]. Gen[eralny]. Lwow»;
5. Екслібрис шрифтовий, *вензель*²⁴, печатка геральдична (*Pieczęć heraldyczna*)²⁵ або штемпель книгозбірні Юзефа Згорського «J[ozef]. Z[gorski].»;
6. Екслібрис гербовий, штемпель Яна Міткевича «J[an]. Mitkiewicz»;
7. Екслібрис гербовий, штемпель бібліотеки Ф[?]. Кривцова;
8. Екслібрис гербовий, штемпель родинної бібліотеки Поповських або бібліотеки Заливанської «Biblioteka Zaliwańska»;
9. Екслібрис гербовий, штемпель однієї з родових бібліотек Потоцьких «Biblioteka Wilanowska»;
10. Екслібрис гербовий, штемпель родової бібліотеки Тизенгаузів «Biblioteka Tyzenhauzowska»;
11. Екслібрис гербовий, штемпель книгозбірні Августа Іванського «August Iwański»;
12. Екслібрис гербовий, штемпель без імені власника, в формі стилізованої башти, не атрибутований;
13. Екслібрис шрифтовий, друкована наліпка книгозбірні родини Вітольда та Марії (Потоцької) Святополк-Четвертинських «Księgozbiór Daszowski J: J: O[?]: O[?]: X: X: Witolda i Marji z Hrabior Potockich, Swiatopolk-Czetwertynskich»;
14. Екслібрис шрифтовий, друкована наліпка бібліотеки Інституту соціально-економічної історії у Львові «Instytut Historji Spol[ecznej]. i Gosp[odarstwa] U[iwersytet] J[ana]. we Lwowie»;
15. Суперекслібрис Людвика Іваницького «L[udwik]. Iwanicki»;

²⁴ Відповідно: Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 272.

²⁵ Ochalscy, Maria i Andrzej. Dom Aukcyjny OKNA SZTUKI. Aukcja 25 (175). Katalog. 172 s. S. 124, 125.

16. Штемпель Військової бібліотеки командування корпусного округу 6-го у Львові «Biblioteka Wojskowa D[owództwa]. O[kręgu]. K[orpusu]. VI. Lwow»;
17. Штемпель Семінару соціально-економічної історії Львівського університету імені Яна Казимира «Seminarium H[istorji]. Spol[ecznej]. i Gosp[odarstwa]. Un[iwersytet] J[ana]. K[azimierza]. we Lwowie»;
18. Штемпель книготорговця з м. Радом «Księgozbiornia i antikvarnia w Radomiu»;
19. Штемпель книгозбірні Августа Іванського «August Iwański»;
20. Штемпель книгозбірні Марії та Йордана Пересвет-Солтанов «Z ksiązek Maryi i Jordana Pereświet-Sołtanow»;
21. Штемпель не встановленої книгозбірні «Z księgozbioru S[?]. I[?]. D[?]ieszkowskiego», пошкоджений, не атрибутований;
22. Штемпель книгозбірні Олександра Урбанського «Aleksander Urbansk[i]», пошкоджений, віднесений до польського книжкового знаку, відповідно написання імені власника;
23. Штемпель книгарні та складу нот Леона Ідзіковського «Leon Idzikowski. Księgarnia i Skład Nut w Kijowie»;
24. Штемпель книгарні Л. Ідзіковського «Księgarnia L. Idzikowskiego w Kijowie»;
25. Штемпель приватної публічної бібліотеки при книгарні Л. Ідзіковського «Leon Idzikowski. Librairie et magasin de musique [4 AVR 80]. Rue Kreschatik. Maison Popow. Kieff»;
26. Штемпель бібліотеки при книгарні Л. Ідзіковського «Библиотека русских, французских, польских, немецких и английских книг; Л. Идзиковский; Киев; Крещатик, д[ом]. Попова, пр. Прорезной»;
27. Штемпель бібліотеки при книгарні Л. Ідзіковського «Abonnement des livres et musique; L. Idzikowski; Kiew; Kreschatik; Maison Popow»;
28. Штемпель бібліотеки при книгарні Л. Ідзіковського «Принадлежит библиотеке Л. Идзиковского и продана быть не может»;
29. Штемпель читальні при книгарні Л. Ідзіковського «Własność czytelni Leona Idzikowskiego i sprzedana być nie może»;
30. Штемпель книгозбірні Юзефа Згорського «Jozef Zgorski»;
31. Штемпель родинної бібліотеки Сергія та Олександри Бржозовських «Biblioteka Brzozowskiego»
32. Штемпель Центральної польської державної бібліотеки (далі – ЦПДБ) в Києві, українська мова;
33. Штемпель ЦПДБ в Києві «Centralna Polska Biblioteka Państwowa na Ukrainie. Kijow»;
34. Штемпель ЦПДБ «Centralna Polska Biblioteka Państwowa na Ukrainie», 1-й вар.;
35. Штемпель ЦПДБ «Centralna Polska Biblioteka Państwowa na Ukrainie», 2-й вар.;
36. Штемпель Консульства Польської Республіки в Києві «Konsulat Polski w Kijowie»;
37. Штемпель бібліотеки Польського інституту в Києві «Biblioteka Polskiego Instytutu Wychowania Społecznego w Kijowie»;
38. Штемпель бібліотеки Рівненської гімназії імені Тадеуша Костюшка «Biblioteka Gimnazjum Państw[owe]. im. T[adeusza]. Kosciuszki w Rownem»;
39. Штемпель бібліотеки міської пожежної команди (бригади) Львова «Biblioteka członków Strazy pożarnej]. miejskiej we Lwowie»;
40. Штемпель книгозбірні Кароля Іваницького «Z księgozbióru K[arola]. Iwanickiego»;

41. Штемпель палітурника Є[?]. Стржалковського;
42. Штемпель бібліотеки Олександра Тележинського «Biblioteka A[leksandra]. Telezynskiego»;
43. Ярлик Варшавської палітурні.

Інші провенієнції:

44. Власницький підпис Зенона Кароля (?) Бржозовського «[Zenona – ?]. Brzozowskiego»;
45. Власницький підпис Кароля Іваницького «K[arol]. Iwanicki»;
46. Власницький підпис «Aleksandra i Evheniy [Ihbanskich – ?]», 1-й вар., не атрибутований;
47. Власницький підпис «A[leksandra] i E[vheniy] [Ihbanskich – ?]», 2-й вар., не атрибутований;
48. Інскрипт дарчий від Карла Болсуновського для Сави Бодилевського;
49. Інскрипт дарчий від К. Болсуновського для Олексія Новицького;
50. Інскрипт дарчий від Віктора Віттига для КХПНМ, гражданський шрифт;
51. Інскрипт дарчий від Павла Тутковського для Сергія та Олександри Бржозовських;
52. Ярлик паперовий, гражданський шрифт «Выдавать под залог ~~ста~~ 200 рублей» – додаток до штемпеля бібліотеки при книгарні Л. Ідзіковського.

Зміст великої та різноманітної за типологією колекції польських провенієнцій дозволяє зробити кілька акцентів. Історичні книгозбірні 2-ї пол. XIX – поч. XX сторіччя часто були відмічені штемпелями. Це маркування книг було прикметою доби – доступність фінансова та організаційна, простір для творчості. При невеликій вартості більшості простих штемпелів (печаток), була можливість зберегти традицію екслібриса, виготовлення якого було досить коштовним. Набув поширення досить типовий овальний або прямокутний штемпель, із текстом та деякими зображеннями, які вміщували в одинарну або подвійну лінійну рамку. Шрифти стають досить уніфікованими – тими, які пропонують гравери залежно від бюджету замовника. Ця спільність художнього оформлення книжкових знаків створює деяке шаблонне враження, але відкриває багатозначність змісту. В XIX сторіччі лаконічними штемпелями користувалось дуже багато інтелектуалів в різних країнах. Варто пам'ятати те, що екслібрис, зокрема гербовий, був атрибутом дворянства. Збільшення кількості інших провенієнцій є свідченням розвитку модерних націй, розширення доступу до освіти, культури та соціальної мобільності. Емансипація, як прикметна риса Модерної епохи, знаходить рефлексію в історіях (спів)власниць історичних книгозбірень. Окрім того, гербовий паперовий екслібрис, залишається унікальним явищем матеріальної та духовної культури, але трансформується в нову форму – лаконічний гербовий екслібрис-штемпель.

РОЗДІЛ III. ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕК КІЛЬКОХ КИЇВСЬКИХ МУЗЕЇВ

Історія бібліотеки НМІУ – сучасного власника досліджених книжкових знаків, мала б значно розкрити обставини їх побутування та мандрівок впродовж XX сторіччя.

Була наявна й перспектива пролити додаткове світло на долі власників фрагментів історичних книгозбірень. Ця історія складна та малодосліджена. Наявні публікації не змогли дати нам потрібного цілісного уявлення про історію важливого музейного підрозділу, що має понад сторічну історію. Маючи на меті спробу встановити, як фрагменти польських історичних книгозбірень потрапили в музей, ми звернулись до реконструкції історії самої бібліотеки.

Первинна частина бібліотеки НМІУ, як науково-допоміжний відділ в структурі **Київського художньо-промислового і наукового музею**, була організована в 1902 р. на етапі підготовки КХПНМ до відкриття 30.XII.1904 р. Заклад мав неофіційні назви: «Музей старожитностей та мистецтв» і «Київський міський музей». В 1905 р. в бібліотеці створили підрозділ стародруків і рукописних книг, для збирання київських стародруків²⁶. Як видно зі щорічних звітів музею до початку Першої світової війни склад бібліотеки поповнювався за рахунок книжкових подарунків різних інституцій та приватних осіб. Завдяки люб'язності колективів НХМУ та НБММ ми переглянули оригінали всіх музейних звітів, яких бракувало в НМІУ. Звіти за 1909-1915 рр. могли містити прізвища польських діячів культури та польських установ-меценатів бібліотеки. Вдалось визначити те, що тільки В. Віттиг – піонер дослідження екслібрису в Польщі, подарував свою нову книгу музею. Відсутність інформації про великі книжкові пожертви дала підстави припустити те, що фрагменти польських історичних книгозбірень потрапили в музей не тільки під час або ж після Першої світової війни, а й без волі власників. Якби книжкові колекції були передані цілеспрямовано в бібліотеку, то їх зміст був би не настільки фрагментарним.

Під час Першої світової війни директор музею Данило Щербаківський «активно збирав речі музейного значення в покинутих приміщеннях... вибирав книжки для музейної бібліотеки з книжкових крамниць під час їх націоналізації... під час «Великого припливу речей» з покинутих особняків»²⁷. Він врятував багато пам'яток матеріальної культури, які вимушено покинули їх власники, від зникнення в роки лихоліття, спровокованого окупацією України більшовиками. Рішення влади вказують на складні обставини в яких це відбувалось. Народний комісаріат просвіти видав в березні 1919 р. постанову «Про реквізицію бібліотек» про те, що приватні книгозбірні конфіскації не підлягали, окрім випадків, коли конфіскованим було все майно власника. При цьому музейні співробітники для експертизи не залучались, а лише фахівці з бібліотечної справи²⁸. Отже, збереження в музейній бібліотеці фрагментів польських історичних книгозбірень, якщо допустити те, що вони потрапили в музей в ті роки, стало заслугою видатного музейника. Було врятовано спогади про поляків, які вимушено емігрували або залишились в Україні, але покинули справи свого життя (Карл Болсуновський) або були вбиті (Йордан Пересвет-Солтан). На цьому тлі важливо зрозуміти як сам музей уникнув пограбування, що, окрім мародерів, могла здійснити влада. Тимчасовим порятунком було Посвідчення від Комісара з охорони культурно-просвітницьких установ та організацій про те, що музей не підлягає обшуку та реквізиції (10 та 19.II.1919 р.)²⁹.

²⁶ НМІУ. Скарбниця історичної пам'яті: альбом / статті Н. Ковтанюк, Л. Строкова. Київ: Мистецтво, 2009. 208 с. С. 201; Отчет КХПНМ за 1915 год. Киев: Тип. 1-й Киев. Артели, 1916. 37 с. С. 11; Про музей. URL: <https://namu.ua/>

²⁷ Ковтанюк Н., Шовкопляс Г. На шляху становлення НМІУ // До 100-річчя НМІУ: 3 історії музею та його раритетів: Тематичний збірник наукових праць. Київ, 1998. 142 с. С. 3-28. С. 12.

²⁸ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. Киев: Печатня С. Яковлева, 1919. 580 с. С. 269.

²⁹ ДАК. Фонд 304. Спр. 51. Акр. 1-2.

Польський уряд не залишився мовчазним спостерігачем драми мародерства та грабунку сторічних надбань своїх співвітчизників в Україні. Відповідно до Ризького мирного договору від 18.III.1921 р. советська влада мала повернути польській стороні предмети художньої та історичної цінності. Як розповідають документи ДАКО 20.XI.1924 р. на ім'я завідувача Київською губполітпросвітою надійшов таємний лист *Головполітпросвіти*³⁰ про список майна польських громадян, яке зберігається у музеях і яке, відповідно до 11-ї статті Договору підлягало реевакуації. Це, також, були предмети з гербами, печатками, відмітками та ініціалами. Речі без таких позначень лишалися у музеях. Головполітпросвіта не довірила цю «роботу» музейникам. Члени компартії мали діяти секретно, уникаючи витоку інформації, самостійно терміново виявляли в музеях зазначені у списках предмети для реевакуації. Про предмети без позначень слід було повідомляти, що таких у музеї немає. Секретність листа підкреслила вказівка негайно після ознайомлення повернути його у секретному пакеті особисто³¹.

Наводимо фрагменти статті 11 Ризького мирного договору, яка регулювала питання повернення культурних цінностей, зокрема, книжкових колекцій. Сторони погоджувались, що систематизовані, опрацьовані науково, завершені колекції, що є основою скарбниць світового культурного значення, не підлягають руйнуванню. Якщо повернення предмета порушувало цілісність колекції, то за погодженням сторін, він міг залишитися на місці, за умови отримання еквівалента, рівного за науковим чи художнім значенням³².

1. *РСФРР та Українська СРР зобов'язувалась повернути Польщі предмети, вивезені в Росію чи в Україну від 1.I.1772 р.: ... б) бібліотеки, книжкові, археологічні й архівні зібрання, твори мистецтва, предмети старовини, а, також, колекції та предмети, що мають історичну, національну, художню, археологічну, наукову та культурну цінність. Зібрання та предмети мають бути повернені незалежно від того, за яких обставин і розпоряджень тодішніх властей вони були вивезені, а, також, незалежно від того, яким юридичним чи фізичним установам вони належали.*

2. *Вимоги про повернення культурних цінностей польського народу не поширюються: а) на предмети, вивезені зі східних від кордону с Польщею територій, якщо буде доведено, що вони є складовою частиною української духовної культури й потрапили на територію Польщі не шляхом добровільним чи успадкуванням; б) на предмети, що потрапили на територію Росії чи України добровільним шляхом чи шляхом успадкування, були вивезені в Україну їх законними власниками.*

Залишається не встановленим те, як відбулась названа «робота» в історичному музеї, скільки книг та рукописів позначених гербовими екслібрисами та суперекслібрисами були повернуті законним власникам. Аналіз назв тих польських антикварних книг з бібліотеки, які «залишились», демонструє те, що їх все таки цілеспрямовано відібрали, а не прийняли, залишили те, що мало яку-небудь історико-культурну цінність. Тематика книг відповідає тематиці бібліотеки, що можна прослідкувати відповідно до тез Володимира Щербини – організатора відділу «Старий Київ» в музеї, автора путівників по Києву³³. «Бібліотека музею розпадається на три підвідділи: книг,

³⁰ Советська структура в Народному комісаріаті просвіти Української РСР.

³¹ Коваленко Р. Київський музей старожитностей і мистецтв та його наступники у 1-й чверті ХХ ст. Огляд документів ДАКО // Науковий вісник НМІУ. № 5. С. 111-122. С. 118-119.

³² Гетьман Д. Ризький договір 1921 р. та питання повернення культурних цінностей у польсько-українських взаєминах // Магістеріум: історичні студії. 2004. Вип. 17. С. 28-35. С. 29-30.

³³ Щербина В. Нові студії з історії Києва. Київ: УАН, 1926. 166 с. С. XIII.

брошур, періодичних видань з історії, археології, етнографії, мистецтва та стародрукованих книжок...»³⁴.

З багатьох причин ми не змогли залишитись в рамках обраної теми – польський книжковий знак. Тема виявилась ще більш широкою, навіть, ніж польські провенієнції. Змістовність матеріалу посприяла тому, що в нашому фокусі опинилась тема «польська рукописна та друкована спадщина». В цьому контексті актуально навести факти на які ще не звертали увагу інші дослідники.

В 1912 р. бібліотека КХПНМ, мала, як мінімум, сім рукописів польською мовою³⁵. Ці унікальні пам'ятки опрацювала літературознавиця та бібліографиня Софія Щеглова (1886-1965) на прохання директора музею Миколи Біляшівського. Впродовж 1912-1915 рр. вона склала інвентар рукописів, автографів, стародруків, фото- та картографічного матеріалу бібліотеки. В 1916 р., результати трирічної праці майбутньої професорки були опубліковані. В 1933 р. С. Щеглова була заарештована під час політичних репресій. Безпідставні звинувачення з неї були зняті лише в 1958 р.³⁶

Встановлення долі згаданих рукописів, як і їх провенанс (умови придбання або подарунку бібліотеці музею впродовж 1905-1915 рр.) – складний дослідницький процес. Необхідно пам'ятати те, що С. Щеглова не змогла опрацювати всі рукописи. Збірку з 95 знімків, малюнків, креслень, мап і планів, головним чином, Києва та його районів, із написами різними мовами, вона залишила осторонь. Серед зображень найбільш цікавим С. Щеглова назвала рукопис № 61 – знімки та малюнки костюмів, зокрема, монахів-домініканців і кармелітів з польськими написами, XVIII ст.³⁷ Серед архівних матеріалів, які можуть пролити світло на історію цих пам'яток, назвемо матеріали ДАК. Це протоколи засідань Комісії з облаштування в музеї відділу «Старий Київ»³⁸. Ключовим є те, що документи за березень 1912 р. – грудень 1914 р. містять переліки предметів, планів і креслень, що були передані музею. Окрім того, опис фонду 28 «Архів та колекція історичних документів ВІМ» ІР НБУВ містить назви кількох цікавих нам рукописів³⁹. Велика вірогідність того, що частина польської рукописної спадщини, яку опрацювала С. Щеглова, зберіглася. Матеріали наукового архіву НМІУ – малоінформативні не лише щодо наведених проблем, а й для дослідження польського книжкового знаку. Документи бібліотеки музею датуються в архіві від поч. 1960-х рр.

Список польських рукописів з бібліотеки КХМПН (переклад назв із польської та старослов'янської мови, написів гражданським шрифтом):

1. Рукопис № 61 (за інвентарем) – знімки та малюнки різних костюмів, зокрема монахів-домініканців, кармелітів та таке інше, з написами польською мовою, XVIII ст. Рукописи за №№ 1-7 цього списку, опрацювала С. Щеглова;

³⁴ Щербина В. Прошлое Киева и его памятники. Справочник-путеводитель по Киеву и его окрестностям. Киев: Политехнический ин-т, 1912. 256 с. С. 123.

³⁵ Щеглова С. Описание рукописей КХПНМ [...]. СПб: тип. Имп. акад. наук, 1916. 112 с. С. 2.

³⁶ Грабар Л. Архівна спадщина Щеглової Софії Олексіївни (1886-1965) у фондах ІР НБУВ. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5473>

³⁷ Щеглова С. Описание рукописей КХПНМ [...]. СПб: Тип. Имп. акад. наук, 1916. 112 с. С. 1.

³⁸ Список фондів ДАК. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/index.php/dovidkovyi-aparat/spysok-fondiv>; ДАК. Ф. 304. Спр. 27. 65 акр.

³⁹ Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах ІР НБУВ: путівник [авт.-уклад.: О. Бодак та ін.]. Київ: Ін-т рукоп. НБУВ, 2015. 325 с. С. 168-175.

2. Рукопис № 68 (за інвентарем № 62) – копії грамот польських королів латиною, польською та південно-руською мовами 1544-1659 рр.

Очевидно те, що цей та інші рукописи збереглися в фонді 28 в ІР НБУВ⁴⁰. В описі фонду збігаються місце походження грамот і датування, є уточнення, що це копії, XVIII ст.

3. Рукопис № 71 (за інвентарем № 194) – копія презетпи Миколі Слічовському, каноніку катедральному Перемишльському на архідияконство Перемишльське, 1736 р., скоропис українською та польською мовами;

4. Рукопис № 81 (за інвентарем № 54) – збірка документів швацького цеху 1746-1816 рр., скоропис українською та польською мовами;

Цехові книги, зокрема швацьких цехів зі збірки музею зберігаються в ІР НБУВ⁴¹.

5. Рукопис № 107 (за інвентарем № 69) – «Метрика щодо тих, хто бере шлюб, містить записи заради вірного засвідчення, почата року Божого 1781 місяця червня, дня 13», 1771-1793 рр., скоропис українською та польською мовами;

6. Рукопис № 109 (за інвентарем № 175) – метрика померлих в [Pysone – ?] 1790-1803 рр. «Metrika umarłych w Pysone od roku zaczowszy», скоропис польською мовою;

7. Рукопис № 181 (за інвентарем № 53) – збірка вправ (occupationes) латиною, польською та старослов'янською мовами, XVIII ст., скоропис;

8. (Три) рукописи польською мовою – вірші, оди, дифірамби, XVIII ст.;

9. Рукопис польською мовою історико-літературного змісту;

10. Рукопис польською мовою «Реєстр майна польського пана», 1882 р. Документ – надбання бібліотеки впродовж 1916-1922 рр.⁴²;

11. Рукописні польські та українські псалми, канти, пісні релігійні Василя Кукулевського та Петра Малявського.

Рукописи №№ 8-11 списку, опрацював Д. Щербаківський⁴³. Перегляд фонду 28 показав частину перелічених рукописів. Сліди польської рукописної та друкованої спадщини з історичного музею можна шукати і в інших документах ІР НБУВ. В особовому фонді М. Біляшівського є листи від варшавського антиквара Героніма Вільдера щодо придбання книг, картин, гравюр та документів, які стосуються польської старовини (19.V.1911, 18.II.1914) і лист попечителя Варшавського навчального округу до М. Біляшівського – начальника архіву «б[увшого/ колишнього - ?]» фінансового управління в Царстві польському з проханням надіслати програмку для збирання інформації про старожитності⁴⁴. Окрім того, в справі 390 є цікавий рукопис № 326, що зберігався в бібліотеці історичного музею, принаймні до 1924 р. – року створення ВІМ (є штемпель). Це «Опис апартаментів палацу Вишневецьких, майна, інвентаря та ін. служб» (1751-1754), польська мова. В 1875 р. Іван Толлі – київський міський голова та мільйонер-відкупщик, заволодів палацом за борги. Його цікавила старовинна бібліотека, меблі та майно. Незабаром антикварні магазини Києва та інших міст були заповнені раритетними виданнями. Новому власнику палацу, маршалку волинської шляхти Павлу Демидову-Сан-Донато, вдалось повернути частину раритетів⁴⁵.

⁴⁰ Там само. С. 169.

⁴¹ Там само. С. 170.

⁴² Ткаченко К. Музейництво в Україні у публікаціях учених дослідників та музейних фахівців // Сіверянський літопис. 2018. № 3. С. 144-151. С. 147.

⁴³ Щербаківський Д. Нові придбання рукописного відділу бібліотеки Першого Державного Музею у Києві // Бібліологічні вісті. 1923. №4. С. 103-108. С. 105-108.

⁴⁴ ІР НБУВ. Ф. XXXI. Арк.70-72.

⁴⁵ Стиль жизни, нравы и вкусы старого Киева / А. Макаров. Киев: Скай Хорс, 2017. 384 с. С. 109-110.

В особовому фонді Д. Щербаківського в НА ІА НАН України, також, збереглися рукописні документи польською мовою⁴⁶. Із цими рукописами, грошовими документами, жалуваними грамотами, листами, віршами та поясненнями до гербів ми ознайомились завдяки люб'язному сприянню колективу архіву. Дослідження польської рукописної спадщини з історичної бібліотеки КХПНМ залишається цікавим.

Під час Першої світової війни, в вересні 1915 р., найцінніші речі музею евакуювали до Імператорського російського історичного музею разом з рукописами з бібліотеки⁴⁷. Бібліотека залишалась в структурі музею⁴⁸. Після подолання колосальних труднощів частину колекції повернули Україні після 1922 р.⁴⁹ Відділ стародруків та рукописів бібліотеки залишився в ВІМ. В 1930 р. бібліотека мала понад 40 тис. томів⁵⁰.

Наступні випробування в долі музею – це реорганізації, примусові деформації колекції владою, переїзди та Друга світова війна. Вони негативно позначились на складі бібліотеки, а інвентарні книги було втрачено, як і цінні колекції стародруків, картографічні та інші пам'ятки⁵¹. Можливо, серед цих втрат були польські книжкові раритети.

Фонди та бібліотека КХПНМ та тих музеїв, що були організовані на його базі були неодноразово розділені внаслідок кількох реорганізацій. Отже, необхідно зробити акценти на історії кількох сучасних музеїв, які володіють частинами цілісною колись, зокрема, книжкової колекції. Повторимо те, що досліджена книжкова колекція була заснована на межі ХІХ-ХХ сторічч. Це був період обговорення нового музею в Києві (1900-1904) на тлі функціонування археологічної виставки⁵². В 1904-1917 рр. бібліотека функціонувала в структурі КХПНМ, потім два роки – в структурі Національного Українського музею (1917-1919) в підпорядкуванні генерального секретаріату Народної освіти Української Народної Республіки⁵³. Після захоплення України більшовиками розпочався складний процес змін. Конфіскований (націоналізований) музей отримав такі назви: Перший державний музей (1919-1924), ВІМ (від 16.VIII.1924-1935), Державний історичний музей (далі – ДІМ, з 1934 р.) та Центральний історичний музей (11.IX.1935- 1941)⁵⁴.

⁴⁶ НА ІА НАН України. Ф. 9. Спр. 254-а-с.

⁴⁷ Оксенич М. Еволюція структури НМІУ та створення його фондів // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2005. № 12. С. 367-388. С. 370; Отчет КХПНМ за 1915 год. Киев: Тип. 1-й Киев. Артели, 1916. 37 с. С. 5, 11.

⁴⁸ Известия Имп. археологической комиссии. Прибавление в выпуску 58. СПб, 1915. С. 49, 50; Ковтанюк Н., Шовкопляс Г. Скарбниця історичної пам'яті України // Київська старовина. 1999. № 4. С. 63-80. С. 65, 69, 72, 76; Федорова Л. З історії музеїв Києва ХІХ – поч. ХХ ст. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Fedorova_Larysa/Z_istorii_muzeiv_Kyieva_XIX_pochatku_XX_st.pdf

⁴⁹ Станиціна Г. Хроніка повернення в Україну церковних цінностей, вилучених в 1922 р. (за матеріалами ІА НАНУ) // Матеріали наук. конф. «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки». Київ. С.18-26.

⁵⁰ КІІВ: Провідник / За ред. Ф. Ернста. НКО-УСРР. ВУАН. Київ, 1930. 800 с. С. 410.

⁵¹ НМІУ. Скарбниця історичної пам'яті: альбом / статті Н. Ковтанюк, Л. Строкова. Київ: Мистецтво, 2009. 208 с. С. 201; Отчет КХПНМ за 1915 год. Киев: Тип. 1-й Киев. Артели, 1916. 37 с. С. 11.

⁵² Беляшевский Н. К вопросу о программе Киевского музея древностей и искусств // Киевская старина. Т. LXVIII. Киев. 1900. Март. С. 186-193. С. 192-193.

⁵³ Заклінський Р. З історії ВІМ ім. Тараса Шевченка // Життя і революція. 1928. № 3. С. 173-178. С. 175.

⁵⁴ Як в короткий період з 1934 р. до осені 1935 р., так і після завершення Другої світової війни аж до 1991 р. влада вела специфічну «гру» із варіантами назви Державного історичного музею, додаючи слова «республіканський», «київський», «Української РСР». Втім, це суттєво для дослідження – орієнтує в хронологічній рамці надходження книг. Перелік назв музею: Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах ІР НБУВ: путівник [авт.-уклад.: О. Бодак та ін.]. Київ: Ін-т рукоп. НБУВ, 2015. 325 с. С. 168; Історія музею. URL: <https://nmiu.org/pro-muzei/istoriia-muzeiu>.

Одне з перших переформатувань колекції ВІМ відбулось наприкінці 1920-х рр., але бібліотеки воно не стосувалось. Підтвердження цьому було отримано в наступних фактах. 14.II.1928 р. музей звернувся до музейно-бібліотечного відділу *Укрнауки*⁵⁵ з листом про те, що: «Народний комісаріат освіти видав розпорядження про відділення археологічного відділу Київського історичного музею ім. Шевченка в окремий археологічний музей, щоби хоч трохи полегшити незвичайно важку кризу Історичного музею, що має занадто мале помешкання...». В основу бібліотеки Археологічного музею ВУАН було покладено бібліотеку іншого музею – музею старовини Київського університету [Музей Київського університету Св. Володимира або Музей старожитностей або Музей київських старожитностей або Музей красних мистецтв і старожитностей, Нумізматичний музей]⁵⁶.

В 1934 р. разом з більшістю відділів бібліотека ВІМ, як і сам музей, була позбавлена історичного приміщення в центрі Києва, яке було спеціально зведено на кошти меценатів в 1898-1899 рр. Серед них була Марія Браницька (з роду Сапег) ⁵⁷. В 1917 р. маєток Браницьких в с. Загінці Хмельницької області було розграбовано. Родову бібліотеку перевезли спочатку до Білої Церкви, а після 1921 р. – до Києва. Частина колекції потрапила до Всенародної бібліотеки України (зараз – НБУВ), а книги з мистецтва були передані в бібліотеку Національного музею «Київська картинна галерея»⁵⁸. Решту розпродали букіністам. Вцілілі фрагменти історичної книгозбірні Браницьких ще чекають дослідження. Єдине згадування про збірку – це публікація екслібрису, суперекслібрису Загінецької бібліотеки та бібліографічний опис 19 книг з колекції НБУВ⁵⁹.

В 1934 р. культурні цінності з ВІМ перемістили в Лаврське (Всеукраїнське) музейне містечко⁶⁰. Тоді ж частини колекції та бібліотеки, що не відносились до історії та археології – тематики нового ДІМ, залишили в окремому приміщенні. На їх основі створили Київський державний музей українського мистецтва. В 1937 р. за розпорядженням заступника Народного комісара освіти Андрія Хвилі бібліотеку ВІМ – 20 тис. од. передали цьому «музею народного мистецтва»⁶¹. Порівняння архівної інформації за 1927 р.⁶² з цифрами провідника по Києву Федора Ернста показують те, що за сім років бібліотека втратила половину фонду. Жалюгідний стан зачиненого музею народного мистецтва преса⁶³ не побоялась назвати «кладовищем історичних цінностей» і «музейним звалищем».

⁵⁵ Укрнаука або Упрнаука – головне управління науковими установами при Народному комісаріаті освіти Української СРР для адміністративного керівництва науково-дослідними та науково-допоміжними, окрім архівів, установами впродовж 1924-1931 рр.

⁵⁶ Археологічний музей Всеукраїнської академії наук: дослідження і матеріали / авт.-упор. А. Яненко. Київ: НКПІКЗ, 2017. 288 с. С. 20, 37; Федорова Л. Музей Київського університету Св. Володимира [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Muzei_universitytetu

⁵⁷ Оксеніч М. Шляхи формування збірки НМІУ: колекції меценатів і внески приватних осіб // Скарбниця української культури: Зб. наукових праць. Чернігів, 2007. Вип. 8. С. 165-173. С. 168.

⁵⁸ Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ: Темпора, 2016. 360 с. С. 108.

⁵⁹ Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 138-139.

⁶⁰ Історія музею. URL: <https://nmiu.org/pro-muzei/istoriia-muzeiu>

⁶¹ Оксеніч М. Шляхи формування збірки НМІУ: колекції меценатів і внески приватних осіб // Скарбниця української культури: збірник наукових праць. 2007. № 8. С. 165-173. С. 166.

⁶² М. Оксеніч у своїй статті посилається на документи з ДАК.

⁶³ Музей Украины (Собрание П. П. Потоцкого). Ч. 1: Указатель архивных материалов и библиографии / Состав. Э. Климова. Киев, 1995. 136 с. С. 29, 30, 36.

Газета «Правда», серед іншого, глумливо запитувала: «Яке відношення має до народної творчості польський князь Вишневецький... чисельні портрети польських шляхтичів та ксьондзів...».⁶⁴ Це була частина шаленої критики, що супроводжувала репресії щодо музейників. Правдою був докір А. Хвилі за те, що найбільший музей України розорили та вигнали з історичного приміщення під приводом того, що там буде влаштовано виставку українського народного мистецтва. Цінні речі звалили в підвали, де їх розтягували. Натомість було вказано про те, що музей володіє безцінною бібліотекою, яка була привезена в Київ з Ленінграда та підтверджує нерозривні узи двох народів. Однак, банда націоналістів, яка засіла в музеї, приховує її від трудящих. Кореспонденти мали на увазі грандіозну колекцію Павла Потоцького – фундатора музейної справи України, який подарував країні свою колекцію історичних цінностей та одну з найвидатніших книжкових колекцій в історії українського бібліофільства. Восени 1937 р. – це був крок на захист зневаженого сподвижника культури. Влітку 1938 р., заарештований НКВС П. Потоцький, помер після побиття у в'язниці. Його дружину Єлисавету розстріляли восени того ж року.

Врешті, в 1964 р. створили Державний музей українського декоративного мистецтва з частини колекції ДІМ (**Національний музей українського декоративного мистецтва**).

Первинна збірка КХПНМ в 1994 р. увійшла до **Національного художнього музею України**. Фонд бібліотеки НХМУ налічує до 28 тис. книг та періодичних видань. Завдяки люб'язному сприянню керівництва музею та п. Ніни Матвеевої, вдалось з'ясувати важливі факти про колекцію антикварних книг. Їх наявно до 3 тис., чимало польською мовою, їх тематика – мистецтво. В книгах наявно досить багато провенієнцій, але перегляд частини колекції не допоміг поки виявити книги з екслібрисами або штемпелями. Актуальним є поглиблене вивчення «старих» книжкових фондів бібліотеки НХМУ.

Бібліотека НХМУ займає те саме приміщення що й в день заснування в складі КХПНМ. Ще в планах побудови музею для бібліотеки мали виділити приміщення⁶⁵. Історія важливого відділу музею досліджена лише стосовно археологічної збірки. Доцільно навести наступну цитату: «Історію формування книгозбірні КХПНМ, який потім декілька разів змінював профіль, а частини колекцій переводилися до інших приміщень, складно прослідкувати... Склад бібліотеки масштабно змінився від часу існування КХПНМ, найстаріша збережена інвентарна книга бібліотеки датується лише 1948 р.⁶⁶».

В 1940 р. в ДІМ створили нову філію – приєднали музей «Косий капонір». В 1864 р. Косий капонір – фортифікаційна споруда Госпітального укріплення Нової Печерської фортеці, став політичною в'язницею. Першими в'язнями були учасники Січневого повстання 1863 р.⁶⁷ Серед них були герої нашої оповіді. В 1930 р. Косий капонір, що слугував за житло та склад, передали Музею Революції, організували історично-революційний заповідник і меморіальний музей⁶⁸. Структура функціонувала до 1991 р., коли музей «Косий капонір» став самостійним та був перейменований на Історико-архітектурну пам'ятку-музей «Київська фортеця». Впродовж 50 років НМІУ поповнював фонди та бібліотеку філії. В «Косому капонірі» залишалась власна бібліотека. В 2000-х рр.

⁶⁴ Кто хозяйничает в музеях Украины ? / Правда. № 265. 25.09.1937. С. 4.

⁶⁵ Зіновієва Ю. Формування археологічної бібліотеки КХПНМ: люди і книги // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2017. Вип. 21. С. 378-385. С. 378.

⁶⁶ Там само. С. 378-379.

⁶⁷ Київська фортеця / Кузяк О., Дацюк О., В'ялець А., Ющенко О., Новікова-Вигран О., Гоменюк В.: НІАМ «Київська фортеця». Київ, 2018. 92 с. С. 75.

⁶⁸ КИЇВ: Провідник / За ред. Ф. Ернста. НКО-УСРР. ВУАН. Київ, 1930. 800 с. С. 703-704.

підрозділ ліквідували, книги передали в фонди. Тепер інституція називається **Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця»**.

Відділ фондів НІАМ «Київська фортеця» люб'язно сформував для нашого дослідження довідку про колекцію «Антикварна книга польська» (39 назв) на основі матеріалів групи збереження фондів «Книги». Чітко розділити які саме книги завжди належали до музейного фонду, а які передали з бібліотеки – не принципово для дослідження. Ключовою стала лише наступна інформація. В названій колекції є полоніки, видані в Вільнюсі, Києві, Лейпцизі, Львові та в петербурзьких видавництвах. Самою старою книгою в колекції є книга «Чинь Парастаса», Перемишль, XVIII-XIX ст.

В контексті польських книжкових знаків уваги потребували три книги. На варшавському виданні «Євангелія та Послання на всі неділі та свята протягом року з додаванням церковних молитов» (Ewangelie i epistoły na wszystkie niedziele i święta całego roku z dodatkiem modlitw kościelnych. Warszawa: Nakład i Druk Franciszka Czerwińskiego, 1879) наявні три прямокутні відбитки металевим штемпелем, чорним чорнилом. Кириличний текст пошкоджений. Книга придбана у приватної особи, цікава в контексті полоністики. Окрім того, в праці Людвика Фінкеля про бібліографію польської історії (Bibliografia Historyi Polskiej. Ludwik Finkel. Kraków: nakł. Akademii Umiejętności, 1895.) є два бібліотечні ярлики польською мовою, шифром. Книга в музеї на тимчасовому зберіганні.

Тематика третьої, з опрацьованих книг стосується латвійської історії, а її книжковий знак має умовний польський контекст. На титульній сторінці книги Олександра Миловидова про збірку рукописів Віленської публічної бібліотеки (1910) є три пошкоджені штемпелі. Два овальні штемпелі містять текст гражданським шрифтом «Солист варшавских и императорських театров Антон (?) Валентинович Лизинский». Отже, огляд полонійної літератури з фонду музею «Київська фортеця» був важливим для завершення уявлення про зв'язки історичних музейних колекцій.

Під час окупації Києва, бібліотека історичного музею входила до Музею До- і Ранньої історії та Крайового музею До- і Ранньої історії, що були створені окупаційною владою. Цінні документи про переміщення бібліотеки та відділу «Старий Київ», де колись зберігались польські рукописи опублікувала Г. Станиціна з НА ІА НАН України. Врешті, восени 1943 р., до Кракова було вивезено шість вагонів археологічних зібрань, архів та бібліотека Крайового музею до- і ранньої історії, звідти у лютому 1944 р. – у Гьохштедт (Баварія), а після війни американцями – у Мюнхен⁶⁹. Більшість раритетів повернули під час реституції. Про переміщенні польські книги інформації ми не виявили.

Після вигнання гітлерівців з території України та нового воцаріння советської влади, в листопаді 1943 р., було створено Державний Центральний історичний музей. Від травня 1944 р. і впродовж 1945 р. музей мав назву Республіканський історичний музей. В 1944 р. музей отримав приміщення. Нові назви музею були варіаціями назви ДІМ. В 1974 р. фонди були, фактично, розділені для створення **Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс**. Польські антикварні книги, що не стосувались війни, не привернули увагу фундаторів музею, які відбирали експонати спираючись на міт про війну. Відповідно до збірки документів «Передача в Музей Великой Отечественной войны. 1974 г.» в відділі обліку фондів НМІУ, лише дві книги вилучили з історичного музею.

⁶⁹ Сорокіна С., Завальна О., Радієвська Т. Музей До- і Ранньої історії у Києві (1942–1943): структура та персональний склад // Науковий вісник НМІУ. 2016. № 1. Т. 1. С. 210-229; Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С. Історії зібрань НМІУ: переміщення на захід та реституція збірок у 1943-1948 рр. // Науковий вісник НМІУ. 2018. № 3. С. 12-52. С. 17.

Те, що бібліотека не була залучена до процесу формування нового музею підтверджує копія наказу «Про передачу експонатів з фондів ДІМ державному музею історії Великої Вітчизняної війни».

Із проголошенням незалежності України в 1991 р. ДІМ отримав свою сучасну назву – **Національний музей історії України**. В 2015 р. бібліотека була ліквідована, книжкова колекція отримала статус бібліотечного фонду. В 2018 р. бібліотека була відновлена. Впродовж попередніх років частина раритетів з бібліотеки була передана в фонди. Книги в статусі музейних предметів увійшли до державної частини музейного фонду України. Перегляд картотеки фондів та історіографія⁷⁰ не підтвердили переміщення польських книг.

Історична бібліотечна збірка КХПНМ стала основою для формування книжкових колекцій мінімум двох музеїв – НМІУ, НХМУ. Хронологія та назви музеїв, дозволять уточнити орієнтовну історичну рамку надходження антикварних книг з польськими книжковими знаками до бібліотеки НМІУ. Наявні чисельні штампелі з назвами цих музеїв.

Марія Анієла Сапега (Браницька)⁷¹.

С. Щеглова. ІР НБУВ⁷².

⁷⁰ Попельницька О. Універсали гетьмана І. Мазепи у зібранні НМІУ // Спец. іст. дисципліни: Зб. наук. праць. 2009. Ч. 16. С. 36-45; Андріуца Л. Факсимільні видання рукописних книг 12-16 ст. у колекції НМІУ // НМІУ-110. Тематичний зб. наук. праць. 2009. Ч. 2. С. 144-150; ; Андріуца Л. Стародруки 16-18 ст. київських та львівських друкарень в збірці НМІУ // Матеріали ювілейної міжнародної науково-практ. конференції НМІУ «Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи». Київ, 1999. С. 82-83.

⁷¹ URL: <https://onebid.pl/pl/fotografie-branicka-maria-aniela-z-sapiehow-1843-1918-ksiezna/1883642>

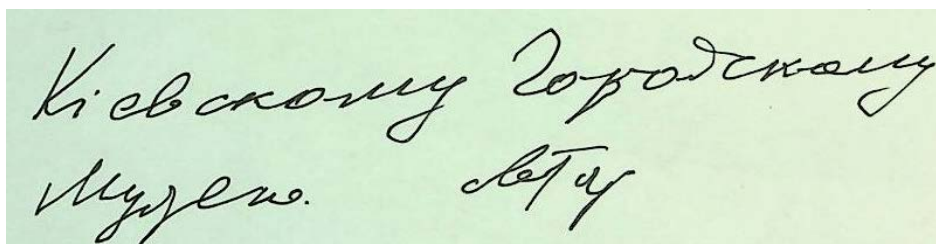
⁷² URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5473>

ВІКТОР ВІТТИГ ТА ЙОГО ЕКСКУРСІЯ В КИІВ

Персоналія відомого польського дослідника сфрагістики й геральдики Віктора Віттига (Wiktor Wityg; день народження – не встановлений, 1857 р., Стшижувці Люблінське воєводство (Strzyżówce na Podolu) – 17.X.1921 р., Варшава) цікава для вивчення з кількох суттєвих причин. В колі зацікавлень В. Віттига була археологія, архівознавство, бібліофілство, геральдика, колекціонування екслібрисів, нумізматики, медальєрика. Присвятити себе цим зацікавленням В. Віттиг мав можливість завдяки стабільним фінансам. Він вивчав право в одеському університеті, в 1886 р. повернувся в Варшаву, входив до правління Нумізматичного товариства в Кракові⁷³. В. Віттиг – піонер дослідження екслібрису в Польщі. Надбання В. Віттига зберігаються в Національному музеї в Кракові, якому в 1902 р. він подарував свою сфрагістичну колекцію. Заслугою В. Віттига стала підготовка першої ґрунтовної праці про польські екслібриси (Ex-libris`y bibliotek Polskich XVI-XX wiek. Warszawa: Drukarnia Józefa Sikorskiego, 1903-1907). Про книгозбірню К. Болсуновського та зображення трьох екслібрисів цього нумізмата – одного з героїв нашої оповіді, можна довідатись лише з праці В. Віттига, як з першоджерела.

В бібліотеці історичного музею зберігається інші цікава праця В. Віттига про невідому польську знать та її герби «Nieznana szlachta polska i jej herby» (Wityg W., Dziadulewicz S. Kraków: Odbito w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1908). Книгу було опубліковано в співавторстві з геральдистом та істориком Станіславом Дзядулевичем (1872-1943). На додаток зазначимо те, що вагомість кожного примірника праці С. Дзядулевича посилюється тим, що чисельні наукові архіви, які він зберігав у сина в Варшаві, згоріли в 1944 р. під час Варшавського повстання. В 2013 р. дослідження двох відомих поляків було перевидано.

Важливо те, що на форзаці «Nieznana szlachta polska i jej herby» атрибутовано авторський дарчий інскрипт В. Віттига для КХПНМ. Очевидним є те, що він був гостем експозиції. Можливо, це сталось напередодні Першої світової війни. В звіті музею за 1914 р. про книжкові пожертви від установ та приватних осіб зазначено ім'я бібліофіла⁷⁴. Деталі візиту невідомі. Наприклад, листів від В. Віттига в особовому фонді видатних фундаторів КХПНМ Д. Щербаківського та М. Біляшівського в НА ІА НАН України та ІР НБУВ немає. Втім, це свідчить лише про відсутність збереженої кореспонденції.

Авторський інскрипт В. Віттига для КХПНМ. НМІУ. Реконструкція авторки.

⁷³ Wiśniewski B., Radziejewicz J. WIKTOR WITYG – Ex-librisy bibliotek polskich. URL: <https://nikidw.edu.pl/2020/12/26/wiktor-wityg-ex-librisy-bibliotek-polskich-t-1-2/>; Słownik historyków polskich / Baczkowski K., Prosińska-Jackl M. (Red.). Warszawa: Wiedza Powszechna, cop. 1994. 630 s. S. 559.

⁷⁴ Отчет КХПНМ за 1914 год. Киев: Тип. 1-й Киевской артели печатного дела, 1914. 35 с. С. 10.

Библиотека.

Въ отчетномъ году въ библиотеку поступило: книгъ, брошюръ и періодическихъ изданій—750 номеровъ на сумму 806 р. 77 к., старопечатныхъ книгъ 6 на сумму 23 р. и рукописей 30 номеровъ на сумму 87 р. 50 к.; всего 786 номеровъ на сумму 917 р. 27 коп.

Изъ средствъ Музея на пополненіе библиотеки израсходовано въ отчетномъ году 256 р. 8 к. Остальныя поступления являются пожертвованіями.

Пожертвованія сдѣлали слѣдующія учрежденія и лица: Виленская Коммиссія для разбора древнихъ актовъ, Вятскій художественно-историческій кружокъ, Императорская Археологическая Коммиссія, Императорское Московское Археологическое Общество, Кіевская Городская Управа, Кіевская Коммиссія для разбора древнихъ актовъ, Кіевскій Коммерческій Институтъ, Кіевское Общество друзей мира, Кіевское Общество народныхъ дѣтскихъ садовъ, Костромское Научное Общество изученія мѣстнаго края, Кубанскій войсковой этнографическій музей, Московская Земская Управа, Общество археологій, исторіи и этнографіи при Имп. Казанскомъ университетѣ, Общество изслѣдователей Вольни, Общество изученія Олонецкой губерніи, Общество Нестора Лѣтописца, Одесское Военно-Историческое Общество, Оренбургская Ученая Архивная Коммиссія, Полтавская Ученая Архивная Коммиссія, Россійскій Историческій Музей въ Москвѣ, Ростовская Городская Управа, Русскій Музей Имп. Александра III въ Петроградѣ, Таврическая Ученая Архивная Коммиссія, Херсонскій городской Музей древностей, Церковно-историческое и археологическое Общество при Имп. Кіевской Духовной Академіи; Антоновичъ Д. В., Болсуновскій К. В., Бутовичъ В. Н., Бѣляшевскій Н. Ф., Валюкинскій Н. В., Василенко Н. Г., Виттыхъ В., Горячій В. В., Герасименко Д. Н., Добровольскій А., Добровольскій Л. П., Дорошенко Д. И., Зайцевъ П. И., Иконниковъ В. С., Козловская В. Е., Козловскій В., Кульженко В. С., Лукомскій Г. К., Макаренко А., Мердеръ А. И., Огіенко И. И., Плаховъ П. М., Свиргуновъ М. П., Стороженко Н. В., Фальбергъ Ф. Л., Ханенко Б. И., Шероцкій К. В., Шавинскій В. А., Щербаконскій В. М., Щербина В. И., Яремичъ С. П., Ящуржинскій Х. П. и Эрнстъ Ф. Л.

Звіт КХПНМ за 1914 р. (фрагмент). НХМУ. Архів авторки.

У ЗВ'ЯЗКУ З КНИГОЗБІРНЯМИ ФЕДОРА ВОВКА ТА КАБІНЕТУ (МУЗЕЮ) АНТРОПОЛОГІЇ ТА ЕТНОЛОГІЇ ІМ. Ф. ВОВКА

В роки совєтської влади поповнення бібліотеки історичного музею не завжди відбувалось через добровільний внесок власників книг. Тому, окремої уваги заслуговує полонійна література, яка походить з історичної книгозбірні Кабінету (музею) антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН. Ця інституція успадкувала книгозбірню видатного антрополога та етнографа Ф. Вовка. Книжкову збірку Кабінету іменуємо «книгозбірня» відповідно до тексту штемпеля відділу. Співробітники інституції стали жертвами репресій. Кабінет ліквідували в 1934 р., а в 1936 р. частину колекцій передали історичному музею⁷⁵. В такий драматичний спосіб, через книгозбірню Кабінету, частина полонійної літератури із приватного зібрання Ф. Вовка опинилась в музейній бібліотеці в роки політичних репресій. В цьому контексті варто лише зафіксувати факт передачі, отже, збереження частини книгозбірні, що була розсіяна, також, між фондами Наукової бібліотеки ІА НАН України та НБУВ. Про позитивний вплив вказаного рішення влади на формування бібліотеки музею, говорити неможливо. Про те, що в бібліотеці НМІУ збереглися фрагменти книгозбірень Ф. Вовка та Кабінету не було відомо до 2018 р.

⁷⁵ Маньковська Р. Кабінет антропології та етнології імені Ф. Вовка при ВУАН [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2007. 528 с.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kabinet_antropologii

Один з полоніків в книгозбірні Ф. Вовка – це другий том праці П'єра-Франсуа Гюйо Дефонтена «Історія революцій в Польщі від початку монархії до останніх виборів Станіслава Лещинського» (Desfontaines, Pierre-Francois Guyot. Histoire des revolutions de Pologne, depuis le commencement de cette monarchie jusqu'a la derniere election de Stanislas Leszczyński. 2 т. Т. 2. Amsterdam, 1735)⁷⁶. Книга завжди привертала увагу читачів і стосується ренесансної історіографії Речі Посполитої, яка дотична і теми «Україніка». Це видання мали в своїх родових бібліотеках інші герої нашої оповіді – Тизенгаузи та Поповські. Книгу можна віднести до так званих «Disederatum» бібліофілів – бажаних та потрібних речей (з латини).

Книгу Ф. Вовк придбав у Парижі 27.V.1889 р., про що свідчить маргіналія на форзаці. Це сталось через два роки після його переїзду в місто під час вимушеної еміграції з України та, незважаючи на бідність⁷⁷. Перший том комплекту зберігається в НБУВ⁷⁸. Обидва томи вирізняються золотим гербовим суперекслібрисом з єдинорогами на обкладинці. Визначити власника суперекслібрису нам не змогли допомогти, навіть, французькі колеги. В книзі є ще два штемпелі: Кабінету та ДІМ. Цю назву музей носив певний період після завершення гітлерівської окупації Києва. Все свідчить про те, що книгу тримали в руках співробітники бібліотеки під час звірки фактичного складу книжкового фонду бібліотеки. Можливо тоді, а не в 1930-х рр., книгу було передано в бібліотеку з розпарованого комплекту. Принцип розподілу видання між музеєм (НМІУ) та бібліотекою (НБУВ) – не зрозумілий. Це не було пов'язано з науковими або музейними процесами. Логіка надходження більшості полонійної антикварної літератури в бібліотеку історичного музею в роки советської влади малозрозуміла. Це частини багатотомних або продовжуваних видань, окремі книги – «уламки» великих історичних книгозбірень.

Іншою книгою полонійного розділу книгозбірні Ф. Вовка, є 1-й том двотомника французького мистецтвознавця та книговидавця Жака Лякомбе «Огляд історії Півночі в хронології, Данії, Росії, Швеції, Польщі, Пруссії та Курляндії» (Lacombe, Jacques. Abrgy chronologique de l'Histoire du Nord, ou des ytats de Dannemarc, de Russie, de Suyde, de Pologne, de Prusse, de Courland. 2 т. Т. 1. Paris, 1762). В книзі, також, наявні аналогічні із названими провенієнції: власницький підпис та два штемпелі. Стародруки були представлені на виставці «Книгозбірня НМІУ: історія та колекції».

За мовним принципом, сформовану нами колекцію «Книжкові пам'ятки з провенієнціями з ім'ям Ф. Вовка» (171 од.) в бібліотеці НМІУ, ми поділили так: польська – 7, українська – 22, французька – 13 та хорватська мова – 1, гражданський шрифт – 128⁷⁹. Полонійна література – це 8 од. з книгозбірні Кабінету та дві – з книгозбірні Ф. Вовка. Польські книжкові знаки містять наступні книги:

1-3. Balinski Michal, Lipinski Tymoteusz. Starozytna Polska pod wzgledem historyeznym, jeograficznym i statystycznym opisana. Warszawa: Naklad i druk S. Oglebranda synow, 1885-

⁷⁶ Куцаєва Т., Дідора Л. Стародруки та антикварні видання французькою мовою в книгозбірні НМІУ: перший огляд колекції // Бердичівська земля як феномен розвитку європейської культури та мистецтва. Наук. збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукр. науково-краєзнавчої конф. (Бердичів, 21-22.V.2018 р.). Вип. 58 / Упоряд. П. Скавронський. Бердичів: Мельник М., 2019. С. 181-189. С. 183.

⁷⁷ Франко А., Франко О. Аналіз документів і матеріалів особистого архіву Федора Кіндратовича Вовка // Вісник Інституту археології Львівського університету. 2011. № 6. С. 106-123. С. 107.

⁷⁸ Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 276.

⁷⁹ Куцаєва Т. Екслібриси та інскрипти з ім'ям Ф. Вовка // Українознавство. 2019. № 4. С. 259-267. С. 261; Куцаєва Т., Дідора Л. Бібліотеки Ф. Вовка та Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН // Українознавство. 2020. № 3. С. 82-95. С. 89.

1887. 4 т. Т. 2, 3, 4. 1885-1887. Штемпелі: Кабінету (музею) та «Z ksiazek Maryi i Jordana Pereświat-Softanow»;

4-5. Szajnoche Karol. Jadwiga i Jagiello. 1374-1413. Opowiadanie historyczne (W drukarni zakladu narodowego imienia Ossolinskich; видавнична марка або медальйон на титульній сторінці відсутні), 1855. 4 т. Т. 1, 3.

На 1-му томі наявний неатрибутований шрифтовий екслібрис, штемпель, вензель із текстом латиницею «W. O.». На 2-му томі є штемпель книгарні «Leon Idzikowski. Ksiogarnia i sklad nut. W Kijowie» та публічної бібліотеки при книгарні «Abonement des livres et musique. L. Idzikowski. Kiew. Kreschatik. Maison Popow».

Окрім того, наведемо інформацію про книгу зі збірки Кабінету, що не містить польських провенієнцій і є найбільш старою польською книгою (Wacław Maciejowski. Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian, jako dodatek do Historii prawodawstw słowiańskich, przez siebie napisanej. Pamiętnik II. W Peterzburgu, Lipsku. W księgarniach Eggersa i Hinrichsa, 1839). Цей примірник є 2-м томом багатотомної праці польського історика Вацлава-Олександра Мацеєвського про слов'янську історію, літературу та законодавство. Вона стала «додатком» до фундаментального дослідження автора з історії слов'янського законодавства. В книзі є три провенієнції: не атрибутований власницький підпис чорнилом, напис «Передано з бібліотеки М[?]. Опоки / 31.XII.1924» і номер книги за каталогом Кабінету. Можливо, книгу передали з книгозбірні Миколи Опоки – військовика, активіста «Пласту» та добровольця Легіону Українськи січових стрільців та Української Галицької армії. М. Опока був заарештований в 1921 р. і за різними даними був розстріляний в 1921 р. або загинув в 1923 р. під час бою в Лук'янівській в'язниці, коли засуджені за патріотизм захопили зброю в канцелярії тюрми⁸⁰.

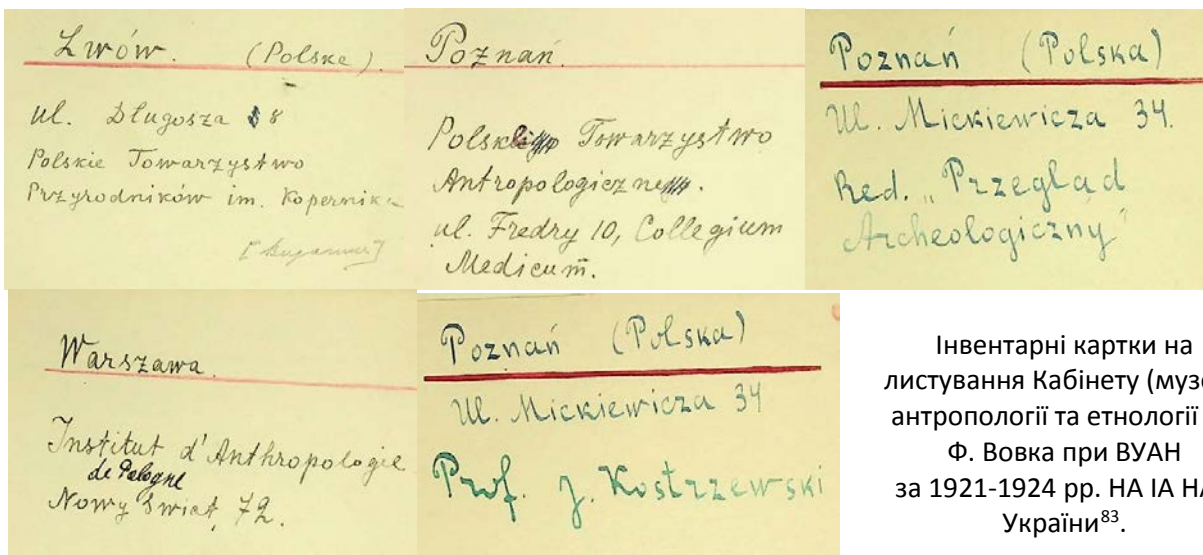
Огляд полонійної літератури та провенієнцій з книгозбірні Ф. Вовка та Кабінету залишається цікавим. Дослідник в цьому процесі зустрічає багато викликів: необхідність повного розуміння фактичного складу обох книгозбірень, знання про місце збереження та доступ до книг, розпорошеність джерельної бази та фрагментарність історіографії.

НБ ІА НАН України зберігає найбільший фрагмент приватної книгозбірні Ф. Вовка та книгозбірні Кабінету. Ірина Черновол – дослідниця книжкового зібрання Ф. Вовка, люб'язно надала нам важливу інформацію. Увесь фонд НБ ІА НАН України умовно поділений на чотири частини: кириличні збірники та монографії тощо та кирилична періодика, відповідно так само поділені видання латиною. Оброблена кирилична частина колекції Ф. Вовка, опубліковано бібліографічний покажчик⁸¹. В науковій обробці знаходиться періодика латиною з фонду бібліотеки взагалі, в тому числі й колекція Ф. Вовка. В свою чергу, НА ІА НАН України зберігає особовий фонд Ф. Вовка та фонд Кабінету. Віднайти цікаві документи ми мали нагоду завдяки люб'язному сприянню Олександрі Бузько та Галини Станиціної. Серед листування Кабінету за 1921-1924 рр. є відомості про обмін виданнями з науковцями та інституціями з Варшави, Гданська, Любліна, Львова, Познані та Щецина [ми не наводимо увесь список адресатів, адресантів]⁸². Наявні документи, створені під час опису книгозбірні Ф. Вовка в Києві в 1920-х рр. Є два переліки осіб, які написали інскрипти Ф. Вовку на піднесених йому в подарунок книгах та згадування про вартісну полоніку «Respublica, sive Status regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae, etc. diversorum autorum» (1627).

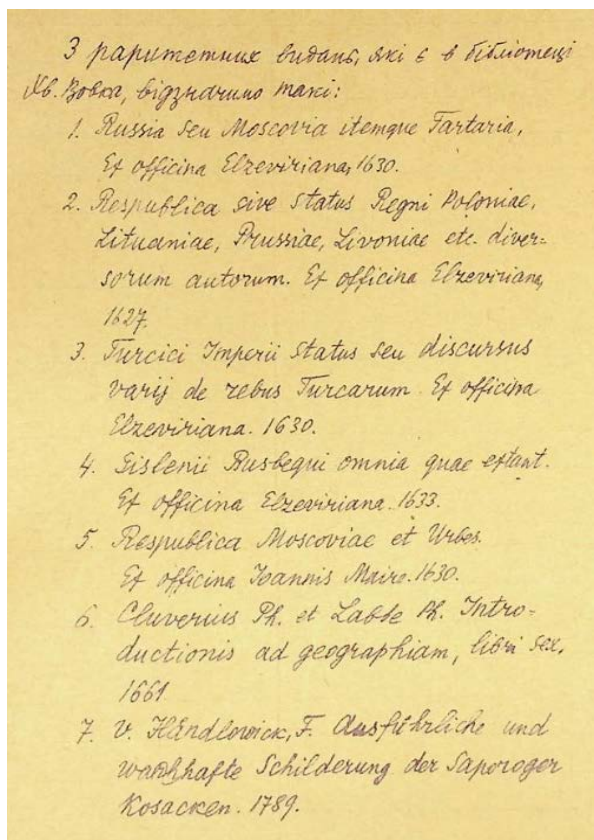
⁸⁰ Опока Микола Іванович. URL: <https://esu.com.ua/article-75578>

⁸¹ Федір Вовк і його книжкове зібрання / Уклад. і авт. передм. І. Черновол. Київ, 2009. 39 с.

⁸² НА ІА НАН України. Ф. 9. Спр. 433. 243 арк. Арк. 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66.

Інвентарні картки на листування Кабінету (музею) антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН за 1921-1924 рр. НА ІА НАН України⁸³.

Список раритетних видань в книгозбірні Ф. Вовка (фрагмент). НА ІА НАН України⁸⁴.

РОЗДІЛ IV. З ІСТОРІЇ ФОНДІВ ТА АРХІВІВ КІЛЬКОХ КИЇВСЬКИХ МУЗЕЇВ

Огляд інформації про книжкові колекції, що зберігаються в фондах обраних музеїв був важливим для того, щоб встановити наявність там фрагментів цікавих нам польських історичних книгозбірень. Ми не нехували можливістю з'ясувати наявність інших польських провенієнцій. В НМІУ понад 2,6 тис. книг вміщено в дві групи збереження

⁸³ НА ІА НАН України. Ф. 9. Спр. 433. 243 арк. Арк. 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66.

⁸⁴ НА ІА НАН України. Ф. 9. Спр. 430-а. 13 арк. Арк. 5-7.

фондів: «Рідкісні авторські» (2,5 тис. од.) і «Стародруки» (191 од.⁸⁵). Специфіка управління книжковою та всією фондовою колекцією музею, не дозволяє використати ті методи дослідження, які легко застосувати в бібліотеці. Серед методів є: фронтальний перегляд рубрик бібліотеки та відбір книг, відповідно до інформації на корінцях, оправах та попримірниковий перегляд фонду. Книги часто зберігаються в індивідуальному пакуванні та розподілені відповідно до інвентарних номерів, а не за алфавітом або тематичними рубриками. Картотека названих груп фондів складається переважно з досить лаконічних інвентарних карток 1950-1960-х рр. За результатами перегляду карток було виявлено відомості про одну пам'ятку. Інформація була вкрай важлива та дозволила встановити зв'язок між бібліотекою та фондом музею.

На титульній сторінці книги, авторства українського геолога Павла Тутковського «Месторождения строительных камней в Луцком уезде Волынской губернии» є авторський інскрипт та книжковий знак. Інскрипт (гражданський шрифт), присвячений вельмишановним Сергію Адамовичу та Олександрі Миколаївні Бржозовським. Текст штемпеля польською мовою «Biblioteka Brzozowskiego». Брошура – це окремий відбиток важливого дослідження з географії та геології з 9-го тому неперіодичного збірника «Труды Общества исследователей Волыни» (1912). Збірник видавало Товариство дослідників Волині в Житомирі в 1902-1920 рр. Бібліографічну рідкість було передано в музей в лютому 1962 р. Марією Копачевською (1891-1971) – засновницею геоботанічного відділу Волинського науково-дослідного музею⁸⁶. Вона була племінницею дружини С. Бржозовського, співробітницею П. Тутковського та проживала в Києві. Інвентарна картка на книгу не містить номеру акту приймання-передавання музейних предметів з якого можна було б дізнатись про інші матеріали передані науковицею.

Наявність в бібліотеці музею 11 окремих томів двох польських багатотомних гербовників шляхетських родів із власницьким підписом одного з Бржозовських, дозволяє встановити два важливі факти. М. Копачевська зберегла 12 книг родової шляхетської бібліотеки, що завершила свою історію на полицях в житомирському будинку Сергія та Олександри Бржозовських. Для фонду музею було обрано лише одну книгу, зважаючи на її меморіальну цінність та українознавчу тематику.

Стосовно фондової колекції НХМУ необхідно вказати наступне. Вірогідно, саме в 1920-х рр. туди передали збірку екслібрисів К. Болсуновського. Вона стала основою «невеликої за обсягом та вельми цікавої за якістю» музейної колекції екслібрисів періоду від 1594 р. і до Першої світової війни⁸⁷. В 2002 р. значна частина цієї колекції була оприлюднена на виставці «Мистецтво екслібрису» та в серії публікацій Лариси Амеліної. Мистецтвознавиця та кураторка виставки люб'язно надала важливі консультації для нашого дослідження. Польські екслібриси з фондів музею, як і польські провенієнції в музейній бібліотеці, ще чекають дослідження. За люб'язного сприяння колективу НІАМ «Київська фортеця» для дослідження було надано довідку про колекцію «Антикварна книга польська» з 39 назв із групи збереження фондів «Книги».

⁸⁵ Стародруки. URL: <https://nmiu.org/index.php/fondy-muzeiu/pysemni-pamiatky/starodruky>

⁸⁶ Бойко О. Вклад жінок у дослідження природи краю і розбудову музею // Музейна справа на Житомирщині: історія та сучасність. Наук. збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукр. науково-краєзнавчої конф. (Житомир, 8-9.X.2020 р.). Вип. 60 / Упоряд. П. Скавронський. Бердичів: Мельник М., 2020. 532 с. С. 245-252.

⁸⁷ Амеліна Л. Шедеври малої графіки // Всесвіт. 1994. № 9. С. 156-159; Амеліна Л. Мистецтво екслібриса. Питання атрибуції творів // Український музей. Збірка наукових праць. Київ: 2003. (Бібліотека Vita Antiqua). 222 с. С. 168-174. С. 169.

РОЗДІЛ V. УНІКАЛЬНІ ЗРАЗКИ ПОЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДУМКИ

Пропонована реконструкція читацьких культур Модерної епохи не буде повною без розповіді про найбільш унікальні польські тиражні стародруки з бібліотеки історичного музею, незалежно від того містять вони книжкові знаки або ні. Дослідження теми не може бути замкненим виключно на своєму предметі. Огляд книг, що заслуговують на статус книжкових пам'яток, є логічною частиною нового знання:

1. Ossoliński, Józef Maksymilian Jan herbu Topór; Belowski, August. **Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiéy: o pisarzach polskich, także postronnych, którzy w Polsce albo o Polsce pisali, oraz o ich dziełach: z rozstrząśnieniem wzrostu i różnéy kolei ogólnego oświecenia, jako też szczególnych nauk w Narodzie Polskim**. 4 т. Krakow-Lwow: w Drukarni Groblowskiej; w Drukarni Jozefa Mateckiego, 1819-1852; Т 1. Krakow: w Drukarni Groblowskiej Jozefa Mateckiego, 1819.

2. von Graevenitz, Friedrich August Ferdinand. **Włóścianin w Polsce: rys szczegółowy wraz z projektami do prawa**. Warszawa: w Drukarni przy Nowolipiu nro 646, 1818.

Обидві книги були представлені на виставці «Книгозбірня НМІУ: історія та колекції» (відкрита 9.XI.2019 р.). Виставка складалась з восьми розділів, де експонувались 143 книжкові скарби музейної бібліотеки, видані впродовж 1725-1928 рр. [підрахунок – наш]⁸⁸. Названі праці М. Оссолінського та Ф. фон Гревеніза були представлені серед найбільш цінних експонатів. Жоден польський книжковий знак не був розміщений в експозиції, хоча екслібрис Володимира Богуславського (V[ladimir] Bogusławski) був продемонстрований на інформаційному плакаті до виставки. До єдиного кольорового польського екслібрису та одного з небагатьох екслібрисів в колекції бібліотеки, супровідного тексту не дали.

Польські стародруки та полоніки.
Виставка «Книгозбірня НМІУ: історія та колекції»⁸⁹.

⁸⁸ Куцаєва Т., Куцаєва Є., Дідора Л. Книгозбірні Федора Вовка та Кабінету-музею ім. Ф. Вовка при ВУАН у бібліотечному фонді НМІУ // Дослідження, збереження та популяризація пам'яток історико-культурної спадщини України: Зб. матеріалів круглого столу Переяслав. 20.IV.2020. С. 132-137. С. 133.

⁸⁹ URL: https://www.facebook.com/nmiuu/posts/1221491611393488/?paipv=0&eav=AfbZVTF25YW5_n96zrz6uOegWtGATq7K75v071ShkQOx_pbhiDFBp4A3zmBZx_JivEQ&_rdr

ОДНА З ПРАЦЬ М. ОССОЛІНСЬКОГО

Стосовно праці графа Юзефа Максиміліана Яна Оссолінського та Августа Бельовського, назва якої у нашому перекладі «Історико-критичні відомості про історію польської літератури: про польських письменників, зокрема, іноземних, які писали в Польщі або про Польщу, та про їхні твори: з оглядом на різні напрямки Просвітництва та спеціальних наук про польську націю», необхідно вказати наступне. М. Оссолінський (1848-1926) був видатним польським бібліографом, істориком, членом Польського наукового товариства та Віденської Академії мистецтв, а також, засновником однієї з найбільших польських бібліотек. Він – один із перших визначних громадських діячів та організаторів наукового та культурного життя в Східній Галичині. В 1817 р. на основі власної книгозбірні М. Оссолінський заснував у Львові Національний заклад імені Оссолінських (Zakład Narodowy imienia Ossolińskich) або Оссолінеум. Колекції були подаровані Львову – столиці Галичини. Після трагічних подій Другої світової війни та повоєнних процесів, Оссолінеум продовжує діяти у Вроцлаві (Ossolineum – Zakład Narodowy imienia Ossolińskich)⁹⁰.

«Wiadomości historyczno-krytyczne [...]» складаються з чотирьох томів та п'яти книг. Четвертий том було видано після смерті М. Оссолінського з його рукопису. Співавтором М. Оссолінського був А. Бельовський (August Bielowski; 1806 р., с. Креховичи, Івано-Франківська область – 1876 р., Львів) – польський історик, письменник та директор Оссолінеуму з 1869 р.⁹¹ Цей огляд польської літератури став унікальним, складався з чисельних досліджень-монографій і бібліографічних описів.

Бібліотека історичного музею володіє лише першим томом цієї праці. Наявні книжкові знаки відкривають довгий та складний шлях книги фондами Київського музею старожитностей і мистецтв, Української академії наук, Кабінету Українського мистецтва ВУАН та ДІМ. Розтекстовано власницький підпис «Б[орис]. Шер[еметьєв].»⁹². Він засвідчує приналежність книги Б. Шереметеву (або Шереметьєву) (1823-1906) – композитору-дилетанту та доглядачу московської богадільні. Родову бібліотеку розпочав збирати дід Б. Шереметєва. В бібліотеці музею нами виявлено фрагмент з, мінімум шести книг, цієї

⁹⁰ Кот С. ОССОЛІНСЬКИЙ Юзеф-Максиміліан [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=ossolinskyj_ju; Стеблій Ф. ОССОЛІНЕУМ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Ossolineum>

⁹¹ Галецька, Я., Баженов, Л. Польський історик А. Бельовський: життя і діяльність // ЛОГОС. 13.III.2020. Т. 3. С. 94-96. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/1396/1382>; Герасимова Г. БЕЛЬОВСЬКИЙ Август [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2003. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Belovskyj_A; Miławicki M. Zostaję raz na zawsze życzliwym przyjacielem. Korespondencja pomiędzy historykami Augustem Bielowskim i dominikaninem Sadokiem Barączem // Galicija. 2017. № 3. S. 277-349.

URL: <https://repozytorium.ur.edu.pl/server/api/core/bitstreams/09beba70-3065-4ea8-89af-fe2f05cf50e9/content>

⁹² Куцаєва Т., Дідора Л. Стародруки латинським шрифтом XVIII-XIX ст. у бібліотечному фонді НМІУ / Доповідь опублікована на постерній сесії XXIII Всеукраїнської дистанційної науково-практ. конф. ХДНБ ім. В. Г. Короленка, Харків, 22-23.X.2020 р. С. 1-5. С. 5.

історичної книгозбірні із характерним підписом останнього власника. Серед книг є перший том тритомної полоніки – віденського ілюстрованого історичного видання «*Ilustrowana historia nowożytna*» (Wieden: Nakładem Franciszka Bondego, 1894). Провенієнції в книзі дозволяють прослідкувати її складний шлях.

Примірники «*Wiadomości historyczno-krytyczne [...]*» зберігаються в Німеччині, Польщі, США та в Україні. Важливо згадати про відеоролик «Найцікавіші книги з книгозбірні НМІУ», який було створено в межах підготовки названої виставки. Ведучою фільму стала співкураторка експозиції Л. Дідора⁹³. Вона представила першу публічну розповідь про названу працю М. Оссолінського та продемонструвала яскраво оформлену титульну сторінку стародруку. Окрім того, на наш запит колектив ЛННБУ, що знаходиться в приміщеннях Оссолінеуму, люб'язно повідомив про те, що в їх фонді зберігається повний комплект видання. Це велика рідкість. Поява книги в Києві є більше випадковістю, ніж частиною якого-небудь процесу. А ні НІБУ, а ні НБУВ не володіють жодним томом. Якби вони були, то цю інформацію опублікували б, зважаючи на унікальність пам'яток. Цю роботу в НБУВ проводять І. Ціборовська-Римарович та Ю. Рудакова⁹⁴.

Замість висновку до викладеного матеріалу зазначимо, що розповідь про стародрук важлива не тільки зважаючи на його цінність, а й на зв'язок з іншими пам'ятками в бібліотеці. Нами виявлено також цікаві, пов'язані з М. Оссолінським, медальйони в книзі, видавництва Інституту Оссолінських (*Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wojciech Kętrzyński. Lwow, Funduszem Zakładu Ossolińskich 1894*). Видання підготував Войцех Кентшинський – директор Інституту.

Список інституцій, що зберігають «*Wiadomości historyczno-krytyczne [...]*»⁹⁵:

Том 1 – НМІУ, НІБУ, ЛННБУ, Оссолінеум (Вроцлав);

Том 2 – ЛННБУ, бібліотека Чиказького університету, Оссолінеум;

Том 3. Ч. 1 – ЛННБУ, бібліотека Каліфорнійського університету; Ч. 2 – ЛННБУ, Оссолінеум. Ч. 1 – рідкісна. Книга була перевидана у форматі репринтного видання.

Том 4 – ЛННБУ, бібліотека Чиказького університету. Рідкісна частина видання.

Більшість опублікованих примірників мають провенієнції, які заслуговують окремого вивчення. В цілому, не тільки одну з книг М. Оссолінського, а й всю його інтелектуальну працю та засновані інституції, відносять до, певним чином, романтичної та вкрай важливої епохи Просвітництва або «*Wieku oświeconego*»⁹⁶ європейської історії.

⁹³ Дідора Л. Найцікавіші книги з книгозбірні НМІУ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=meQ_3uMzWvM&t=1s&ab_channel=%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

⁹⁴ Ціборовська-Римарович І. Польські видання XV-XVIII ст. у фонді відділу стародруків і рідкісних видань НБУВ // *Бібліотечний вісник*. Київ. 2004. № 4. С. 2-7; Рудакова Ю., Ціборовська-Римарович І. Латиношрифтно видання XVI – першої половини XIX ст., не зареєстровані у «*Bibliografii polskiej*» К. Естрайхера // *Наукові праці НБУВ*. 2016. Вип. 44. С. 239-263.

⁹⁵ URL: <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/5618/edition/5357>;

URL: <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/5622/edition/5361>;

URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=chi.49795720&seq=3>;

URL: <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/5679/edition/5407>;

URL: <https://www.amazon.sg/Wiadomo%C5%9Bci-historyczno-krytyczne-dziej%C3%B3w-literatury-polski%C3%A9y/dp/B008N3DLRU>; URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=chi.49795720&seq=3>

⁹⁶ Jaworski F. *Lwowskie znaki biblioteczne we Lwówe*. Lwów, 1907. 112 s. S. 23, 32, 33.

ОДНА З ПРАЦЬ ФРІДРИХА фон ГРЕВЕНІЗА

Про працю Фрідріха Августа Фердинанда фон Гревеніза, назву якої перекладаємо як «Селянин в Польщі: докладний нарис та проекти до закону» (1818) необхідно вказати наступне. Відомості про життя та діяльність Фрідріха фон Гревеніза – вкрай скупі. Він народився 26.XII.1746 р. В 1797 р. побрався з Елеонорою Марією – донькою великого князя Мекленбурзького (Eleonore Marie von Graevenitz (Vietinghoff gt. Scheel)). Подружжя мало сина Фердинанда⁹⁷.

Фон Гревеніс володів Тарнувом (Tarnow) поблизу Познані. Служив в пруському уряді, в консисторії в Позені або Познані (Posen), в Глогуві (Glogau, Głogów), потім в Берлінському апеляційному суді. Помер фон Гревеніс 24.V.1846 р.⁹⁸

На титульній сторінці книги вказано, що фон Гревеніс був Таємним радником юстиції, власником майна в Великому герцогстві (князівстві) Познанському в Пруссії (Król: Prus: Tajnego Radcę Sprawiedliwości i Właściciela dóbr w Wielkiem Xigstwie Poznańskiem). Представлена книга – це переклад з німецької мови однойменної праці автора «Der Bauer in Polen: Monographie mit Andeutungen für die Gesetzgebung», виданої в Берліні в 1818 р.⁹⁹

Переклад книги польською мовою було завершено в Варшаві 25.IV.1818 р. Вступне слово від автора датоване 1.II.1818 р. та написане в Берліні. Першого лютого 1818 р. датоване вступне слово німецькомовного видання «Der Bauer in Polen [...]». Обидві публікації були оприлюднені майже одночасно. Фон Гревеніс писав, що його метою «з найчистішими намірами» було перше узагальнення 25-річного досвіду та доведення його до відома уряду на основі знань про Познанське герцогство. Роздуми фон Гревеніза актуальні для сучасних дослідників¹⁰⁰.

Штемпель на титульній сторінці книги з бібліотеки історичного музею розповідає, що книга перебувала в невстановленій інституційній бібліотеці. Знак проставили не чітко, затерли. Назва столиці «а Кііев...» написана очевидно естонською мовою. Врятована під час Першої світової війни або ж конфіскована советською владою, книга опинилась в музеї. Видання зберігається в фондах лише кількох інституцій, наприклад, ЛННБУ та в фондї Національної бібліотеки Польщі у Варшаві¹⁰¹.

⁹⁷ Friedrich Graevenitz. URL: https://www.myheritage.com.ua/names/friedrich_graevenitz

⁹⁸ Irrgang F. Genealogisches Taschenbuch des Uradels. Brünn, 1891. T. 1. 638 s. S. 209. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Genealogisches_Taschenbuch_des_Uradels/0E8QS WgCUU4C?hl=ru&gbpv=1&dq=Greveniz,+Friedrich+August+Ferdinand&pg=PA209&printsec=frontcover

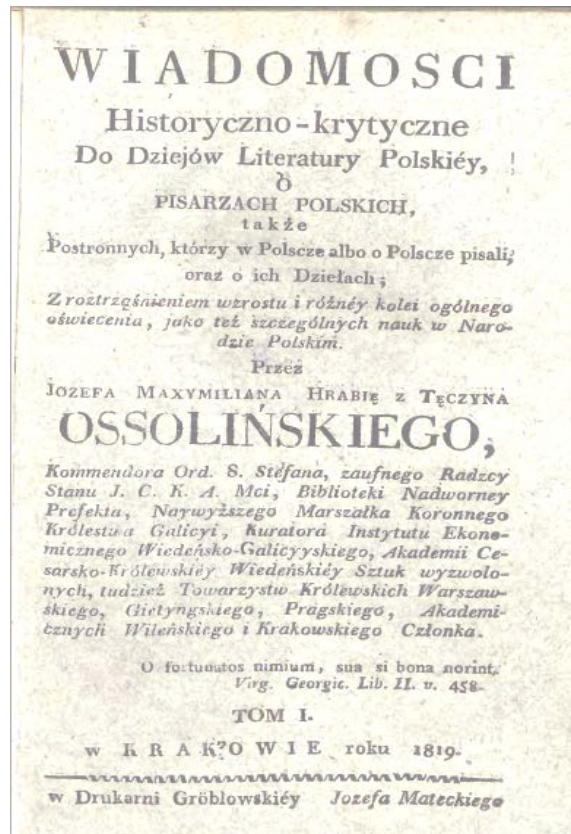
⁹⁹ Friedrich Graevenitz. URL: <https://www.zvdd.de/dms/load/met/?PPN=urn%3Anbn%3Ade%3Ahbz%3A6%3A1-12402>

¹⁰⁰ Kazimierz D. Żywot chłopca polskiego na początku XIX stulecia / wstęp: M. Handelsman. Warszawa: Wydawnictwo Ludowe, 1949. 42 s. S. 4. URL: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/deczynski-zywot-chlopca-polskiego/>; Урублеўскі В. Сялянская штодзённасць у адлюстраванні нарацыйных крыніц XVIII ст. // Архіварыус: зборнік навуковых артыкулаў і паведамленняў. 2014. Вып. 12. С. 195-210. С. 203.

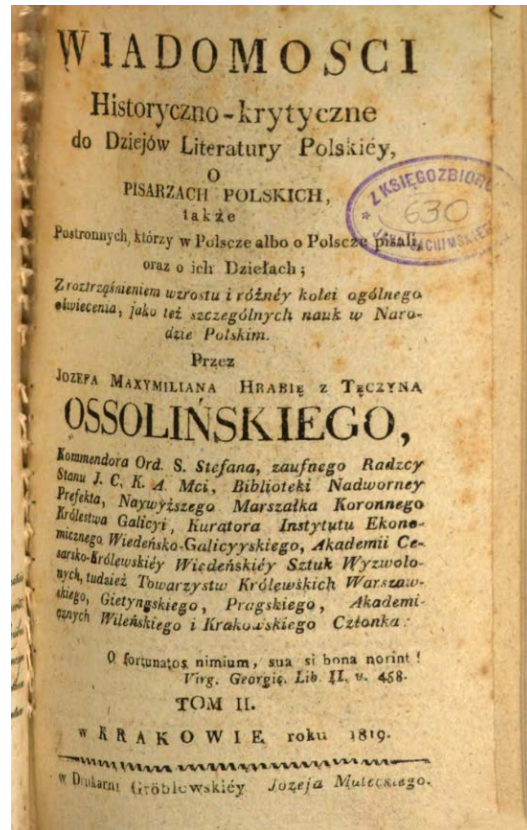
¹⁰¹ Włóścianin w Polsce: rys szczegółowy wraz z projektami do prawa. URL: <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?cid=69021678&uid=68588274>

«Wiadomości [...]». T. 1. Ossolineum¹⁰².

«Wiadomości [...]». T. 2. Kaliforniński uniwersitet¹⁰³.

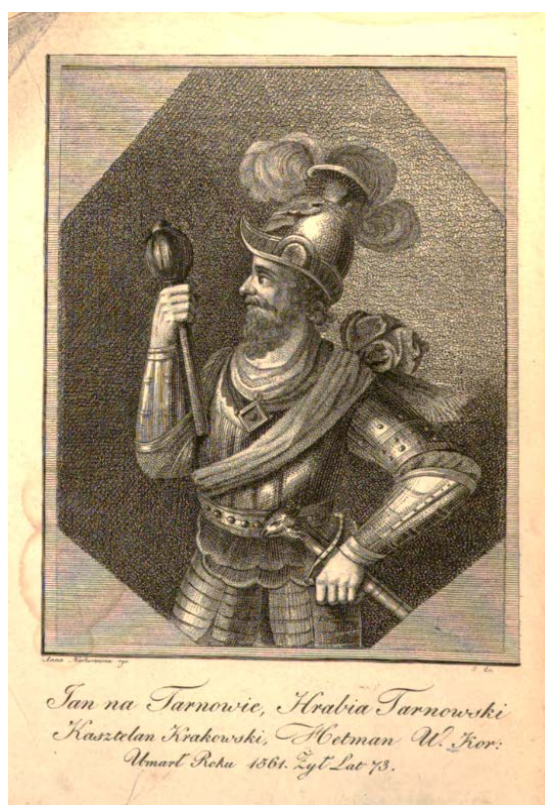
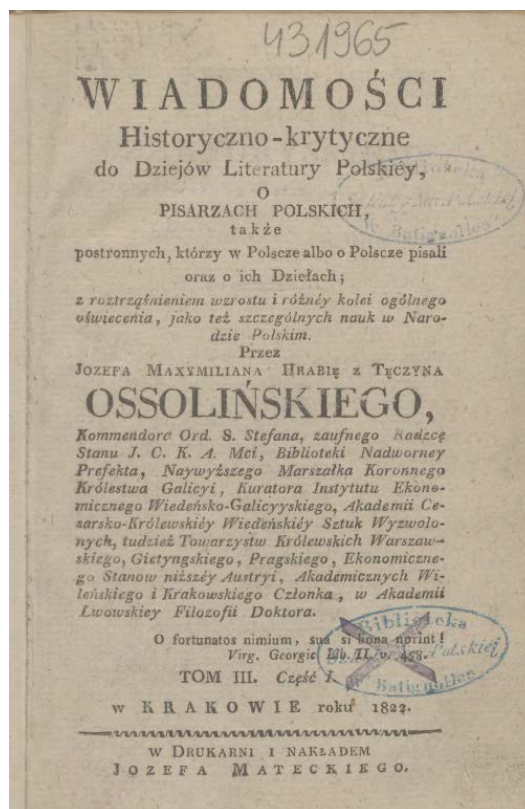

¹⁰² URL: <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/5618/edition/5357/content>

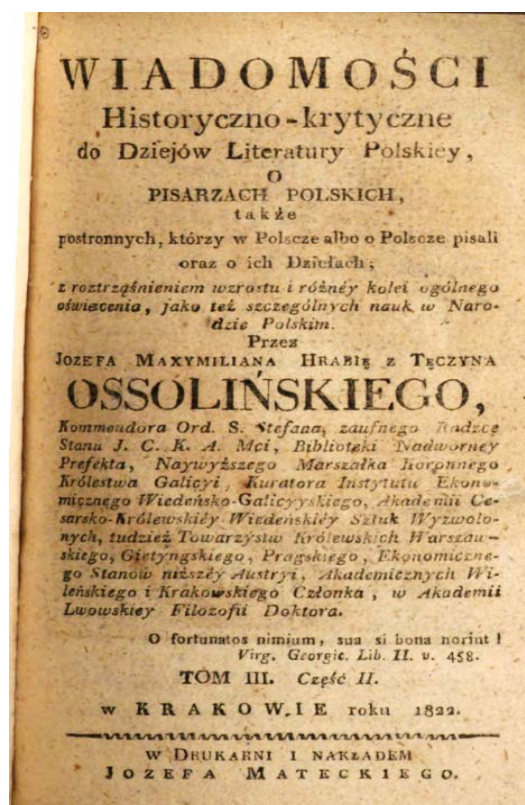
¹⁰³ URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3734091&seq=7>

«Wiadomości [...]». T. 3. Ч. 1.¹⁰⁴

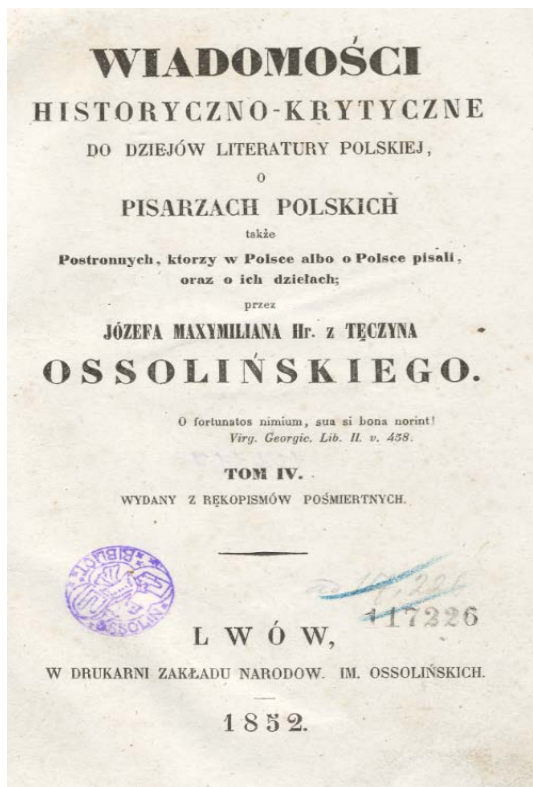

«Wiadomości [...]». T. 3. Ч. 2. Гарвардський університет¹⁰⁵

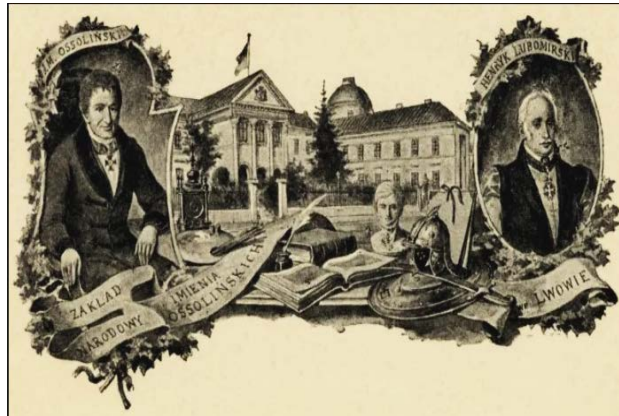

¹⁰⁴ URL: <https://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/publication/101788/edition/91782/content>

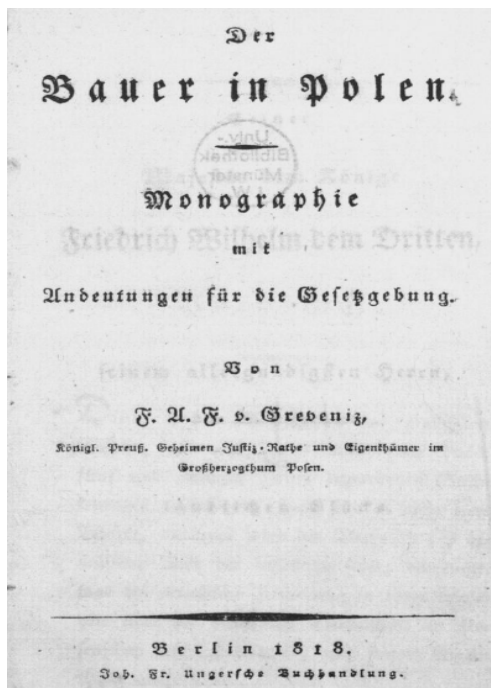
¹⁰⁵ URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hxj9gf&seq=9>

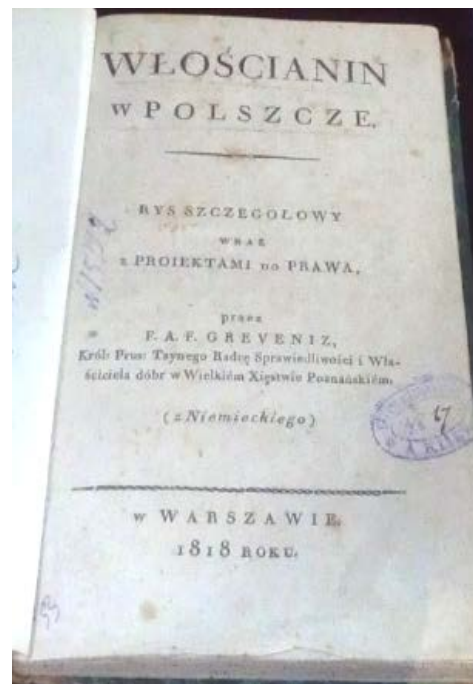
«Wiadomości [...]». T. 4. ЛННБУ.
Архів авторки.

Листівка, з видом закладу Оссолінських
і портретами фундаторів¹⁰⁶.

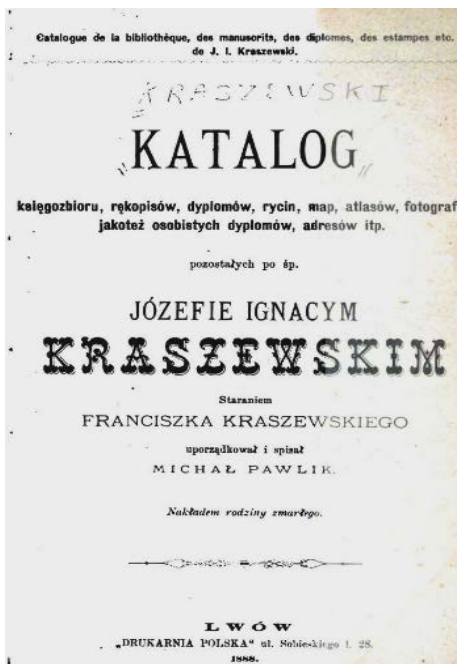
Von Greveniz, F. Der Bauer in Polen
(Berlin, 1818)¹⁰⁷.

«Włościanin w Polsce». Виставка
«Книгозбірня НМІУ: історія та колекції».
Фото авторки.

¹⁰⁶ Лєгін С. 15 цікавих фактів про львівський «Оссолінеум». URL: <https://photo-lviv.in.ua/15-tsikavykh-faktiv-pro-lvivskyy-ossolineum/>

¹⁰⁷ URL: <https://www.zvdd.de/dms/load/met/?PPN=urn%3Anbn%3Ade%3Ahbz%3A6%3A1-12402>

Книга «Włóścianin w Polsce» під № 1058 в каталозі книгозбірні Юзефа Крашевського, польського письменника та публіциста. Гарвардський університет¹⁰⁸.

РОЗДІЛ VI. КНИЖКОВІ ЗНАКИ ПРИВАТНИХ КНИГОЗБІРЕНЬ

В'ЯЗЕНЬ КИЇВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ АВГУСТ ІВАНСЬКИЙ

Серед польських та, взагалі, різних провенієнцій в бібліотеці історичного музею – книжкові знаки книгозбірень Августа Іванського (August Iwanski) та Юзефа Згорського (Jozef Zgorski) вирізняються своєю індивідуальністю. В цих книжкових знаках вдало скомбіновано ідею власницького підпису та штемпеля. А. Іванський, також, замовив для своєї книгозбірні круглий фарбовий (синій) шрифтовий штемпель із текстом в подвійній рамці «August Iwański». На штемпелі, який погано проставлений, також, можна частково розгледіти малюнок «птаха», що наводить на думку про те, що це еклібрис-штемпель. Рід Іванських, хоча ми не стверджуємо, що герой нашої оповіді належав до нього, користувався гербом «Ястшембець» (Jastrzębiec) із зображенням яструба. Зважаючи на лазур в оздобленні герба, зрозуміло чому колір штемпеля блакитний. Власник намагався максимально передати геральдичний дух.

Із книгозбірні А. Іванського, в бібліотеці історичного музею, походить одне число історичного часопису «Киевская старина» за січень 1886 р. Зрозуміло, що власник, мінімум один рік, отримував продовжуване видання. Іншу книгу А. Іванського зберігає НБММ (Opowiadania Historyczne. Serya VII. Lwow: Naklad Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1891).

Деталі біографії персоналії остаточно не зрозумілі. Це міг бути Август Іванський-старший (August Iwański; 3.VIII.1832-14.XII.1921) – пристрасний поціновувач музики і меценат культури. Він народився в с. Сорочотяги Черкаської області, навчався в гімназіях

¹⁰⁸ URL: <https://archive.org/details/katalogksiegozb00pawlgooq/page/64/mode/2up>

Києва та Одеси. А. Іванський вирішив почати творчу кар'єру піаніста та виїхав до Вільнюса, потім до Брюсселя та Парижа. Під час підготовки Січневого повстання 1863 р. А. Іванський був призначений збирачем пожертв для польських легіонів за кордоном, повернувся на українські терени в 1861 р. Після провалу спроби повстання в лісах під Таращею, в травні 1863 р., А. Іванський був заарештований і ув'язнений в Київській фортеці [зараз – експозиція НІАМ «Київська фортеця»]. Там він розділив сумну долю очікування разом із іншим героєм нашої оповіді – Юзефом Поповським. Після слідства, що тривало місяць, А. Іванський був позбавлений всіх прав стану та засуджений на довічну каторгу. Впродовж серпня 1864-1866 рр. він йшов етапом до Усольє-Сибірське, Іркутської області. У засланні А. Іванський відбув до 1873 р., отримав дозвіл виїхати до Одеси. Незабаром він назавжди оселився у Варшаві. Свої статки – спадщину батька та дружини, А. Іванський витрачав на видання праць польських істориків, сприяння освіти в Сілезії, літні табори для молоді та фінансування кафедри історії України в Ягеллонському університеті¹⁰⁹.

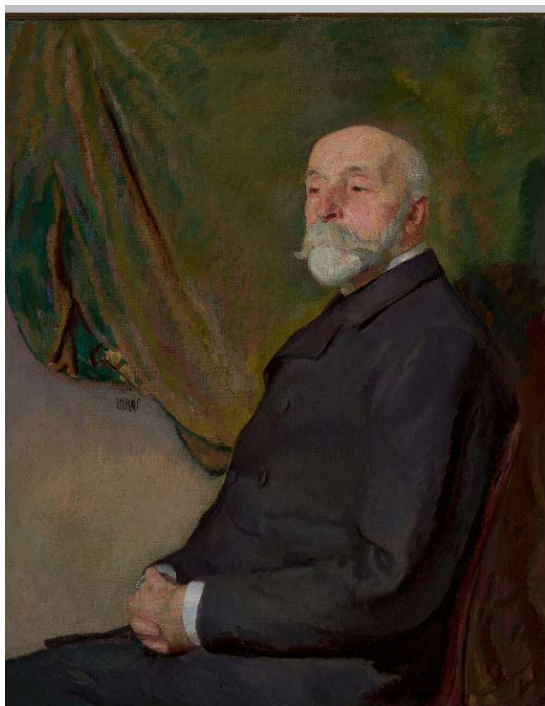
Щоденникові спогади А. Іванського-старшого, які він підготував разом із сином Августом, про історію польської сільськогосподарської колонізації в Україні, були опубліковані в 1928 р. та перевидані в 1968 р. Записи стосуються спостережень за повсякденням селян в багатьох польських, українських, російських та фінських містах і селищах. Ось яким ліричним чином автор згадував минуле: *«Я народився в 1832 р. в с. Сорокотяж Київської губернії, а раніше Брацлавського воєводства і П'ятигірського повіту, розташованого в самому серці України, між Білою Церквою і Уманню, в степовій місцевості, часом хвилястий, прикрашений дубами та листяними лісами, яка перемежувалася численними струмками, іноді створюючи великі ставки. Розсіяні могили на цвинтарях серед колишніх татарських стежок і сумна природа місцевості, де минуле і сьогодення переплітаються, створюючи приємне поле для роздумів. Тут створювалися і українські думи, чаруючи нас у піснях сліпого лірника (таких лірників я зустрічав у дитинстві, сидячи під придорожньою капличкою чи блукаючи по ярмарках, і слухав їхній спів)... Моя родина походить із Сераджа (Sieradzkiego, Серадзьке воєводство). У родинних документах згадується столяр Адам в 1702 р. та його син Пьотр, столяр... Мої найближчі предки, які осіли в Україні, були серед тих заповзятливих колоністів, яких Корона в 2-й пол. XVII сторіччя, а особливо в майбутньому, породила з утроби і продовжує породжувати донині...»* [переклад з польської мови].

В Києві А. Іванський знову був незадовго до арешту. На сторінках щоденника це знайшло таке відображення: *«Перебуваючи в Києві в ранній юності, я часто дивився з альтанки в саду на Дніпро і безкрайні дніпровські ліси. Враження, які викликають чи не в кожній людині таємничість і нескінченність, посилювалися, через те, що ми замінили звичні, відомі умови життя на невідомі і таємничі...»*¹¹⁰. На підтвердження того, що провенієнції з бібліотеки історичного музею належали А. Іванському виступає порівняння підписів – з книжкового знаку та того, що опублікований в книзі «Pamiętniki 1832-1876». Портрет маслом А. Іванського зберігається в Національному музеї в Варшаві. На наш запит музей люб'язно повідомив деталі біографії А. Іванського та провенанс портрету. Портрет виконав польський художник Войцех Вейс (Wojciech Weiss) в 1910 р., а в музей його передав А. Іванський-молодший в 1967 р. В час написання портрету В. Вейс

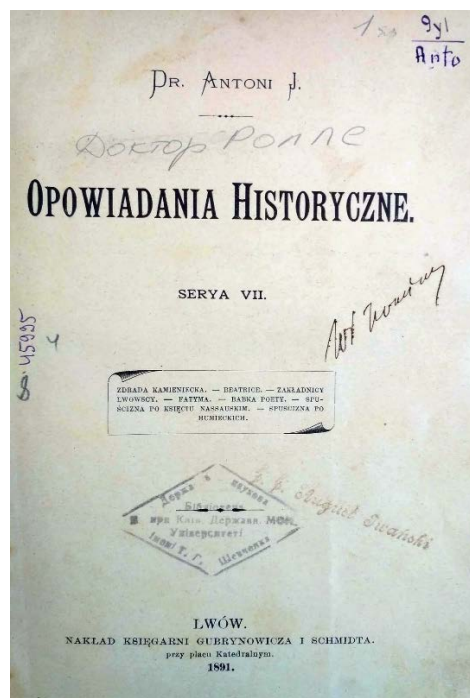
¹⁰⁹ Polski słownik biograficzny. T. 10 (1962-1964) / Horoch M. – Jarosiński P. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1990. 640 s. S. 180, 181.

¹¹⁰ Pamiętniki 1832-1876 / August Iwański sen.; słowo wstępne J. Iwaszkiewicza; oprac. W. Zawadzki. Wspomnienia: 1881-1939 / August Iwański jr. Warszawa: PIW, 1968. 573 s.

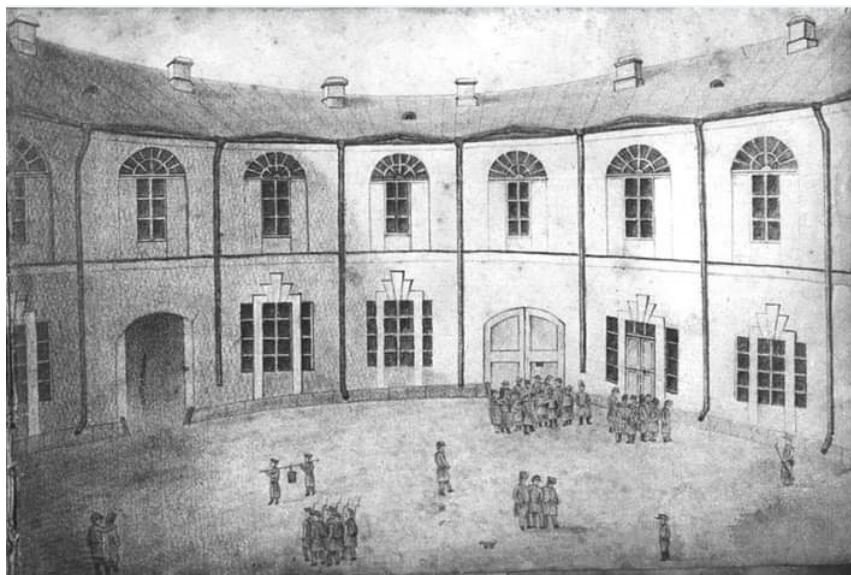
вже отримав науково-викладацьке звання асоційованого професора Краківської академії мистецтв та очолював студію живопису замість надзвичайно відомого художника Леона Вичулковського (Leon Wyczółkowski).

А. Іванський. Художник В. Вейс. Національний музей в Варшаві¹¹¹.

Штемпель книгозбірні А. Іванського. НБММ¹¹².

Прогулянка польських в'язнів у дворі башти № 2 Київської фортеці. 1863. ІР НБУВ¹¹³.

¹¹¹ Portait of August Iwański. URL: <https://cyfrowe.mnw.art.pl/en/catalog/509908>

¹¹² Opowiadania Historyczne. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2420342631577123&set=pcb.2420342941577092>

¹¹³ Київська фортеця (колективна монографія) / кол. авт.: Кузяк О., Дацюк О., В'ялець А., Ющенко О., Новікова-Вигран О., Гоменюк В.: НАІАМ «Київська фортеця». Київ, 2018. 92 с. С. 75.

НЕВІДОМИЙ Ф. КРИВЦОВ

Історія книгозбірні Ф[?]. Кривцова, якій належав цікавий в простоті свого виконання гербовий екслібрис, майже не встановлена. Власник прагнув наслідувати давню традицію ідентифікації належних йому книг, мав право на гербовий екслібрис та користувався ним. Цей тип екслібрису ми визначаємо прикметною рисою читацьких культур 2-ї пол. XIX сторіччя. Не варто відкидати можливість того, що власник книгозбірні був дещо обмежений в фінансових можливостях. Замовлення традиційного екслібрису було досить вартісним – праця художника для реалізації задуму власника, друк наліпок та наклеювання.

Екслібрис на титульній сторінці 2-го тому архіву Катерини II (СПб: тип. Акад. наук, 1871-1885. 5 т.) можна атрибутувати наступним чином. Екслібрис виконаний шрифтовим, фарбовим (блакитним), гравійованим, прямокутним штемпелем, 50 (h) x 60 (w) мм. В орнаментованій рамці розміщено герб і текст гражданським шрифтом «Бібліотека Ф[?]. Кривцова / № 345 83». Окрім того, на форзаці наявний ще й гравійований бібліотечний ярлик «Шкаф II / полка 3 / № 583», заповнений рукописом. З цих двох інвентарних номерів можна зрозуміти те, що власник або його спадкоємець одного разу змінив усталений спосіб каталогізації бібліотеки. Зважаючи на наявний номер 583 і номер 1264 іншої книги «Городские поселения в Российской Империи» (СПб: Тип. т-ва «Общественная польза», 1860. Т. 1; приватна колекція), склад бібліотеки був значним. Книга про урбанізацію містить ще бібліотечний ярлик, де зазначено про збереження книги на шостій полиці третьої шафи. Це свідчить про досить масивні меблі для облаштування приміщення бібліотеки або кабінету Ф. Кривцова. Окрім того, наявний в книзі штампель бібліотеки московського книгопродавця та видавця Олександра Смірдина свідчить, що Ф. Кривцов продав йому книгу, а не придбав її.

Ще одна книга з бібліотеки Ф. Кривцова в Україні (Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы. 1793-1823. Одеса, 1837) зберігається в приватній колекції¹¹⁴. Дев'ять інших книг від Ф. Кривцова про середньовічну історію слов'ян, географію Палестини та біблійну історію, що видає вузькі інтереси читача-власника, врешті опинились в книгозбірні Василя Хитрово. Дослідник започаткував одну з найкращих збірок наукової літератури з теми «Палестинознавство»¹¹⁵. Вісім книг – томи фундаментальної праці з історії Ізраїлю Генриха Євальда (Ewald H. Geschichte des Volkes Israel), мають ярлик однієї з самих дорогих на той час петербурзької фабричної палітурні М[?]. Ломковського. Можливо Ф. Кривцов був мешканцем цього міста. Можливо Ф. Кривцов був родичом В. Хитрово. Його мати, Варвара, до заміжжя була Кривцовою. В збірці В. Хитрово збереглися ще дві книги, які колись придбав Ф. Кривцов (Die Vorzeit. Marburg und Cassel, bei Krüger, 1821; Neubauer A. La geographie du Talmud. Paris: M. Levy, Libraires ed., 1868).

Відповідно до описів книжкових знаків У. Іваска, ця бібліотека сер. XIX сторіччя була упорядкована наліпкою та штемпелем¹¹⁶. Названу книжкову збірку іменуємо бібліотекою, оскільки російська мова не має варіації понять «книгозбірня» та «бібліотека».

¹¹⁴ Аукціонний дім «Дукат». Каталог. Київ, 2017. № 5. 168 с. С. 115.

¹¹⁵ Пенях А. Библиографический указатель книг и оттисков из личной библиотеки В. Н. Хитрово // Палестинский православный семинар. 2018. Вып. 8. С. 135-236. С. 135, 140, 141, 196.

¹¹⁶ Иваск У. Описание русских книжных знаков (Ex-Libris). Вып. 1. Изд. антикварного книжного отделения при магазине древностей и редкостей М. Параделова, 1905. 348 с. С. 162.

Герб «Панцер» (Pancerz) подібний родовому гербу Кривцових. Його пожалували відставному генерал-лейтенанту Олександру Кривцову з визнанням у спадковому дворянстві Царства Польського в 1839 р. Відповідно до Загального гербовника дворянських родів, блазон герба має характерні риси, які чітко видно на штемпелі: «Щит двічі розсічений. В правій частині чорна перевернута підкова... Щит увінчаний звичайним дворянським коронованим шоломом. Нашоломник: три страусових пера». Зважаючи на лазур та блакитний колір в оздобленні герба, зрозуміло чому колір штемпеля блакитний. Власник намагався максимально зберегти та передати геральдичний дух. Царство або Королівство Польське – історична назва польських земель колишнього Варшавського князівства, які за рішенням Віденського конгресу 1814-1815 рр. відійшли до російської імперії, втрачаючи політичні, соціально-економічні та громадянські права. Персоналія Ф. Кривцова, який міг не бути етнічним поляком, залишилась невстановленою, але історія його книжкового знаку несе відбиток імперської спадщини в польській історії.

Книжковий знак Ф. Кривцова¹¹⁷.

ЯН МІТКЕВИЧ: МАНДРІВНИК АМЕРИКОЮ АБО НАЧАЛЬНИК ГОЛОВПОШТАМТУ

На увагу заслуговує ще один книжковий знак з бібліотеки історичного музею про власника якого можна скласти лише досить загальне уявлення. Це гербовий екслібрис виконаний фарбовим (червоним) штемпелем. Рамка – фігурна видовжена по горизонталі віньетка, герб, що не має назви, текст – ім'я Яна Міткевича польською мовою «[Jan]. Mitkiewicz». В штемпелі лаконічно передано ідею родового герба роду Міткевичей – на срібному полі зображено оленя, що біжить. Тварина поранена списом в стегно, в рані – прапорець. Штемпель атрибутовано в книзі «Царствование царя Михаила Федоровича и взгляд на междуцарствие» (Ч. 2. СПб: в тип. Х. Гинзе, 1832). Книги із забутої книгозбірні вдалось виявити в колекції:

- Національного музею в Кракові¹¹⁸. Доступне зображення лише вихідних даних громадянським шрифтом про московську університетську типографію та 1828 рік;

¹¹⁷ Аукціонний дім «Дукат». Каталог. Київ, 2017. № 5. 168 с. С. 115.

¹¹⁸ Bookplate – library stamp of Jan Mitkiewicz. URL: <https://www.lookandlearn.com/history-images/YNK1006329/Bookplate-%E2%80%93-library-stamp-of-Jan-Mitkiewicz>

- НБУВ (2-й варіант штемпеля в блакитному кольорі). Це 1-й том з двотомного французького стародруку «La Vie du Pape Alexandre VI et de son fils Cesar Borgia» (Alexandre Gordon; Amsterdam, 1751). Бібліотека володіє ще однією книгою з суперекслібрисом Я. Міткевича. Провенанс книг дозволяє дещо зорієнтуватись в історії цієї книгозбірні¹¹⁹. Варвара Ханенко придбала прекрасно оформлену в зелений сап'ян книгу для особистої книжкової збірки у Я. Міткевича або, більш вірогідно, серед пропозицій антикварного магазину чи аукціону.

Геральдика дозволяє говорити про Я. Міткевича, якому 18.II.1858 р. було надано диплом на спадкове дворянство Царства Польського¹²⁰. Герб на екслібрисі співпадає з родовим. Як згаданий Ф. Кривцов, Я. Міткевич увійшов у шляхетський стан в один із складних етапів польської історії. Книжкові знаки він створив не раніше зими 1858 р., коли був начальником варшавського головпоштамту. Посаду він обіймав ще з 1838 р. Про це можна прочитати в варшавській щоденній газеті¹²¹. Діяльний та підприємливий чоловік заробив значні статки, купуючи копальні в Сибіру. Мав двох синів – Цезаря та Олександра – службовця пошти¹²². Про бажання Я. Міткевича витратити статки на культурне дозвілля свідчить не тільки вартість книг, якими він володів, а й індивідуальне їх оформлення. Ця людина отримала право та можливість користуватись не тільки двома варіантами штемпеля, а й замовити у палітурника суперекслібрис – тиснення золотом. Те, що Я. Міткевич втратив свої заощадження пояснює продаж найбільш цінних книг, якими він володів. Книгозбірня Я. Міткевича була, безперечно, (вимушено) завершеною.

Можливо цей Я. Міткевич (1804-22.VI.1866; J[an або John]. Mitkiewicz) став автором двох книг «Kilka słów o Kalifornii» та «O Złocie», видані в Варшаві в 1849 р.¹²³ Книги стали чи найбільш ранніми зразками «Каліфорніани» в польській мові, хоча не зрозуміло те, коли Я. Міткевич відвідував Каліфорнію. Ці лаконічні відомості можна почерпнути в праці бібліографа та публіциста Станіслава Зелінського (Stanislaw Zieliński) про польських піонерів в США¹²⁴.

Штемпель Я. Міткевича.
Національний музей в Кракові¹²⁵.

¹¹⁹ Книги з особової бібліотеки В. М. Ханенко у фондах НБУВ (до 165-річчя від дня народження видатної українки). URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/3642>

¹²⁰ Ostrowski J. Księga herbowa rodów polskich. Cz. 2. Warszawa: J. Sikorski, 1897-1906. 390 s. S. 213.

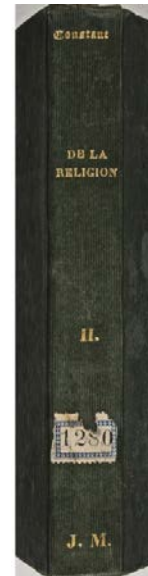
¹²¹ Gazeta Codzienna. 1838, nr 2218. S. 1.

¹²² Uruski S. Herbarz szlachty polskiej. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1914. T. 11. 380 s. S. 135.

¹²³ Micislaus H. Polish pioneers of California. Polish R. C. Union of America Chicago, 1940. 83 s. S. 81.

¹²⁴ Stanislaw Z. Mały słownik pionierów polskich kolonialnych i morskich: podróżnicy, odkrywcy, zdobywcy, badacze, eksploratorzy, emigranci – pamiętnikarze, działacze i pisarze migracyjni. Warszawa, 1932. 682 s. S. 669.

¹²⁵ Exlibris Jan Mitkiewicz's Library Stamp. URL: <https://www.mediastorehouse.com/piemags/polish-art-history/exlibris-jan-mitkiewicz-s-library-stamp-28244187.html>

Штемпель та суперекслібрис (праворуч)
Яна Міткевича. НБУВ¹²⁶.

«La Vie du Pape Alexandre VI et de son fils Cesar Borgia» (1751).
Книжкові збірки Яна Міткевича та Варвари Ханенко. НБУВ¹²⁷.

ПРОДАЖ КНИГОЗБІРНИ ВОЛОДИМИРА БОГУСЛАВСЬКОГО

Серед книжкових знаків з колекції бібліотеки НМІУ наявно лише два паперові польські екслібриси. Їх друкували потрібним власнику тиражом та, зазвичай, приклеювали в лівому верхньому куті на форзаці. Наявний як екслібрис приватної книгозбірні (Володимира Богуславського), так і інституційної бібліотеки (польської Військової

¹²⁶ Книги з особової бібліотеки Варвари Миколаївни Ханенко у фондах НБУВ (до 165-річчя від дня народження видатної українки). URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/3642>

¹²⁷ Там само.

бібліотеки у Львові)¹²⁸. Один книжковий знак монохромний та створений відомим художником, інший – багатокольоровий, без автора. Екслібриси дозволяють розповісти історії їх власників та зробити внесок в написання історії книжкового знаку.

Екслібрис В. Богуславського – це найбільш яскраво оформлений, кольоровий екслібрис в бібліотеці історичного музею. Про пам'ятку та її власника можливо зробити узагальнення з нечисельних джерел. В. Богуславський мав військовий чин полковника, був бібліофілом. Його книгозбірня містила франкомовні видання XVI сторіччя¹²⁹. Це пояснює чому ім'я на екслібрисі у французькій транслітерації «V[ladimir] Boguslawski», а не в польській – Włodzimierz. Єдине відоме місце проживання В. Богуславського – Рига.

Опис екслібрису наступний. Гербовий, наліпка, прямокутний, без рамки, 100 (h) x 73 (w) мм, техніка – кольорова літографія, поч. XX ст. На папері верже бежевого кольору розміщено багатокольорове зображення «продумане по гамі кольорів: пурпур, золото та срібло» з гербом «Пржияцель» (Przyjaciel) і червоним текстом латиницею «Ex libris / V. Boguslawski¹³⁰». Не підписаний. В цілому, сюжет екслібрису є досить лаконічним. Герб «Пржияцель» або «Приятель», який лише з деякими виключеннями був перенесений на екслібрис – це польський шляхетський герб. Екслібрис представлений на букіністичних аукціонах на одиничних книгах та окремими наліпками, що залишив петербурзький букініст Федір Шилов. Саме Ф. Шилову В. Богуславський продав частину своєї (вимушено) завершеної книгозбірні під час розпродажу майна напередодні від'їзду поспіхом з Риги з невідомих причин. Поспішність не була явною, якщо власник зміг дочекатись приїзду покупців з іншого міста. Книгозбірня стала одним з найкращих капітальних придбань Ф. Шилова, про що він згадував наступним чином. «Книжки були прекрасні, майже всі видані в XVI сторіччя французькою мовою. Богуславський сам зібрав їх та знав їм ціну... Подібні зібрання були дійсно рідкісними... Він не встиг наклеїти на них гербовий, в кольорах екслібрис... Коли я привіз бібліотеку, то першою справою наклеїв на всі книжки екслібриси. Богуславський віддав їх мені...»¹³¹ [переклад з російської мови]. Із цього спогаду можна виокремити цікаву інформацію про те, що сам В. Богуславський нещодавно сформував книжкову колекцію, адже не прикріпив на неї екслібриси. Знову відзначимо те, що приватна книгозбірня, як атрибут життя інтелектуала, мала не тільки культурну, а й матеріальну цінність. Покупці спеціально поїхали в Ригу для того, щоб оглянути та оцінити колекцію. Рік угоди залишається не встановленим, а вартість – 4,5 тис. рублів була високою. В. Богуславський залишився незадоволений і не покликав Ф. Шилова на обід. Для порівняння будинок письменника Михайла Коцюбинського із землею та садочком в Чернігові, коштував трохи більше, ніж 3 тис.¹³² Те, що Ф. Шилов прикріпив екслібриси попередника на книги вказує, що провенанс кожної окремої книжкової пам'ятки і всієї книгозбірні був цінним для нього.

¹²⁸ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106. С. 91, 99.

¹²⁹ Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 21.

¹³⁰ Чепарухин В. Экслибрис в фундаментальной библиотеке // Из фондов библиотеки: сб. статей. 2002. Вып. 1. С. 56-23. С. 12-13.

¹³¹ Шилов Ф. Записки старого книжника; Мартынов П. Полвека в мире книг / сост. А. Толстяков. Изд. Книга, 1990. 562 с. С. 142-143.

¹³² Осташко І. Дорожезний будинок стояв в центрі Чернігова на поч. XX ст. URL: <https://cheline.com.ua/news/culture/dorozheznij-budinok-stoyav-u-tsentri-chernigova-na-pochatku-hh-storichchya-322547>

Книга, в якій було виявлено екслібрис, є однією з окрас бібліотеки НМІУ. Це альбом – живописна колекція краєвидів Криму (Одеса, 1846), авторства Фрідріха Гросса¹³³. Унікальність альбому в тому, що літограф та археолог створив колекцію 54 кримських краєвидів та видав її в одеській літографічній майстерні О. Брауна, де працював. Сім років (1884-1891) Ф. Гросс очолював Керченський музей старожитностей (зараз – Керченський історико-археологічний музей).

Книгозбірня В. Богуславського розпорошена. Окрім НМІУ, в Україні однією книгою з неї володіє НБУВ (1-й том «Voyages dans l'Inde: [en 2 vol.]». Paris, 1851)¹³⁴. Книга походить з майже повністю втраченої бібліотеки П. Потоцького (штемпель), яку він передав ВІМ. Музейник цілеспрямовано збирав, також, полонійну літературу, яка втрачена.

В. Богуславському належали, також, книга – нариси російської літератури (Полеваго Н. Ч. 1. СПб: тип. Сахарова, 1839), що зараз зберігається в бібліотеці Гарвардського університету¹³⁵. Частина названої книгозбірні наявна в бібліотеках московського гуманітарного університету¹³⁶ та петербурзького політехнічного університету. «Там доволі широко представлена література XIX – поч. XX сторічч польською мовою... багато книжок прикрашає книжковий знак В. Богуславського¹³⁷». За відсутністю додаткової інформації можна допустити, що Ф. Шілов передав в політехнічний університет частину своєї збірки за ініціативою місцевого бібліотекаря. Ще одну книгу з цієї історичної книгозбірні вдалось виявити в приватній колекції в Швеції. Це двотомний італійський стародрук про історію Хрестових походів «La Gerusalemme liberata» (Torquato Tasso. 2 vol. London, 1778).

Екслібрис В. Богуславського на книгах «La Gerusalemme liberate»¹³⁸.

¹³³ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у книгозбірні НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106. С. 91, 99.

¹³⁴ Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 272.

¹³⁵ URL: https://www.google.com.ua/books/edition/%D0%9E%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B8_%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BB%D0%B8%D1%82%D1%82%D0%B5%D1%80/QWUEAAAAYAAJ?hl=ru&gbpv=1&dq=ExLibris+V.+Boguslavski.&pg=PP2&printsec=frontcover

¹³⁶ Экслибрисы и штемпели на книгах Научной библиотеки РГГУ: антология / авт.-сост. Е. Пчелов. Изд. центр РГГУ, 2010. 440 с. С. 71.

¹³⁷ Чепарухин В. Экслибрис в фундаментальной библиотеке // Из фондов библиотеки: сб. статей. 2002. Вып. 1. С. 56-23. С. 12-13.

¹³⁸ Bukowskis – Arts & Business. URL: <https://www.bukowskis.com/en/lots/1034046-la-gerusalemme-liberata-2-vol-by-torquato-tasso-london-1778>

ПОНЕВІРЯННЯ КАРЛА БОЛСУНОВСЬКОГО

Археолог, історик, колекціонер, нумізмат та один з фундаторів музейної справи в Україні Карл, інколи, *Карло*¹³⁹ або *Кароль*¹⁴⁰ Болсуновський (Karol Bołsunowski; 10.XI.1838/1839 р. – 24.IX.1924 р.) народився в шляхетській родині в м. Сквирі Київської області¹⁴¹. Вірогідно те, що саме його чи не найкраща на той час колекція з 500 екслібрисів заклала основу унікальної тематичної збірки в НХМУ¹⁴². А в бібліотеці НМІУ було виявлено фрагмент історичної книгозбірні цієї непересічної персоналії. Книгозбірня та частина колекції К. Болсуновського була розпорошена та втрачена в злиднях, які переніс надзвичайно талановитий колекціонер і меценат. Його вважають одним з перших системних збирачів екслібрисів. Наразі, можливо не тільки об'єднати знання, а згадати особливий інтелектуальний світ цього читача та автора важливих наукових розвідок.

Діяльність К. Болсуновського досліджена, в основному, в контексті його захоплення нумізматикою. З нечисельних історико-біографічних розвідок, що гуртуються на особовому фонді видатної персоналії з наукового архіву НМІУ, можна узагальнити наступне. Часто літні канікули молодий К. Болсуновський проводив у тітки Теклі Болсуновської в Тульчині. Ця жінка мала різносторонні захоплення та художній смак, вивчала мистецтво в Варшаві, Дрездені та Римі. Після смерті дядька Йосипа, К. Болсуновський успадкував його статки і зміг залишити службу. Він оселився в Києві, присвятив час колекціонуванню предметів старовини – нумізматиці та сфрагістиці. К. Болсуновський був охоронцем (завідувачем) Мюнц(Мінц)-кабінету Київського університету. Спадщина вченого розпорошена. Найбільше збережено в НМІУ, що успадкував колекцію Мюнц-кабінету. Фонди Білоцерківського краєзнавчого музею, Інституту літератури НАН України, історичних архівів у Києві та Львові, фонди ІР НБУВ, а також Національного музею в Кракові, залишаються джерелами для пошуку фрагментів книгозбірні К. Болсуновського.

Розпорошеність всього, що зібрав нумізмат, була викликана не лише труднощами, з якими він стикнувся під час Першої світової війни. Не будучи одруженим, бездітний К. Болсуновський частину свого зібрання, книги пожертвував музеям та установам¹⁴³, організував у Сквирі повітовий краєзнавчий музей і очолив його. Життя К. Болсуновського при советській владі стало надзвичайно складним. Він уникнув терору, але був, фактично, проігнорований владою та залишений напризволяще, як і більшість інтелігентів «з минулого». Виживав як міг. Книгозбірня колекціонера, яка не була завершеною, а саме

¹³⁹ Відповідно: Кучерук О. КАРЛО Болсуновський (1838-1924) // Археологія. 1992. № 3. С. 114-123

¹⁴⁰ Булатова С. КАРОЛЬ Васильович Болсуновський – колекціонер екслібрисів (на матеріалах листування з фондів ІР НБУВ) // Рукописна та книжкова спадщина України. 2005. Вип. 10. С. 163-168. С. 164.

¹⁴¹ Провінція Сквирі URL: https://www.facebook.com/109054637174596/posts/147192996694093/?pairpv=0&eav=AfYALlbhOFB_rYmihp886013jl4IRGGb3DP_CH5e8p1AYOcoF299pbc2q7y8uG8bls&_rdr

¹⁴² Амеліна Л. Архівні раритети Національного художнього музею України // Відлуння віків. С. 13-17. С. 16; Зразок 3. З історії нумізматичної колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії // НМІУ. Тематичний збірник наукових праць. Київ: Фенікс: 2011. 376 с. С. 113-125; Кучерук О. «Тараса Григоровича я бачив востаннє у п. Сошенка...»: [Карл Болсуновський] // Хроніка-2000. 1997. № 17-18. С. 146-151; Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ: Темпора, 2016. 360 с. С. 261; Провінція Сквирі. URL: https://www.facebook.com/109054637174596/posts/147192996694093/?pairpv=0&eav=AfYALlbhOFB_rYmihp886013jl4IRGGb3DP_CH5e8p1AYOcoF299pbc2q7y8uG8bls&_rdr.

¹⁴³ Завальна О. Особисті документи історика та колекціонера К. В. Болсуновського, що зберігаються в науковому архіві музею // НМІУ. Тематичний зб. наук. праць. Київ: «Фенікс», 2011. С. 106-113. С. 111.

перерваною, внаслідок війни, змін політичного та соціально-економічного життя, стала його годувальницею. В листі до приятеля *Д.[?] Дроздова*¹⁴⁴ К. Болсуновський писав, що продає: «... книги, речі, одяг, то скатертину, то пальто, щоб звести кінці з кінцями. Книги рятують мене від голодної смерті. Сквирський комітет днями купив у мене дві книжки за крупу і сіль»¹⁴⁵. К. Болсуновського поховали восени 1924 р. на польській частині сквирського цвинтаря. У вирі ХХ сторіччя могила К. Болсуновського зникли. Зібрання небіжчика придбав колекціонером Степан Дроздов-Мишковський. Потім колекція потрапила до Українського інституту книгознавства. Під час репресій Інститут ліквідували, екслібриси якимось чином потрапили до художнього музею¹⁴⁶.

Деталі про книгозбірню К. Болсуновського та про три його екслібриси можна довідатись із вже згаданої праці В. Віттига¹⁴⁷ Про типологію книжкових знаків К. Болсуновського розповідав в ті самі роки також У. Іваск – естонський художник, колекціонер екслібрисів, бібліофіл та автор першого естонського екслібрису¹⁴⁸. Він представив опис чотирьох книжкових знаків книгозбірні К. Болсуновського, серед яких три екслібриси. З цього опису можна відразу зрозуміти те, що один знак – це бібліотечний ярлик. Ярлики, хоча б із деяким художнім оформленням, не були об'єктами колекціонування, а мали утилітарну функцію для нумерації книг.

На поч. 2000-х рр. Лариса Амеліна в НХМУ віднайшла та опублікувала екслібрис К. Болсуновського, який для нього виконав в 1902 р. український мистецтвознавець, художник Степан Яремич (1869-1939)¹⁴⁹. Це один з найбільш прекрасних книжкових знаків нумізмата, можливо в його сюжеті є і портрет-шарж на самого читача-власника. Екслібриси К. Болсуновського представлені в чисельних приватних колекціях в Україні (Петра Нестеренка та Степана Давимуки, зараз – в ЛННБУ) і в Польщі. Один екслібрис зберігається в Національному музеї в Кракові. Фрагмент книгозбірні нумізмата та музейника, атрибутований в бібліотеці історичного музею, заслуговує на окрему увагу. Це тільки одна книга, але з дуже цікавою історією. Наявно дві авторські праці самого К. Болсуновського з авторськими інскриптами. Вони унікальні та допомагають реконструювати комунікацію в особливому інтелектуальному світі науковців, розповісти про ще одну цікаву традицію читацької культури доби – дарування книг.

Авторські інскрипти К. Болсуновського:

1. Шановному Олексію Новицькому – історику мистецтв та бібліографу, 31.X.1889 р. в новій книзі К. Болсуновського «О загадочной фигуре на монетах Великого Княжества Киевского» (Київ: типографія В. І. Завадського, 1889).
2. Шановному Саві Бодилевському – нумізмату, на добру пам'ять в книзі К. Болсуновського «Автономные монеты Галицкой Руси XIV и XV вв.» (Київ, 1905).

¹⁴⁴ Більш вірогідним є те, що це був Степан Дроздов – краєзнавець та знавець музейної справи.

¹⁴⁵ Кучерук О. КАРЛО Васильович Болсуновський (1838-1924) // Археологія. 1992. № 3. С. 114-123. С. 120; Зразок 3. З історії нумізматичної колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії // НМІУ. Тематичний зб. наук. праць. Київ: Фенікс: 2011. 376 с. С. 113-125. С. 111.

¹⁴⁶ Нестеренко П. Екслібрис у творчості професорів – засновників Української академії мистецтва // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та наук.-метод. праці. 2012. Вип. 19. С. 249-258. С. 249.

¹⁴⁷ Wittyg W. Ex-libris'y bibliotek Polskich XVI-XX w. Warszawa: Druk. J. Sikorskiego, 1907. S. 111-113.

¹⁴⁸ Іваск У. Описание русских книжных знаков (Ex-Libris). Вып. 1. Изд. антикварного книжного отделения при магазине древностей и редкостей М. Параделова, 1905. 348 с. С. 73-74.

¹⁴⁹ Амеліна Л. Архівні раритети НХМУ // Відлуння віків. С. 13-17. С. 16.

До книгозбірні К. Болсуновського належать ще дві цікаві пам'ятки, які атрибутовані як «Лист нумізматичного журналу «Старая монета» до К. Болсуновського, 1910 р.» та книга-«комплімент» від видавництва «Старая монета»¹⁵⁰. Каталог золотих, срібних і мідних монет з 1700 по 1802 р. «Монеты XVIII столетия» (СПб: типография А[?]. Бенке, 1910. Рідкісне видання) був піднесений К. Болсуновському як вибачення за те, що його стаття, ймовірно, «Барс на руських монетах. Замітки К. В. Болсуновського», не була опублікована вчасно та в повному обсязі. Листування з вибаченнями було спробою повернути зацікавлення автора до часопису, дописувачем і співробітником якого він був. Детальному огляду виявленого листа, що став невід'ємною частиною книги, ми присвятили окрему публікацію в співавторстві¹⁵¹. Вважаємо за потрібне повторити текст листа в перекладі українською мовою.

«Вельмишановний Карле Васильовичу! Спочатку потрібно просити вибачення за те неповажне ставлення нашої Редакції, яке було виявлено до Вас. Ви були настільки люб'язні, що надіслали екземпляр праці Вашої, але ми не тільки не помістили його в часописі, але, навіть, на це нічого не відповіли. Не будемо виправдовуватись, а напругу просимо вибачення. Книга Ваша була отримана в той час, коли перше число вже було майже завершено, а тому «передрук» в перше число і не потрапив. В друге та наступне [число] не вміщено її було через такі міркування: спочатку, під час видання першого числа, ми думали, що кількість підписників буде більшою, а тому й обсяг часопису можна буде збільшити, але на жаль! Це була лише мрія. Вашу статтю вмістити в одне число не можна; потрібно вмістити в усі дев'ять чисел та приділяти їй по шість сторіночок, що склало б майже половину часопису. Наразі Редакція звертається до Вас з покірним проханням дозволити зробити з цієї праці компіляцію і таку, в більш скороченому вигляді, розмістити, дивлячись на обсяг в одному, двох чи кількох числах. Ще раз приносимо вибачення, звертаємось із покірним проханням повідомити про те, чи наявний який-небудь новий матеріал Ваш для розміщення в часописі, за що будемо надзвичайно вдячні. Якщо свого часу не було надіслано власного видання Каталогу, то таке замовною бандероллю надсилаємо. В очікуванні від Вас схвальної відповіді, залишаюсь щиро Вам відданим, завжди готовим до послуг. Редактор та видавець Борис Копилов. 10.III.1910 р.».

Вдалось виявити лише одну книгу з книгозбірні нумізмата в НБУВ – «Skorowidz monet Litewskich» (Jozef Tyszkiewicz, Warszawa: do nabycia u Karola Beyera, 1875)¹⁵². Перегляд книги de visu показав екслібрис авторства С. Яремича, а також штемпелі Білоцерківського музею та Інституту польської пролетарської культури ВУАН «Instytut Polskiej Kultury Proletariackiej / Biblijoteka». Можливо це одна з книг, що була продана від безвиході. Потім книга була доступна читачам бібліотеки Польського інституту до ліквідації інституції під час репресій. Проти Інституту репресії розпочались в 1932 р.

¹⁵⁰ Книгу та лист згадує О. Попельницька, але вона не вірно атрибутовала лист (З історії української нумізматичної кінця XIX – 1-ї чверті XX ст.: листування К. Болсуновського та М. Захаревича-Захарієвського з наукового архіву НМІУ // Український нумізматичний щорічник. 2022. № 6. С. 331-352. С. 343.

¹⁵¹ Дідора Л., Куцаєва Т. Нововиявлений лист до Карла Болсуновського // Актуальні проблеми нумізматичної у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18.IX.2020 р. Переяслав: Домбровська Я., 2021. 178 с. С. 134-143.

¹⁵² Булатова С. КАРОЛЬ Васильович Болсуновський – колекціонер екслібрисів (на матеріалах листування з фондів ІР НБУВ) // Рукописна та книжкова спадщина України. 2005. Вип. 10. С. 163-168. С. 164.

Книжкові знаки К. Болсуновського:

1. Бібліотечний ярлик. Прямокутний, літографія, однокольоровий, на рожевому папері, вензель «К. В.», напис «S. / №», 2-га пол. XIX ст., 73 (h) x 35 (w) мм. Зображення – не виявлено¹⁵³;

2. Екслібрис. Художник (далі – худ.) Степан Яремич. В нижньому лівому куті монограма художника «СЯ». Однокольоровий. Виявлено чотири варіанти кольору: чорний, червоний або блакитний малюнок на білому папері та чорний малюнок на жовтому папері. 119 (h) x 81 (w) мм.

У. Іваск зробив акцент на те, що на малюнку зображено Фауста Твардовського, сфінкса, герб Болсуновських і напис латиною «Silentium [безмовність, мовчання, тиша – К. Т.]. Ex libris. К. В.»¹⁵⁴ Можливо цей девіз перекликався із віршом Ф. Тютчева «Silentium» (Мовчи і крийся, і таї / Думки і почуття свої. / Хай у душевній глибині / І сходять, і зайдуть вони, / Мов зорі ясні уночі, / Милуйся ними і мовчи! ...)»¹⁵⁵. На екслібрисі (на малюнку – на краю скатертини, що покриває стіл) зображено родовий шляхетський герб Болсуновських – «Косцеша» (Kościesz, Strzegomia, Strzegomya)¹⁵⁶. Під Фаустом Твардовським необхідно розуміти героя польської літератури та фольклору пана Твардовського, який, так само, як Фауст, продав душу дияволу. Екслібрис був створений не раніше 1885 р., коли С. Яремич завершував навчання в іконописній школі Києво-Печерської Лаври. Це чи не найбільш відомий екслібрис К. Болсуновського, який зберігається в НХМУ, був в колекції В. Віттіга;

3. Екслібрис. Автор не встановлений. 1900 р.¹⁵⁷ Зображено монаха, поляка-солдата, дві риби та герб Болсуновських, напис «Ex libris / К. В.», 86 (h) x 63 (w) мм.

Можна було б припустити те, що У. Іваск так описав екслібрис авторства гравера В[?]. Гришманюка¹⁵⁸. Але на малюнку, який створив цей художник, відсутні риби та з'явився він в 1905 р. Екслібрис про який розповідав У. Іваск, вміщено в працю та колекцію В. Віттіга¹⁵⁹. Екслібрис, відокремлений від книги, наявний в Національному музеї в Кракові;

4. Екслібрис. Худ. В[?]. Гришманюк. 1905 р.¹⁶⁰ Зображено фасад будівлі КХПНМ, що виконаний в стилі суворого греко-дорійського портика із фронтоном, прикрашеним скульптурною композицією. Вгорі щит із гербом роду Болсуновських. На сходах будівлі монах із книгою та бундючний поляк з булавою та шаблею. Військове вбрання поляка

¹⁵³ Іваск У. Описание русских книжных знаков (Ex-Libris). Вып. 1. Изд. антикварного книжного отделения при магазине древностей и редкостей М. Параделова, 1905. 348 с. С. 73-74.

¹⁵⁴ Там само. С. 73-74.

¹⁵⁵ Silentium. Переклад Юрія Клена. URL: <https://onlyart.org.ua/tyutchev-fedir-silentium/>

¹⁵⁶ Gajl T. Polish Armorial Middle Ages to 20th Century. Gdańsk: L&L, 2007. URL: http://gajl.wielcy.pl/herby_lista.php?query=9Bortkiewicz&startp=0&herbcnt=12&lang=en

¹⁵⁷ Іваск У. Описание русских книжных знаков (Ex-Libris). Вып. 1. Изд. антикварного книжного отделения при магазине древностей и редкостей М. Параделова, 1905. 348 с. С. 73-74.

¹⁵⁸ Ім'я В. Гришманюка – не встановлено. Він працював в Мистецько-гравіювальному відділі Експедиції заготовок державних паперів УНР та брав участь в створенні проектів грошей УНР (Гай-Нижник П. Запровадження гривні в УНР і емісійна політика уряду у 1918 р. // Київська старовина. 2007. № 2. С.109-129. URL: <https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/114doc.php>).

¹⁵⁹ Wittyg W. Ex-libris'y bibliotek Polskich XVI-XX wiek. Warszawa: Drukarnia Józefa Sikorskiego, 1907. S. 95-194. S. 111-113.

¹⁶⁰ Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ: Темпора, 2016. 360 с. С. 124-126; Нестеренко П. Екслібрис у творчості професорів – засновників Української академії мистецтва // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. Вип. 19. Київ, 2012. С. 249-258. С. 249.

прикрашають родові знаки Болсуновських. Це надало екслібрису гумористичне забарвлення. Між фігурами ініціали латиницею «К. В.». Екслібрис було створено під впливом організації музею;

5. Екслібрис. Худ. Андрій Іванов. 1903 р. Авторська сигнатура та рік у межах зображення. Однокольоровий коричневий або червоний малюнок на білому папері, 150 (h) x 124 (w) мм. Малюнок із копією давнього бронзового дзеркала з Мукдена [довідатись деталі про цей артефакт ми не змогли – К. Т.], зображенням двох фантастичних тварин із людськими головами та написом французькою мовою «Ex Libris. Archeologique de Ch[arles]. Bolsunovski a Kiew». Екслібрис був спеціально замовлений для книжкового відділу «Археологія» книгозбірні. За підрахунками В. Віттига відділ налічував 100 книг;

6. Екслібрис «Из книг. К. Б.». 1900 р.¹⁶¹ Автор не встановлений. Малюнок – стилізоване зображення тризуба. К. Болсуновський використав цю ідею під враженням від знахідки під час розкопок у Києві фрагмента цеглини із зображенням тризуба;

7. Екслібрис. Монограма «ИИР» художника І[?]. Рапорта або І[?]. Рапорта (біографія – не встановлена). П. Нестеренко визначив те, що це найдавніший екслібрис із зображенням чи не найбільшого скарбу культури Трипілля-Кукутень. Ритуальна посудина IV-III тис. до н.е. Художник зробив ідентичною орнаментику пам'ятки, що оповита зміями та увінчана совою – супутницею мудрості. Напис німецькою мовою «Ex libris / К. В. / Kieff MCM [1900]». Інформацію про художника віднайти не вдалось, навіть, в першоджерелах, наприклад, в словнику підписів художників екслібристів, авторства В. Савонько (Ленінград, 1929).

8. Екслібрис. Монограма «ИИР» художника І[?]. Рапорта. Зображено дві пам'ятки трипільської розписної кераміки, зокрема, зерник, що перебуває в фондї НМІУ. Напис німецькою мовою «Ex libris / К. В. / Kieff MCM [1900]»;

9. Екслібрис. Худ. І[?]. Рапорт. Сюжет із художнім образом доби Ренесансу¹⁶². Хлопчик Путті лежить під оповитим квітами картушем на якому сидить сова – супутниця мудрості. Напис німецькою мовою «Ex libris / К. В. / Kieff MCM [1900]». 1-й вар.;

10. Екслібрис. Худ. І[?]. Рапорт. Монограма «ИИР». Сюжет аналогічний екслібрису № 9. 2-й вар.;

11. Екслібрис. Худ. І[?]. Рапорт. Сюжет аналогічний екслібрисам №№ 9, 10, але зображено двох Путті. Напис німецькою мовою «Ex libris / К. В. / Kieff MCM [1900]»;

12. Екслібрис. Худ. П[?]. Вербицький (біографія – не встановлена)¹⁶³. 1900 р. В картуші дзеркально зображено двох міфічних тварин – левів, напис французькою мовою «Ex Libris / de Charles Bolsunovski». Можливо, екслібрис був замовлений для книжкового відділу «Археологія»;

13. Екслібрис. Автор не встановлений¹⁶⁴. Стиль бароко. В лінійній рамці зображено в верхніх кутах дві монети, в нижніх – два щита. Двоє чоловіків в кунтушах сидять в кріслах і читають книгу (кодекс). Над ними – Геній, який правою рукою вказує на давнє місто. В щитках написи польською мовою: «Ex libris / К. В. / Kijow MCM [1900]»;

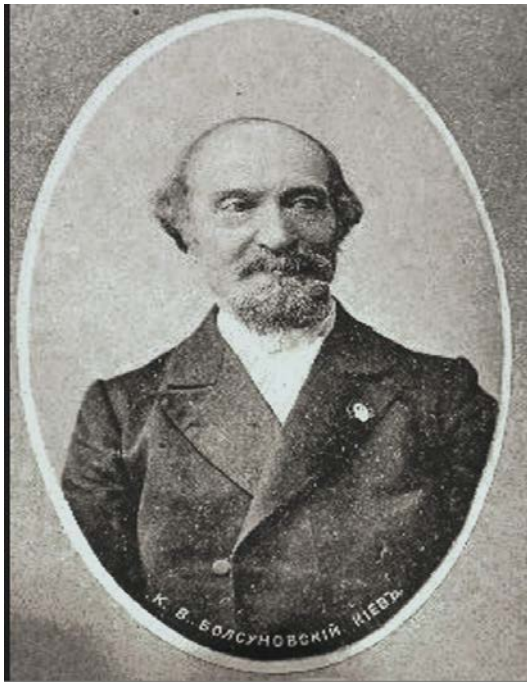
14. Екслібрис. Автор не встановлений. Сюжет: хрести, слов'янський символ сонця. Напис гражданським шрифтом «Из книг. К. Б.».

¹⁶¹ Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ: Темпора, 2016. 360 с. С. 11.

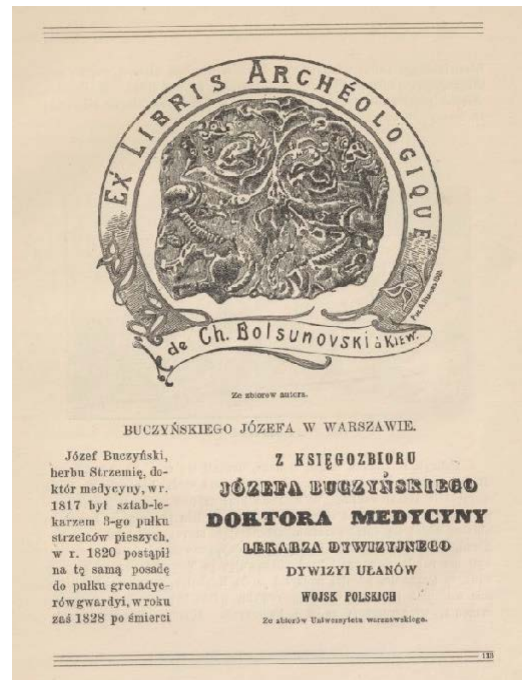
¹⁶² Старченко Н. Українські світи Речі Посполитої. Історії про історію, повторне видання. Київ: Laurus, 2022. 616 с. С. 10, 608.

¹⁶³ Там само. С. 126.

¹⁶⁴ Там само. С.259.

Карл Болсуновський¹⁶⁵.

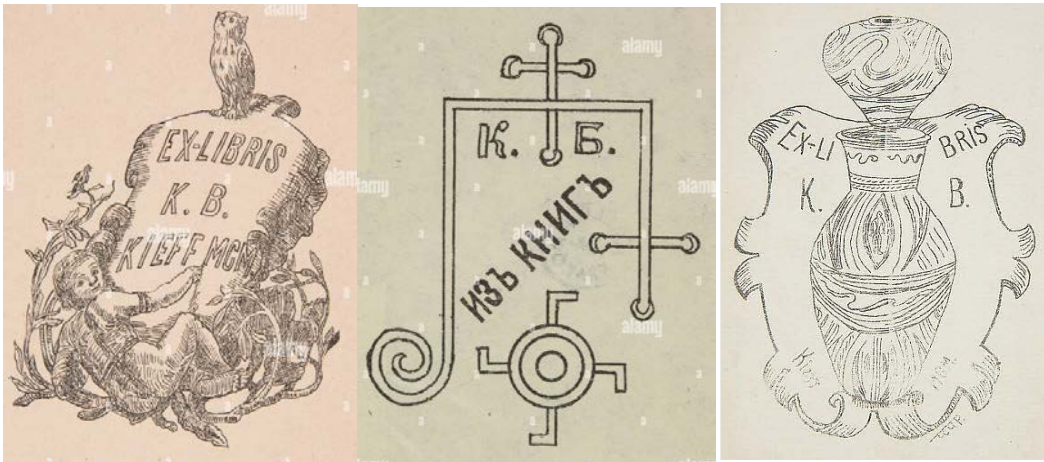
Про книгозбірню К. Болсуновського в книзі Wittyg W. "Ex-libris'y bibliotek Polskich XVI-XX wiek". Архів авторки.

Екслібри К. Болсуновського. НБУВ. Архів авторки.

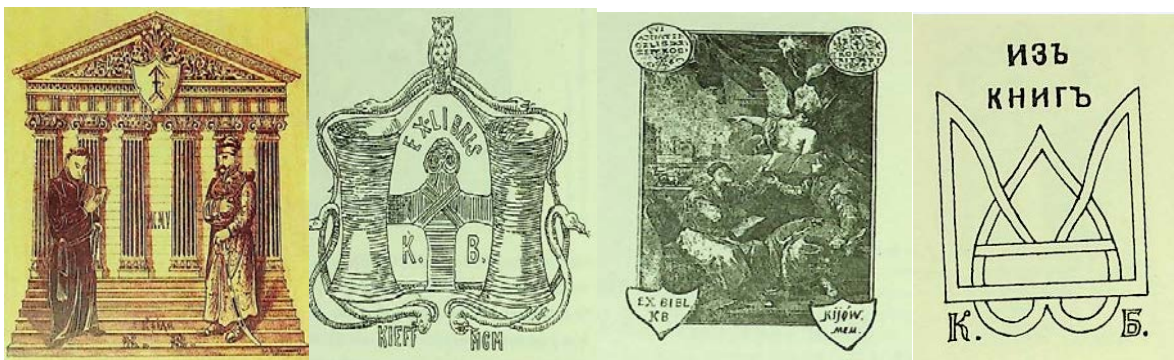
¹⁶⁵ URL: https://www.facebook.com/109054637174596/posts/147192996694093/?paipv=0&eav=AfYAlIbhOFB_rpYmihp886013jl4IRGGb3DP_CH5e8p1AYOcoF299pbc2q7y8uG8bls&_rdr

Екслібриси К. Болсуновського¹⁶⁶.

Завідувачка відділу Марина Стрельник демонструє зерник в експозиції НМІУ¹⁶⁷.

Екслібриси К. Болсуновського. Колекція П. Нестеренка¹⁶⁸.

¹⁶⁶ URL: <https://www.alamy.com/ex-libris-of-karol-bosunowski-unknown-image471356827.html>; URL: <https://www.mediastorehouse.co.uk/piemags/polish-art-history/ex-libris-karol-bolsunowski-unknown-28034871.html>; URL: <https://www.alamy.com/ex-libris-of-karol-bosunowski-unknown-image471356824.html>

¹⁶⁷ «Дивосвіт Трипілья» відкрився для відвідувачів НМІУ.

URL: <https://nmiu.org/novyny/1101-dyvosvit-trypillia-vidkryvsia-dlia-vidviduvachiv-nmiu>

¹⁶⁸ Нестеренко П. Екслібрис у творчості професорів – засновників Української академії мистецтва // Українська Академія мистецтва. Дослідницькі та наук.-метод. праці. Вип. 19. Київ, 2012. С. 249-258. С. 249; Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ: Темпора, 2016. 360 с. С. 11, 126, 259, 307.

РОЗДІЛ VII. КНИЖКОВІ ЗНАКИ РОДОВИХ, РОДИННИХ КНИГОЗБІРЕНЬ ТА БІБЛІОТЕК

Бржозовські, Дзедушицькі, Поповські, Потоцькі, Святополк-Четвертинські та Тизенгаузи – герої оповіді цього розділу, які, як і багато своїх сучасників, відносяться до типу освічених меценатів¹⁶⁹. Книгозбірні та бібліотеки цих магнатських та шляхетських родів формувались, як цілісні явища з книжкових надбань своїх окремих представників. Поділяючи ідеї Просвітництва, в прагненні зробити внесок у розвиток модерної нації, ці люди створювали великі та менші приватні інтелектуальні центри, які зберігались або розпадались після їх смерті, але залишились в історії. Ось в такий спосіб можна перефразувати висловлювання Францішека Яворського (Franciszek Jaworski) – польського історика, талановитого дослідника та популяризатора історії Львова і міст Галичини.

Домашні, приватні книгозбірні, незалежно від того належні вони одній людині або родинам та родам, стали важливими елементами соціальної комунікації. Ці інтелектуальні світи були чинниками не тільки формування окремого змісту, а й інструментом впливу на локальні та національні культурологічні процеси.

Для типологізації бібліотечних зібрань дослідники поділяють їх на особисті (однієї особи), родинні (трьох поколінь однієї родини) та родові (більше трьох поколінь однієї лінії та побічних споріднених ліній роду)¹⁷⁰. Отже, під час характеристики книгозбірень та бібліотек в цьому розділі було здійснено спробу визначити їх типи, відповідно наявної інформації про зміну поколінь читачів-власників. Під час роботи опис книжкових знаків родових та родинних бібліотек зіткнувся із кількома викликами. По-перше, це типологізація книжкових знаків. Було встановлено наявність в колекції класичних екслібрисів – наліпок або клеєних екслібрисів та гербових екслібрисів, відтиснутих штемпелями. По-друге, неоднозначною залишилась відповідь на запитання – чому більшість бібліотек були відмічені штемпелями, а не паперовими екслібрисами? Можливо, власники книжкових збірок були обмежені в фінансових можливостях? Замовлення традиційного екслібрису було досить вартісним – праця художника, друк наліпок, наклеювання та упорядкування книжкової збірки. Статки багатьох героїв нашої оповіді спростували цю думку.

ДВІ КНИГОЗБІРНІ ПОТОЦЬКИХ

Розповідь про магнатський рід Потоцьких надзвичайно цікава, зважаючи на різносторонні зацікавлення його представників. Колекціонування предметів мистецтва та збирання книг для інтелектуального дозвілля Потоцькими стало темою чисельних досліджень, які яскраво реконструюють минуле. Палаці Потоцьких були важливими локальними та національними осередками культурно-мистецького життя свого часу. 23 представники роду Потоцьких лише по гетьманській лінії мали власні книгозбірні

¹⁶⁹ Jaworski F. Lwowskie znaki biblioteczne we Lwówie. Lwów, 1907. 112 s. S. 45.

¹⁷⁰ Кривенко М. Історичні колекції Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: з досвіду вивчення та наукової реконструкції. Львів: ЛННБ, 2014. 112 с. С. 50.

та бібліотеки, друкарні та читальні (читальні зали)¹⁷¹. Склад таких збірок можна окреслити наступним чином: «На книжковому фонді чітко простежується вплив ідей доби Просвітництва, який проявляється в енциклопедичному характері складу фонду, присутності творів ідеологів Просвітництва, домінуванні видань XVIII сторіччя та французької мови, наукової літератури, видань орієнтальної тематики, енциклопедій та енциклопедичних словників, що є характерними рисами магнатських бібліотек»¹⁷².

Віднайдення в бібліотеці історичного музею двох фрагментів книжкових збірок Потоцьких – велика вдача. Знахідка фрагментів цих історичних книгозбірень в Києві, відображає їх складний та заплутаний шлях. Власниками збірок були подружжя Вітольда Святополк-Четвертинського та Марії Потоцької, а також, Ігнацій Потоцький та його спадкоємці – засновник та опікуни Вілянівської бібліотеки в Варшаві.

ВІЛЯНІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

Прикметний гербовий екслібрис Вілянівської або Вілянвської бібліотеки в Варшаві був виконаний штемпелем. Книжковий знак було виявлено на титульній сторінці тиражного стародруку «Путевые записки по многим российским губерниям 1820» (Гавриил Гераков, СПб: в Тип. Имп. воспитательного дома, 1828). Екслібрис є цікавим за типологією книжковим знаком. Це лаконічний фігурний гербовий екслібрис, відтиснутий фарбовим (коричневим) штемпелем. Малюнок в формі щита, увінчаного графською короною, в центрі якого розміщено родовий герб Потоцьких «Пилява» (Potoccy herbu Piława), напис польською мовою «Biblioteka Wilanowska».

В колекції Музею в Вілянівському палаці зберігся один з кількох чудово виконаних та складних металевих штемпелів цієї бібліотеки із написом, що засвідчує ім'я її власника в той період – Августа Потоцького «Ex Bibl: Villanov: Ctis Augusti Potocki». Штемпель було виготовлено в період з 1840 р. до 1867 р., автор – не встановлений¹⁷³. Отже, можна зрозуміти наскільки складним у задумі, хоча і менш детальним у виконанні, був штемпель-інструмент, яким позначили книгу з бібліотеки НМІУ.

У випадку Потоцьких важко допустити обмежені можливості читачів-власників для замовлення класичного паперового екслібрису для бібліотеки. Маркування великих бібліотек XIX сторіччя виконували штемпелями для зручності. Збірку іменуємо бібліотекою, відповідно до тексту книжкового знаку. Вона була родовою, зібраною багатьма поколіннями.

Вілянівська бібліотека – одна зі *скарбниць польської культури* (Skarbnic rzeczy polskich¹⁷⁴), була створена на основі зібрань політика, письменника, графа Ігнація Потоцького (Roman Ignacy Franciszek Potocki; 1750-1809) в Варшаві та Курові (Kurów, Люблінське воєводство)¹⁷⁵. Куров перебував у власності графа і туди, а точніше в палац

¹⁷¹ Книжкові скарби Потоцьких. URL: <https://tulchin.ucoz.ua/index/0-16>

¹⁷² Ціборовська-Римарович І. Тульчинська бібліотека і Ян Потоцький // Київські полоністичні студії. 2012. Т. 19. С. 491-495. С. 492.

¹⁷³ Tłok pieczętny Biblioteki Wilanowskiej. URL: https://wmuzeach.pl/wszystkie-objekty/9grKhTpXV9UGgLMMCVpX_tlok-pieczetny-biblioteki-wilanowskiej-

¹⁷⁴ Widacka H. Biblioteka Wilanowska URL: https://www.wilanow-palac.pl/biblioteka_wilanowska.html

¹⁷⁵ Skrzyniarz R. Tworzenie bibliotek jako działalność wspierająca wychowanie ku niepodległej Rzeczypospolitej // Polska Myśl Pedagogiczna. 2015. Rok I. Nr 1. S. 161-174. S. 156.

в с. Олешені (Pałac Potockich w Olesinie koło Kurowa), він виїхав в 1796 р. після вимушеного виходу у відставку.

Станіслав Костка Потоцький (Stanisław Kostka Potocki), володар Вілянова впродовж 1799-1821 рр., продовжив збирати рідкісні рукописи, стародруки та мапи. *Очевидним є те, що поняття «Стародрук» С. Потоцький та інші збирачі книжкових скарбів не вживали. Більш властивим для них були поняття «рідкісні друки», «рукописні книги», «стародруковані книжки»¹⁷⁶. До Вілянува бібліотека була перевезена в 1833 р., завдяки сину Станіслава Костки – Олександру. Для бібліотеки облаштували Велику обідню залу (Wielka Sala Uczt Jana III) на другому поверсі головної будівлі в центральній частині палацу¹⁷⁷. Інтер'єр та меблі бібліотеки були грандіозними. Наступні покоління Потоцьких мали можливість купувати пам'ятки рукописної та друкованої спадщини з інших приватних колекцій. Наприкінці XIX сторіччя бібліотека перейшла у власність графів Браницьких – родичів Потоцьких. В цей же час бібліотека Потоцьких в Тульчинському палаці була поповнена трьомастами рукописами з зібрання Анни Браницької (Anna Branicka)¹⁷⁸.*

Адам Браницький (Adam Maria Jan Branicki) передав в дар державі врятовану під час Другої світової війни бібліотеку. Книги перемістили до Національної бібліотеки Польщі. Близько 200 томів тульчинських стародруків потрапили в відділ стародруків бібліотеки¹⁷⁹. Окремі примірники зі штемпелем «Biblioteka Wilanowska» зеленого кольору зберігаються в приватних польських колекціях.

Штемпель Вілянвської бібліотеки. Музей в Вілянвському палаці¹⁸⁰.

¹⁷⁶ Кароєва Т. Раритети з особової бібліотеки Володимира Науменка (1852-1919) // Альманах бібліофілів. Кн. 3. Дрогобич: Коло, 2023. С. 153-169. С. 153; Щербина В. Прошлое Киева и его памятники. Справочник-путеводитель по Киеву и его окрестностям. Киев: Политех. ин-т, 1912. 256 с. С. 123.

¹⁷⁷ Biblioteka Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. URL: https://www.wilanow-palac.pl/biblioteka_muzeum_palacu_krola_jana_iii_w_wilanowie.html

¹⁷⁸ Книжкові скарби Потоцьких. URL: <https://tulchin.ucoz.ua/index/0-16>

¹⁷⁹ Ціборовська-Римарович І. Тульчинська бібліотека і Ян Потоцький // Київські полоністичні студії. 2012. Т. 19. С. 491-495. С. 491.

¹⁸⁰ Tłok pieczętny Biblioteki Wilanowskiej. URL: https://wmuzeach.pl/wszystkie-objekty/9grKhTpXV9UGgLMMSVpX_tlok-pieczetny-biblioteki-wilanowskiej-

Палац Потоцьких в Олешені. Акварель.
Національна бібліотека Польщі¹⁸¹.

Штемпель Вілянівської бібліотеки¹⁸².

Інтер'єри бібліотеки в Вілянівському палаці¹⁸³.

СВЯТОПОЛК-ЧЕТВЕРТИНСЬКІ ТА «HERBARZ POLSKI KASPRA NIESIECKIEGO»

Бібліотечний або книжковий ярлик можна назвати одним із найбільш простих і невибагливих книжкових знаків. В більшості випадків – це невеликий аркушик паперу із мінімальним оформленням – рамка з полями для номеру книги, полиці, шафи тощо. На таких ярликах подають і деякий друкований текст. Втім, мінімалістичний книжковий ярлик книгозбірні Вітольда Святополк-Четвертинського (Witold Światopółk-Czetwertyński; 1850-1909) та його дружини Марії Потоцької (Maria Potocka z Podhajec h. Pilawa (Srebrna); 1847-1907), який має саме такі риси, виявився екслібрисом. Цей екслібрис особливого та рідкісного типу має не тільки власний унікальний образ, а дозволяє розповісти частину родинної, культурної та політичної історії.

¹⁸¹ Zygmunt Vogel. URL: http://www.pinakoteka.zascianek.pl/Vogel/Vogel_4.htm

¹⁸² URL: <https://one.bid/en/books-and-manuscripts-kraszewski-j-i-zywot-i-sprawy-jmpana-medarda-1876-wyd-1-biblioteka-wilanowska/1173995>

¹⁸³ Widacka H. Biblioteka Wilanowska. URL: https://www.wilanow-palac.pl/biblioteka_wilanowska.html; Biblioteka Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie URL: https://www.wilanow-palac.pl/biblioteka_muzeum_palacu_krola_jana_iii_w_wilanowie.html

В. Святополк-Четвертинський – польський князь, винахідник та цукро заводчик. Підлітком він взяв участь в Січневому повстанні 1863 р. і відбув 15-річне заслання на Кавказі. М. Потоцька – спадкоємиця учасника Січневого повстання 1863 р. Володимира Потоцького з м. Підгайці, зустріла свого майбутнього чоловіка в бідності¹⁸⁴. Пара взяла шлюб в 1882 р. Місто Дашів в Вінницькій області стало посагом М. Потоцької. Відомий польський дослідник палаців Роман Афтаназі (Roman Włodzimierz Aftanazy) в своїй 11-томній праці про історію резиденцій на давніх окраїнах Речі Посполитої «Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczpospolitej», відвідав цей палац. Приміщення для бібліотеки, як і в багатьох класичних магнатських палацах, було частиною парадних покоїв наряду з вітальнею та залами для балів. В палаці було близько 50-ти кімнат, в приміщенні бібліотеки – мармуровий камін¹⁸⁵. Тут Святополк-Четвертинські стали зберігати родинний архів і бібліотеку – близько 3 тис. томів, здебільшого польською і французькою мовами¹⁸⁶. Не зайвим буде відмітити те, що столярна справа та ажурні роботи по дереву, які годували Святополк-Четвертинського під час заслання, втілились в організацію його майстерні з виготовлення меблів в Дашеві¹⁸⁷.

Бібліотеку Святополк-Четвертинських, на нашу думку, варто назвати родинною, а не родовою. Їх книжковий знак розповідає про читання саме в колі родини. Не варто відкидати можливість того, що М. Потоцька приєднала до збірки чоловіка власну приватну книгозбірню або належну їй частину родової. Так само і князь Вітольд мав отримати від власної родини частину майна, щоб прикрасити нову оселю. Збірка книг подружжя іменується нами саме «книгозбірнею», відповідно до тексту книжкового знаку, де вказано слово польською мовою «Ksiygozbior». Із названим екслібрисом в книжковій збірці історичного музею наявно дев'ять томів вже згаданого, найбільш відомого польського гербовника К. Несецького¹⁸⁸. Опис книжкового знаку наступний. Екслібрис шрифтовий, друкований, наліпка, 53 (h) x 72 (w) мм, у лінійній рамці текст польською мовою фіолетового кольору «Ksiygozbior Daszowski J: J: O[?]: O[?]: X: X: Witolda i Marji z Hrabio w Potockich, Swiatopolk-Czetwertynskich» [Дашівська книгозбірня Ясновельможного князя та Ясновельможної княгині Вітольда та Марії з графів Потоцьких, князів Святополк-Четвертинських]. Заповнений рукописом. Те, що дослідники атрибутували книжковий знак саме, як шрифтовий екслібрис¹⁸⁹, а не бібліотечний ярлик, суттєво підвищило його статус для екслібрисів та продемонструвало вигадливість власників.

Аналіз провенієнцій в гербовнику К. Несецького складний. В бібліотеці НМІУ наявний повний комплект видання з десяти томів. Томи 1-й, 5-й, 6-й, 7-й – в двох екземплярах. При цьому 2-й том та кілька других екземплярів видання, походять з трьох інших польських історичних книгозбірень, містять знаки книготоргівлі:

¹⁸⁴ Ciekawostki z dziejów rodów panujących. URL: https://www.facebook.com/615089541865428/photos/a.2609728212401541/1190756424298734/?type=3&paipv=0&eav=AfaBzeFYqz_rk2XAkQsOgN8F9aUOHy2Www3Yh8IKGI31MMSSH4Z2Lu7Fte1i9s71b2Q&_rdr

¹⁸⁵ Хороша О. Архітектура класицистичних палацово-паркових комплексів Вінниччини кінця XVIII – поч. XX с./ дис ... канд. архітектури. Львів, 2020. 267 с. С. 150.

¹⁸⁶ Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 127-128.

¹⁸⁷ Мебель для богатых и не очень. URL: <https://www.dsnews.ua/politics/mebel-dlya-bogatyh-i-ne-ochen-11022012130000>

¹⁸⁸ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106. С. 90.

¹⁸⁹ Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 127, 128.

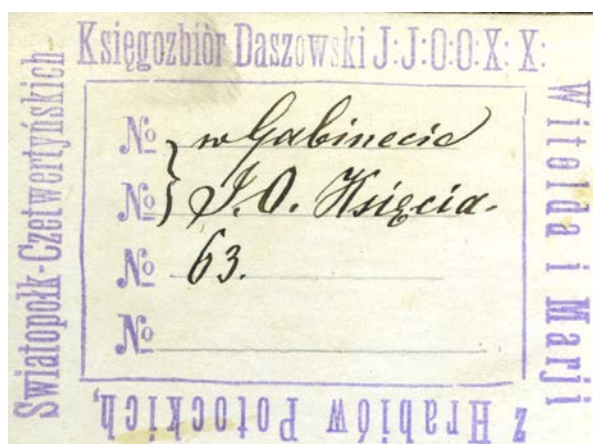
1. Підпис Зенона Бржозовського «Z[enona]. Brzozowskiego», 2-й, 5-й томи;
2. Круглий, фарбовий (коричневий), шрифтовий штампель «Z księgozbioru S[?]. I[?]. D[?]ieszkowskiego», 1-й, 6-й та 7-й томи.

Ці томи містять ще овальний, фарбовий (фіолетовий), шрифтовий штампель книготорговця із м. Радом Мазовецького воєводства із текстом «Księgozbiornia i antikvarnia / w Radomiu / дата нерозбірливо». Обидва книжкові знаки в усіх томах надзвичайно пошкоджені та сильно замарані. Знайти інформацію про їх власників не вдалось. На штампелі «D[?]ieszkowskiego» можна роздивитись номер книги 160/VI та приблизно уявити розмір цієї втраченої книгозбірні. В 7-му томі поверх обох штампелів проставлено нові власницькі книжкові знаки – Марії та Йордана Пересвет-Солтанов (Maryi i Jordana Pereświat-Soltanow);

3. Марії та Йордана Пересвет-Солтанов, 1-й, 7-й том.

Ще три книги з Дашівської книгозбірні зберігаються в НБУВ. Там представлено ще два варіанти книжкового знаку – особистого В. Святополк-Четвертинського та родинного. При цьому, одна наліпка є такою самою, як в бібліотеці історичного музею, але заповнена вона в інший спосіб. Тут лише номер книги (3152), полиці та шафи. Наліпки на всіх восьми томах гербовника, які ми змогли опрацювати de visu в історичному музеї, містять не тільки невеликі номери 55, 57, 58 (майже повністю відірваний) та 60-64, а й однакові написи «Gabinecie / J. O[?]. Księcia» (Кабінет Ясновельможного князя). Гербовник зберігався в найближчій доступності до читача в його кабінеті, в житловій частині палацу. Для князя Вітольда довідник був особливо цікавим. К. Несецький вважав походження роду Четвертинських від київського князя Святополка Ізяславовича (Рюрика) достовірним¹⁹⁰.

Подружжя Святополк-Четвертинських померло з різницею менше, ніж в два роки. Їх спадок був розділений між багатьма родичами. Під час Першої світової війни палац було зруйновано, а книгозбірню розграбовано. Можливо, її частини вивезли в інші маєтки Потоцьких і Святополк-Четвертинських. Сліди книгозбірні втрачені. Книги з її провенієнціями неможливо знайти в бібліотеках або на аукціонах антикварної книги.

Екслібрис Святополк-Четвертинських.
НМІУ¹⁹¹.

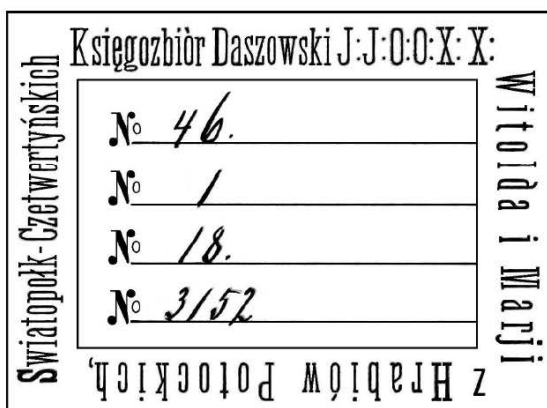

Меблі з майстерні В. Святополк-Четвертинського¹⁹².

¹⁹⁰ Четвертинські // Енциклопедія історії України у 10 т. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10. 784 с. С. 533.

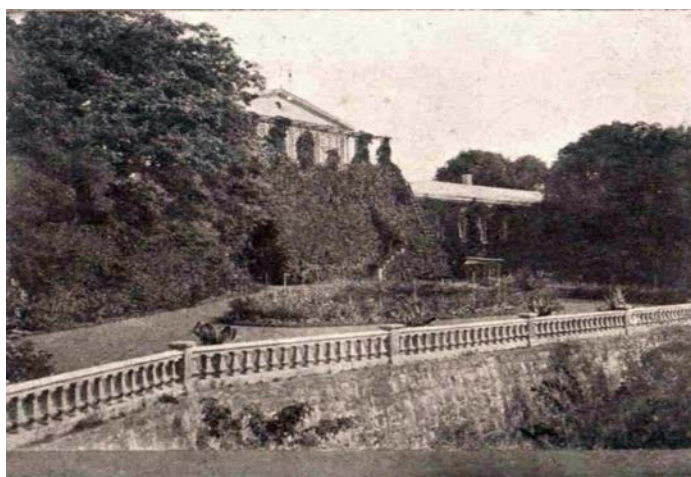
¹⁹¹ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106. С. 97.

¹⁹² URL: <https://www.proantic.com/en/1161585-inlaid-coffee-table-prince-witold-czetwertynski-1850-1909-1886-daszow-nad-sobem-poland.html#>

XIĄŻE WITOLD
SWIATOPOLK-CZETWERTYŃSKI

Екслібриси Святополк-Четвертинських. НБУВ¹⁹³.

Daszów (pałac), gub. Kijowska, własność ś. p. księcia Witolda Swiatopolk-Czetwertyńskiego.

Палац В. Святополк-Четвертинського в с. Дашів¹⁹⁴.

ПОРТРЕТ КОНСТАНТИ ТИЗЕНГАУЗА

Книжковий знак бібліотеки Тизенгаузів, який належав ще одній родовій книгозбірні, вкотре демонструє лаконічність та простоту виконання. Він вирізняється геральдичними складовими і тому – це гербовий екслібрис, відтиснутий круглим, фарбовим (синім) штемпелем. На малюнку в подвійній рамці зображено геральдичний щит із гербом «Буйвол» (Bawol) і напис польською мовою «Biblioteka Tyzenhauzowska». Екслібрис було атрибутовано в бібліотеці НМІУ на гербовнику, авторства Ігнація Мілевського «Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego: dopełnienie Niesieckiego» (Krakow: Drukarnia «Czasu» W. Kirchmayera, 1870).

Тизенгаузи (Tyzenhauzai, Tiesenhausen, Tysenhausenauz) – це був балтійський графський та баронський рід. Їх бібліотека, також, мала класичний паперовий гербовий екслібрис. На ньому гарно відображено родовий герб, що реплікований на штемпелі з історичного музею. Власник-замовник цього книжкового знаку, як і засновник книжкової

¹⁹³ Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 127.

¹⁹⁴ Путешествия историей. Дашев. URL: <http://sergekot.com/dashev/>

колекції роду, не встановлений. Ним міг бути, як політичний діяч Великого князівства Литовського та фінансист Антоній Тизенгауз (Antoni Tyzenhaus; 1733-1785), так і його внучатий племінник Константа (Костянтин) Тизенгауз (Konstantinas Tyzenhauzas; 1785/1786-1853).

Граф К. Тизенгауз народився в маєтку в с. Желудок в Білорусі, став офіцером та всесвітньовідомим польським вченим-орнітологом. К. Тизенгауз унікав світських салонів, любив полювання і спілкування в колі вчених. Він накопичив велику особову бібліотеку, що складалася з природознавчих книг різними мовами. Особливо багатим був відділ орнітології¹⁹⁵. К. Тизенгауз мав власний шрифтовий екслібрис. Його бібліотека стала частиною родової бібліотеки, яку збагатили приватні книжкові збірки кількох поколінь. Про це свідчать ще два варіанти штемпеля 1830-го та 1831-го років «Biblioteka Tyzenhauzowska» (на книгах «Hymny Koscielne z Brewiarzá Rzymkiego [...] [Bez wyr. m. dr. i roku]» та «Ziemianska Generalna Oekonomika [...] Cracoviae [...], 1679»). Книги зберігаються в новосибірській академічній бібліотеці¹⁹⁶. Всі збірки книг роду Тизенгаузів іменуємо бібліотеками, відповідно до текстів екслібрисів.

Частину провенансу книги з бібліотеки історичного музею вдалось прослідкувати досить детально. В 2021 р. на шпальтах наукового журналу НХМУ було опубліковано мистецтвознавчу розвідку Оксани Лобко про колекцію музею-палацу в Ракішках, Литва (Рокишкіс, литовською мовою – Rokiškis, польською мовою – Rakiszki). Саме там проживала родина К. Тизенгауза. Дослідниці вдалось встановити те, що дві картини з фондів НХМУ походять з маєтку Ракішки. Це портрет графа Константи та портрет його дружини Валерії, авторства живописця Яна Рустема, надходження в музей в 1924 р.¹⁹⁷

Під час Першої світової війни, до кінця літа 1915 р., Тизенгаузи вирішили евакуювати матеріальні цінності та родинні колекції зі своїх маєтків. Бібліотеку з маєтку в Поставах перевезли до Смоленська. Дві книги із паперовим екслібрисом опинились в московській історичній публічній бібліотеці (Steen, Cornelis Cornelissen van den. Commentaria in Acta Apostolorum, Epistolas Canonicas, et Apocalypsin S. Johannis. Antverpiae [Antwerpen]: Apud Iacobum Meursium, 1672; Crell, Johann. Opera omnia exegetica. Sive Ejus in plerosque Novi Testamenti libros commentarii. [Amsterdam], post annum Domini, 1656)¹⁹⁸.

Частина ж картин та родова бібліотека К. Тизенгауза з палацу в Ракішках в 1915 р. були вивезені до Києва. Хоча згаданий гербовник не належав саме його бібліотеці, а був опублікований через 13 років після смерті К. Тизенгауза, він є унікальним «уламком» родової історичної книгозбірні. Евакуйовані твори мистецтва та архіви були складовані, а потім загублені. В щоденнику Ф. Ернста є згадки про підготовку музейних матеріалів до видачі Народному комісаріату Закордонних справ¹⁹⁹. Відповідно до дат в щоденнику

¹⁹⁵ Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. URL: <https://proveniencijos.lnb.lt/tyzenhauzas-konstantinas/>

¹⁹⁶ Илюшечкина Т. «Полоника» в собрании европейских книг Сибирской академической библиотеки // Библиосфера. 2016. № 2. С. 73-79 С. 76, 77.

¹⁹⁷ Лобко О. Ракішська колекція у Києві: окремі нариси до історії зібрання Пшездзецьких та Тизенгаузів // Мистецтво. Музей. Діалоги: наук. щорічник / НХМУ; редкол.: Ю. О. Литвінець, Л. В. Толстова, О. М. Маричевська. Київ: НХМУ, 2021. Вип. 1. 296 с. С. 228-240. С. 229, 231, 238.

¹⁹⁸ Западноевропейские издания XVII в.: кат. коллекции (дополнения) / Гос. публ. ист. б-ка; сост. Степанова В.П., 2008. 266 с. С. 17, 151.

¹⁹⁹ Лобко О. Ракішська колекція у Києві: окремі нариси до історії зібрання Пшездзецьких та Тизенгаузів // Мистецтво. Музей. Діалоги: наук. щорічник / НХМУ; редкол.: Ю. Литвінець (голова редкол.), Л. Толстова (голов. ред.), О. Маричевська (випуск. ред.) та ін. Київ: НХМУ, 2021. Вип. 1. 296 с. С. 228-240. С. 229, 231, 238.

Ф. Ернста²⁰⁰ цей процес тривав 2,5 роки – від 21.X.1925 р. до 4.VI.1928 р. і був пов'язаний із передаванням совєтською владою польських культурних цінностей за умовами Ризького миру. Деякі предмети з колекції були повернуті до Варшави та Ракішок. Частина колекції Тизенгаузів перебувала в Варшаві до 1939 р. в палаці Пшездзецьких, які були пов'язані із Тизенгаузами родинними зв'язками. Після початку Другої світової війни залишки бібліотечно-архівних колекцій зі згорілого під час бомбування палацу були перенесені в сусідні будівлі та до палацу Замойських. На превеликий жаль, цей житловий будинок і сусідній палац теж згоріли у часи Варшавського повстання. Нечисленні збережені експонати та частину архіву Пшездзецької ординації, передали до Головного архіву давніх актів у Варшаві²⁰¹.

Ще кілька книг, належних Тизенгаузам, зберігаються в Литовській національній бібліотеці імені Мартинаса Мажвидаса²⁰². Про це свідчить гербовий та шрифтовий екслібриси, зокрема такий самий, як в історичному музеї. На наш запит бібліотека люб'язно повідомила про те, що в колекції зберігається кілька дюжин книг з бібліотек Тизенгаузів та Пшездзецьких. Це надходження 1940-50-х рр. Хто їх передав – не встановлено. В роки совєтської влади історичні книгозбірні, які цілісні явища, були розпорошені в бібліотечному фонді та не збереглись окремими колекціями. Провенанс книг не зафіксували. Нам було надано перший список книг, складений спеціально для цього дослідження. Важлива не тільки інформація про сім назв (9 книг), а те, що частина з них має книжковий знак бібліотеки Пшездзецьких, що не опублікований.

1. Manuel du fabricant de papiers / par L.-Séb. Le Normand. Paris: A la Librairie Encyclopédique de Roret, 1833. 2 vol. Екслібрис К. Тизенгауза;

2. Le poète et le monde / par J.-I. Kraszewsky; traduit du polonais par Alexandre de Noirville. Paris: W. Coquebert, 1843. Штемпель (екслібрис) бібліотеки Тизенгаузів;

3. Codex diplomaticus Poloniae, quo continentur privilegia regum Poloniae [...] / editus studio et opera Leonis Ryszczewski et Antonii Muczkowski. Varsaviae: S. Strąbski, 1847-1858. 3 vol. Vol. 1, 2. Екслібрис та штемпель (екслібрис) бібліотеки Тизенгаузів;

4. Guillebert de Lannoy et ses voyages en 1413, 1414 et 1421: commentés en français et en polonais / par Joachim Lelewel. Bruxelles: A. Vandale; Poznań: nakładem księgarni Jana Konstantego Zupanskiego, 1844. Штемпель (екслібрис) бібліотеки Тизенгаузів;

5. Histoire des revolutions de Pologne: Depuis le commencement de cette monarchie jusqu'à la mort D'Auguste II / par m. l'abbe Desfontaines. A Amsterdam: chez François L'Honoré, 1735. 2 vol. Vol. 1, 2. Штемпелі бібліотек Тизенгаузів та Пшездзецьких;

Ця чудова полоніка була ще в родинній бібліотеці Поповських та серед полонійної літератури в книгозбірні Ф. Вовка – інших героїв нашої оповіді.

6. Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne: fait a la suite de son excellence mr. Jaq. Porter, ambassadeur d'Angleterre / par R.P. Joseph Boscowich, de la Comp. de Jésus, en MDCCLXII. A Lausanne: chez Franç. Grasset et Comp., 1772. Екслібрис бібліотеки Тизенгаузів;

7. Les martyrs ou Le triomphe de la religion chrétienne / par F. A. de Chateaubriand. Bruxelles: Arnold Lacrosse, 1821. Vol. 2. Штемпелі бібліотеки Пшездзецьких.

Книга зі штемпелем «Biblioteka Tyzenhauzowska» потрапила в Київ в 1915 р., а в 1924 р., разом із іншими культурними цінностями роду Тизенгаузів, опиналась в колекції ВІМ та була забута на роки, разом із родинними портретами. Штемпель

²⁰⁰ Ф. Л. ЕРНСТ. Щоденник «Художній відділ» 1925-1933 рр. URL: <http://lostart.org.ua/ua/research/570.html>

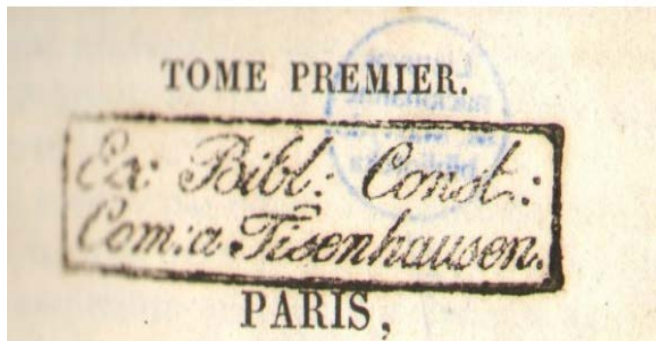
²⁰¹ Там само.

²⁰² Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. URL: <https://proveniencijos.lnb.lt/tyzenhauzai/>

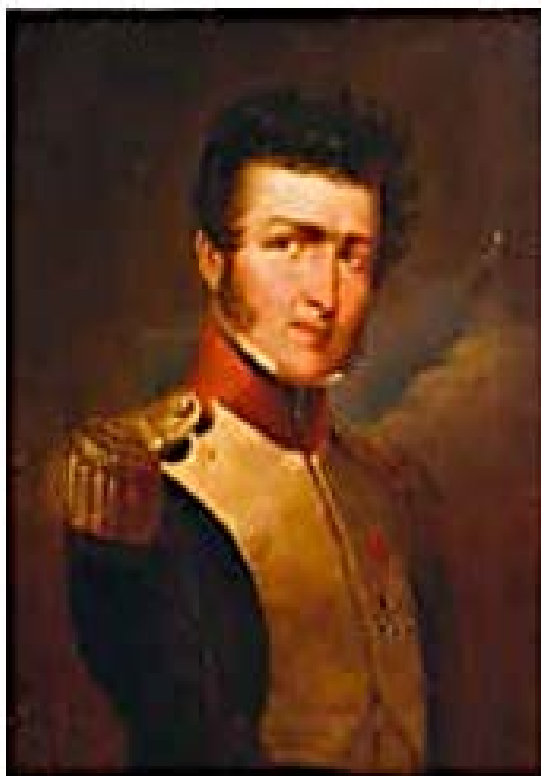
Київського державного історичного музею на титульній сторінці книги свідчить про те, що, як мінімум в 1951 р., коли ДІМ отримав чергову «трансформовану» назву, вона вже була переміщена з одного музею в інший. Перелічені книжкові скарби є фрагментами яскравої, пограбованої та забутої на десятиріччя історії відомого роду.

Екслібрис «Biblioteka Tyzenhauzowska». Архів авторки.

Екслібрис К. Тизенгауза. Литовська національна бібліотека²⁰³.

Ян Рустем. Портрет Констати Тизенгауза. НХМУ²⁰⁴.

²⁰³ Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. URL: <https://proveniencijos.lnb.lt/tyzenhauzas-konstantinas/>

²⁰⁴ Лобко О. Ракішська колекція у Києві: окремі нариси до історії зібрання Пшездзецьких та Тизенгаузів // Мистецтво. Музей. Діалоги: наук. щорічник / НХМУ; редкол.: Ю. Литвінець (голова редкол.), Л. Толстова (голов. ред.), О. Маричевська (випуск. ред.) та ін. Київ: НХМУ, 2021. Вип. 1. 296 с. С. 228-240. С. 237.

ПОТОРИЦЬКА (ПОТУЖИЦЬКА) БІБЛІОТЕКА

Поторицька або *Потужицька* бібліотека графа Дідушицького-старшого або *Дзедушицького-старшого*²⁰⁵ *Влодзімежа*²⁰⁶ або *Володимира* (Włodzimierz Dzeduszycki; 1825-1899) так само, як і кілька вже представлених родових бібліотек, мала невибагливий книжковий знак. В цьому випадку – це шрифтовий, фарбовий (синій), овальний штампель із текстом польською мовою «Biblioteka Poturzycka W[lodzimierza]. D[zieduszycki]»²⁰⁷. Його було атрибутовано в бібліотеці НМІУ в книзі про військову справу історика Юзефа Глембоцького (Józef Doliwa Głębocki. O wojenności w ogóle. Krakow: w Drukarni A. Kozianskiego, Nakładem Autora, 1883). Книга є, дійсно, «уламком» надзвичайно різноманітної колись домашньої збірки книг цілого роду, яка переросла в велику публічну міську бібліотеку. Збірку книг іменуємо бібліотекою, відповідно до тексту книжкового знаку. Результати устремлень поколінь читачів-власників були зруйновані під час двох світових воєн та внаслідок грабунку тоталітарних режимів – гітлерівського та советського.

Серед українських дослідників, які вивчали бібліотеку чи не найбільш ґрунтовною є публікація Мирослави Дядюк – завідувачки відділу рукописів ЛННБУ. Вона узагальнила те, що Дзедушицькі оселились в околицях Стрия Львівської області в XV сторіччі²⁰⁸. Майбутню родову бібліотеку заклав Єжи Станіслав Дзедушицький (Jerzy Stanisław Dzeduszycki; 1670-1730) – бібліофіл, історик, колекціонер, дипломат і політик. Він зібрав понад 3,5 тис. томів в маєтку в с. Цуцилівці – тепер Вільхівці Львівської області. Його син – Юзеф Каласантій (Jozef Kalasanty Dzeduszycki; 1776-1847), на основі частини успадкованої збірки батька, активно продовжив збирання стародруків XVI-XVII сторіч, рукописів та інших цікавих книг. Відбувалось це вже в с. Поториця після 1812 р. Ці землі колись належали роду Потоцьких та були реквізовані австрійським урядом після першого поділу Польщі. З часом збірка розрослася до 50 тис. книг і рукописів²⁰⁹. Ю. Дзедушицький зібрав декілька тисяч книг з історії, польську, латинську і французьку художню літератури. Син Юзефа – Влодзімеж успадкував колекцію та продовжив цю захопливу справу. Він був політичним і громадським діячем, послом Галицького сейму, природознавцем-орнітологом, член-кореспондентом Академії наук у Кракові, колекціонером. Дзедушицький перевіз бібліотеку до Львова в 1857 р. Після 1863 р. фонд комплектували виключно природничою літературою²¹⁰. Згодом природнича частина була виокремлена

²⁰⁵ Відповідно: Рейзес-Дзедушицький Є. Юзеф Лозінський – співзасновник Потужицької бібліотеки у Львові // Бібліотечний вісник. 2008. № 4. С. 42-50; Кіт Н. Поляки – власники екслібрисів XIX ст. (на матеріалах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка) // Вісник Львів. ун-ту. Серія книгозн. бібліот. інф. технол. 2010. Вип. 5. С. 52-64 С. 52-64. С. 62. В більшості україномовних публікацій – Дідушицький.

²⁰⁶ Володимир – в більшості публікацій. Влодзімеж у: Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ: Темпора, 2010. 360 с. С. 107.

²⁰⁷ Кривенко М. Історичні колекції Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка: з досвіду вивчення та наукової реконструкції. Львів: ЛННБ, 2014. 112 с. С. 76, 83, 84.

²⁰⁸ Дядюк М. Бібліотека Дідушицьких: історія, шляхи формування фондів // Записки ЛННБУ. Львів, 2012. Вип. 4 (20). С. 431-454. С. 431-432.

²⁰⁹ Завадовський Т. Дідушицькі. Історія шляхетського роду // Локальна історія. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/didushitski/>

²¹⁰ Поториця. URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%86%D1%8F#%D0%91%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0_%D0%94%D1%96%D0%B4%D1%83%D1%88%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE

і від 1870 р. започаткувала бібліотеку «Природничого музею імені Дзедушицьких»²¹¹. В 1880 р. В. Дзедушицький передав музей Львівському магістрату. Це була настільки помітна подія культурного життя, що польський географічний словник присвятив їй частину публікації²¹². В 1887 р. бібліотека, що налічувала 18 325 друкованих видань (рукописи, пергаменти, автографи та малюнки були підраховані окремо)²¹³, отримала статус публічної бібліотеки. Інституція користувалась власним штемпелем. Принагідно зазначимо те, що в бібліотеці НМІУ наявний повний комплект згаданого польського географічного словника «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich» із цікавими провенієнціями.

Після початку Другої світової війни та вторгнення СРСР до Польщі, бібліотека Дзедушицьких була конфіскована та передана до Львівської філії Бібліотеки Академії наук Української РСР (далі – БАН). Створення бібліотеки мало на меті сконцентрувати в одній інституції фонди ліквідованих владою наукових, культурно-освітніх, релігійних закладів і приватних архівів, наприклад, Наукового товариства ім. Шевченка або Національного закладу ім. Оссолінських у Львові²¹⁴. Так було вкотре легітимізовано конфіскації культурних цінностей советською владою. Під час Другої світової війни бібліотека Дзедушицьких, як і фонди БАН були частково знищені або вивезені гітлерівцями. Потім частину пам'яток віднайшли та повернули в Польщу та в Україну. В Україні книгами Дзедушицьких володіє:

- ЛННБУ, яка опублікувала інформацію про чотири книги:

а) *Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich, prymasów Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, od Wilibalda do Andrzeja Olszowskiego włącznie* (Bużeński S. Wilno, 1852. Т. 1, 2);

б) *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej* (Bużeński S. We Lwowie: Nakładem autora; Z drukarni W. A. Szyjkowskiego, 1892).

На цих та інших книгах наявні ще три інші штемпелі приватних бібліотек членів роду Дзедушицьких, які влились в спільну збірку. Також зберігся дарчий авторський інскрипт графу Влодзимежу²¹⁵. В родині ніхто, окрім графа Юзефа²¹⁶, не мав екслібрис-наліпку.

в) *Słownik języka polskiego – słownik języka polskiego* (Samuel Bogumił Lindego. W 6 tomach wydany w Warszawie w latach 1807-1814. Т. 2. Czesc 1).

Це був перший словник польської мови, авторства славіста, мовознавця, бібліографа та бібліотекаря Самуеля Богуміла Лінде. Охоплюючи 300 років розвитку польської мови від XVI сторіччя, глосарій став зразком одномовного наукового словника. На час виходу у світ він не мав аналогів в інших слов'янських мовах²¹⁷.

²¹¹ ДПМ. URL:<http://science.smnh.org/ua/naukova-chastyna/struktura/biblioteka/istorija-ta-suchasnyi-stand.html>

²¹² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Т. 8 / Red.: Chlebowski B., Sulimierski F., Walewski W. Warszawa, 1887. 960 s. S. 876.

²¹³ Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ: Темпора, 2010. 360 с. С. 107.

²¹⁴ Кривенко М. Історичні колекції Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка: з досвіду вивчення та наукової реконструкції. Львів: ЛННБ, 2014. 112 с. С. 76, 83, 84.

²¹⁵ Дядюк М. Бібліотека Дідушицьких: історія, шляхи формування фондів // *Записки ЛННБУ*. Львів, 2012. Вип. 4 (20). С. 431-454. С. 431-432.

²¹⁶ Кривенко М. Історичні колекції Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка: з досвіду вивчення та наукової реконструкції. Львів: ЛННБ, 2014. 112 с. С. 81-85.

²¹⁷ Jaworski F. *Lwowskie znaki biblioteczne we Lwówe*. Lwów, 1907. 112 s. S. 83-85.

²¹⁷ Кривенко М., Береза О. З нагоди Європейського дня мов. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/2022/09/26/26-veresnya-yevropejskyj-den-mov/>

- ДПМ опублікував зображення праці Плінія Старшого з Поторицької бібліотеки та двох стародруків зі штемпелем бібліотеки Природничого музею²¹⁸.

Перевидання Плінія, яке датують приблизно 1570 р., найдавніше з усіх в музеї²¹⁹. «Родовий союз Дзедушицьких гербу Сас» в 2022 р. провів реставрацію десяти найбільш старих книжкових скарбів в бібліотеці музею. Цьому проєкту було присвячено відеоролик «Biblioteka Poturzycka»²²⁰.

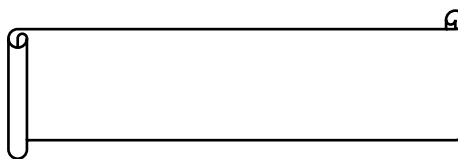
В Польщі чимало книг з бібліотеки Дзедушицьких знаходяться:

- в Оссолінеумі. Наприклад, на організованій інституцією виставці про торгівлю в призмі мір, ваг та документів «Mundus mercatorius» (Вроцлав-Свиднице, 2005) було представлено стародрук «Uwagi o naturze pieniędzy y o wexlarstwie, które okazują wielkość straty publiczney [...]» (Andrzej Gawroński. W Warszawie, w Drukarni Nadworney J. K. Mci i Prześw, 1792)²²¹. Частина приватної бібліотеки ще Є. Дзедушицького була передана саме до Оссолінеуму. Опублікована інформація також про два інші стародруки «Золотого сторіччя Ягеллонської династії» (Złotej epoce Jagiellonów) в колекції Оссолінеуму:

а) Marka Tulliusa Cicerona Księgi o Przyjaźni [...]. (Cicero, Marcus Tullius. Wilno: Karcan, Jan. Druk., 1603)²²²;

б) Geometria, To iest Miernicka Nauka, po Polsku krótko napisana [...] (Stanisław Grzepski. Kraków: Łazarz Andrysowic, 1566)²²³.

- в приватних колекціях в Польщі є шість книг: «Król Don-Żuan. Komedyja w pięciu aktach, przez [...]» (Bełcikowski Adam. Lwów: Nakł. F. H. Richtera, 1869)²²⁴ та «Zbiór artykułów J. I. Kraszewskiego z lat 1866-1869 o tematyce przeważnie politycznej i społecznej» (Komplet w 5 t. Wyd. 1867-1870²²⁵).

²¹⁸ ДПМ. URL: <http://science.smnh.org/ua/naukova-chastyyna/struktura/biblioteka/istorija-ta-suchasnyi-stand.html>

²¹⁹ Джунківська А., Романів У. У Львові реставрують унікальні книги XVII-XVIII ст. з бібліотеки графа Дідушицького. URL: https://galinfo.com.ua/articles/u_lvovi_restavruyut_unikalni_knygy_xvii_xviii_storichchya_z_biblioteky_grafa_didushytskogo_389499.html

²²⁰ Biblioteka Poturzycka 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=qJIX3hhpM-Q>; Bokotey A., Dzyubenko N., Susułowśka S. Przyrodnicza część Biblioteki Poturzyckiej w księgozbiorze Państwowego Muzeum Przyrodniczego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie: jej przeszłość i terażniejszość // Wokół kolekcjonerskich pasji Dzieduszyckich. Referaty wygłoszone podczas konf. zorganizowanej w ramach obchodów 200 rocznicy urodzin W. Dzieduszyckiego. 30.IX.2022. T. 3. Warszawa, 2022. S. 130-150. S. 148.

²²¹ Wystawa pt. «Mundus mercatorius». URL: <https://ossolineum.pl/old/wystawy/mundus.html> h=973&q=biblioteka%20poturzycka&ved=2ahUKEwiYxN-6no-CAxWIERAIHQsGCIUQMygSegQIARBw

²²² URL: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/8735/edition/7884/content>

²²³ Kultura i nauka w złotej epoce Jagiellonów. URL: <https://zlotaepoka.ossolineum.pl/kultura-i-nauka-w-zlotej-epoce-jagiellonow/>

²²⁴ URL: <https://onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-belcikowski-adam-krol-don-zuan-komedyja-w-pieciu-aktach-przez-lwow-1869-nakl-f-h-richtera/1194243#img>

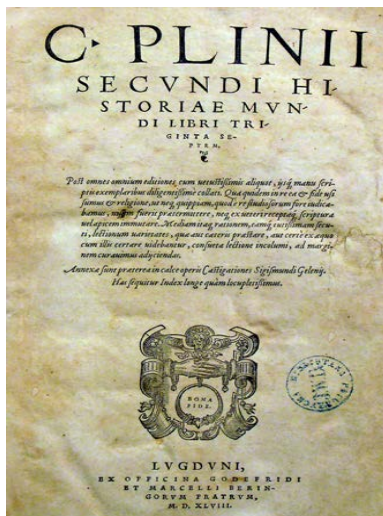
²²⁵ URL: <https://onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-kraszewski-z-r-1866-1869-rachunki-komplet-w-5wol-wyd-1867-1870-skora/450074>

Маєток Дзедушицьких, с. Поториця²²⁶.

Стародрук з бібліотеки Дзедушицьких на виставці з нагоди Європейського дня мов. ЛННБУ²²⁷.

Праця Плінія Старшого (1570) з фонду бібліотеки Дзедушицьких. ДПМ²²⁸.

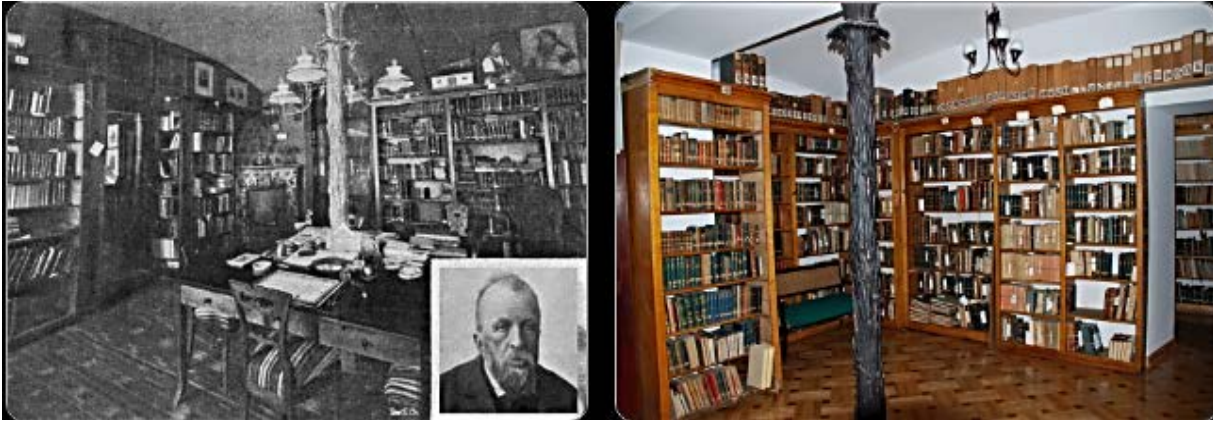
Книжкові знаки бібліотеки Дзедушицьких²²⁹.

²²⁶ Граф Дідушицький у дорозі до Парижа на Всесвітню виставку // Локальна історія. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/photo/graf-didushitskii-u-dorozi-do-parizha-na-vsvesvitniu-vistavku/>; Sidorowicz-Mulak D. Biblioteka Poturzycka we Lwowie – historia i zbiory // Wokół kolekcjonerskich pasji Dzieduszyckich. Referaty wygłoszone podczas konf. zorganizowanej w ramach obchodów 200 rocznicy urodzin W. Dzieduszyckiego. 30.IX.2022. T. 3. Warszawa, 2022. S. 36-66. S. 40.

²²⁷ Кривенко М., Береза О. З нагоди Європейського дня мов. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/2022/09/26/26-veresnya-yevropejskyj-den-mov/>

²²⁸ ДПМ. URL: <http://science.smnh.org.ua/naukova-chastyna/struktura/biblioteka/istorija-ta-suchasnyi-stand.html>

²²⁹ Bokotey A., Dzyubenko N., Susułowśka I. Przyrodnicza część Biblioteki Poturzyckiej w księgozbiorku Państwowego Muzeum Przyrodniczego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie: jej przeszłość

Кабінет В. Дзедушицького, тепер центральний зал бібліотеки ДПМ. ДПМ²³⁰.

ЗАЛИВАНСЬКА БІБЛІОТЕКА ТА В'ЯЗНИЦЯ КИЇВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Родинна бібліотека Юліана Поповського-старшого (Julian Popowski; ? – 1862) та його синів Юліана (Julian; роки життя – не встановлені) та Юзефа (Józef; 30.XI.1841 р. с. Заливанщина, Вінницька область – 24.VII.1910 р., Краків) або Заливанська бібліотека, була також відмічена гербовим екслібрисом-штемпелем. Читач-власник прагнув наслідувати давню традицію читацької культури та мав право на гербовий екслібрис. Отже, герб на штемпелі «Biblioteka Zaliwańska» – це герб шляхетського роду, зокрема Поповських – «Новина» (Nowina). Герб дуже відомий в Україні. Ним користувався гетьман Пилип Орлик.

Книжковий знак з бібліотеки НМІУ було атрибутовано Л. Дідорою в одній з окрас бібліотечного фонду – в 1-му томі праці Миколи Закревського «Описание Киева»²³¹ [примірник є, також, в НІАМ «Київська фортеця»]. Але дослідниця збирала мінімальну інформацію про власника. Збірку книг Поповських іменуємо родинною бібліотекою (відповідно до книжкового знаку) – її збирало два покоління.

В розпорядженні Поповських було власницьке с. Заливанщина або Заливайщина (Zalewańszczyzna, Zaliwańszczyzna, Вінницька область). Спочатку село належало роду Холонієвських (Chołoniowski Hrabia)²³². Поповські могли придбати або орендувати його. В селі була поліцейська дільниця, католицька парафія, дві церковно-приходські школи, млин, винокурня. Двічі на рік тут проходили ярмарки²³³. Поштова станція в Калинівці, куди мала надходити кореспонденція для Поповських, розташовувалась за 20 км.²³⁴ Зберіглася

i terazniejszość // Wokół kolekcjonerskich pasji Dzieduszyckich. Referaty wygłoszone podczas konf. zorganizowanej w ramach obchodów 200 rocznicy urodzin W. Dzieduszyckiego. 30.IX.2022. T. 3. Warszawa, 2022. S. 130-150. S. 135.

²³⁰ ДПМ. URL: <http://science.smnh.org/ua/naukova-chastyna/struktura/biblioteka/istorija-ta-suchasnyi-stan.html>

²³¹ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106. С. 91, 98.

²³² Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 14 / Red.: Chlebowski B., Sulimierski F., Walewski W. Warszawa, 1895. 938 s. S. 347.

²³³ Волости, важнейшие селения Европейской России. Вып. 3. СПб: Центр. стат. ком., 1885. 349 с. С. 265.

²³⁴ Гульдман В. Населенные места Подольской губ. Каменец-Подольский: Тип. Подольского губ. правления, 1893. 636 с. С. 161, 603.

дповідна записка Ю. Поповського-старшого до генерал-губернатора про селянські заворушення в їх маєтку від 12.VIII.1847 р.²³⁵.

Життя Юзефа Поповського, про нього єдиного в родині відомо найбільше, припало на період Царства або Королівства Польського – перебування земель колишнього Варшавського князівства за рішенням Віденського конгресу 1814-1815 рр. в межах Російської імперії. Це був період втрат політичних, соціально-економічних та громадянських прав. Ю. Поповський завершив фізико-математичний факультет Київського університету. В сер. 1861 р. виїхав в Париж та приєднався до польських кіл, які готували Січневе повстання 1863 р. Наприкінці 1861 р. він повернувся в рідні місця для підготовки повстання, через зраду був заарештований та ув'язнений на два роки в Київській фортеці (зараз – експозиція НІАМ «Київська фортеця»). Ю. Поповський був присуджений до смертної кари. Завдяки втручання матері, його заслали в Сибір на вічну каторгу. Там Ю. Поповський займався журналістикою, мав псевдонім Євген Новина (Eugeniusz Nowina). Через 14 років потрапив під амністію без права проживати на російських імперських теренах і виїхав в Галичину. В Австро-Угорській імперії отримала розвиток військова кар'єра Ю. Поповського. Після відставки він оселився в Кракові, зробив блискучу політичну кар'єру, був головою Товариства взаємодопомоги учасникам Січневого повстання (Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Powstańcom), помер в Кракові²³⁶.

Книги з родинної бібліотеки батька та сина(синів) Поповських наявні:

1. в польській приватній колекції: «Prawa Konstytucye u Przywileje; Krolestwa Polskiego, u Wielkiego Xięstwa Litewskiego, u wszystkich Prowincyi należących. Od Seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347» (Т. 1-8. Warszawa 1732-1782).

Це праця середньовічної польської юридичної практики, перший збірник статутного права з переліком усіх королівських привілеїв і сеймових конституцій за 1347-1793 рр. Книга містить екслібрис промисловця Станіслава Наймана «Z ksiąg St[anisława Bernarda]. Najmana». Отже, книгозбірня Поповських була розпорошена вже на початку ХХ сторіччя²³⁷;

2. в російській приватній колекції: «Уложение, по которому суд и расправа во всяких делах в Российском государстве производится, сочиненное и напечатанное при владении Его Величества Государя Царя и Великого Князя Алексея Михайловича Всея России Самодержца» (СПб: при Имп. академии наук, 1737);

3. в Фундаментальній бібліотеці петербурзького політехнічного інституту: «Samuelis Pufendorffii Introductio ad Historiam Europaeum, Latina reddita a Joh. Frid. Cramero» (Samuel Pufendorf, Frankfurt am Main, 1704).

Чисельні пізні провенієнції служителів та керівників Духовної семінарії в м. Дніпро свідчать про те, що книга довго перебувала в Україні;

4. в Воеводській публічній бібліотеці імені Вітольда Гомбровича в м. Кельце²³⁸ є два стародруки про ренесансну історіографію Речі Посполитої та України:

а) «Histoire des revolutions de Pologne, depuis le commencement de cette monarchie jusqu'a la derniere election de Stanislas Leszczynski» (Pierre-Francois Guyot Desfontaines. Amsterdam, 1735. 2 т. Т. 2.).

²³⁵ Шамрай С. Вінницьке селянство 1840-х рр. // Історико-географічний збірник. Т. 1. Київ, 1927. С. 149-161. С. 153-154.

²³⁶ Józef Popowski. URL: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jozef-popowski>

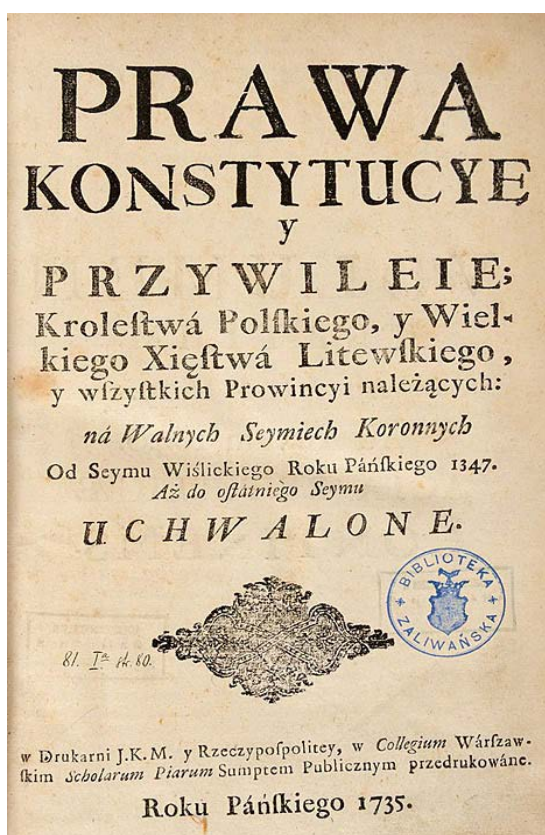
²³⁷ Ochalscy, Maria i Andrzej. Dom Aukcyjny OKNA SZTUKI. Aukcja 25 (175). Katalog. 172 s. S. 124, 125; URL: <https://artinfo.pl/dzielo/volumina-legum-696>

²³⁸ Wystawa «Kolekcja Sancygniowska Kolekcja narodową». URL: <https://www.wbp.kielce.pl/strona-glowna/galeria-zdjec/galeria-2022/album/454-wystawa-kolekcja-sancygniowska-kolekcja-narodowa>

Ці полоніки є в книгозбірні Ф. Вовка та бібліотеці Тизенгаузів – героїв нашої оповіді;
б) передрук для узагальнюючого видання класичної праці з польської історії Йохима Пасторія «Historiae Poloniae plenioris partes duae» (Joachim Pastorius, Gdańsk, 1652).

В Україні цей автор відомий як хроніст козацьких війн короля Яна Казимира²³⁹.

В Національному музеї в Кракові наявний книжковий знак Поповських – окрема пам'ятка²⁴⁰. Це дар музею від історика, банкіра та філантропа. Відомого представника єврейської громади Варшави – Матіаса Берсона (Mathias Bersohn/ Berson; Me'ir Bersohn) від 1902 р. Він власник видатних приватних колекцій польського мистецтва та юдаїки, автор першої етнографічної розвідки про польські дерев'яні синагоги²⁴¹. Книжковий знак було представлено на виставці музею в 2016 р. Музей люб'язно повідомив про те, що екслібрис експонується (опис: Галичина, 2-га пол. XIX ст., кругла блакитна печатка, 48 (h) x 52 (w)x38(d) мм. Під шляхетською короною та дорогоцінностями – геральдичний щит із гербом «Новина»).

«Prawa Konstytucye y Przywileye [...]».
Екслібрис Заливанської бібліотеки²⁴³.

Особиста печатка з гербом «Новина»
гетьмана Пилипа Орлика.
Національний архів Швеції²⁴².

²³⁹ Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI – сер. XVII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України. 502 с. С. 116-117.

²⁴⁰ Polski Słownik Biograficzny. Krakow: Polska Akademia Umiejętności, 1935. T. 1. S. 469-470; Betlej A., Czubińska M., Podnieńska K. Ekсліbris Polski. Między herbem a obrazem. Katalog. Krakow: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2016. 148 s. S. 55, 117; Pieczętki biblioteczne. URL: <https://mnk.pl/fotogalerie/pieczatki>

²⁴¹ François Guesnet. Bersohn, Mathias. URL: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bersohn_Mathias

²⁴² Особиста печатка з гербом «Новина» гетьмана Пилипа Орлика. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pylyp_Orlyk_Stamp.jpg

²⁴³ Ochalscy, Maria i Andrzej. Dom Aukcyjny OKNA SZTUKI. Aukcja 25 (175). Katalog. 172 s. S. 124, 125; URL: <https://artinfo.pl/dzielo/volumina-legum-696>

Стародруки із Заливанської бібліотеки.

Виставка «Kolekcja Sancygniowska Kolekcja narodowa».

Воєводська публічна бібліотека імені Вітольда Гомбровича. Кельце, Польща²⁴⁴.

КНИЖКОВІ ШАФИ В БУДИНКУ Б(Р)ЖОЗОВСЬКИХ

Бібліотека Бржозовських або Бжозовських (Brzozowscy, Belina-Brzozowscy), фрагменти якої є як в бібліотеці, так і в основному фонді історичного музею – це ще один приклад збирання та читання книг цілим родом. Фінал їх історії, як і в майже всіх досліджених випадках, був драматичним: втрати під час Першої світової війни, советські конфіскації та забуття. Цю бібліотеку визначаємо родовою, а збірку книг – бібліотекою, відповідно до тексту книжкового знаку «Biblioteka Brzozowskiego».

Рід Бржозовських створив різні провенієнції для облаштування власного мікросвіту бібліотеки та під час комунікації із своїм інтелектуальним оточенням:

1. Власницький підпис Зенона Кароля Бржозовського «Z[enona]. Brzozowskiego»;
2. Інскрипт дарчий Сергію та Олександрі Бржозовським від Павла Тутковського на титульній сторінці книги «Месторождения строительных камней в Луцком уезде Волынской губернии» (1912);
3. Фарбовий шрифтовий штамп із написом польською мовою «Biblioteka Brzozowskiego» в «Месторождения строительных камней [...]».

Рід шляхтичів Бржозовських заснував свою резиденцію в 2-й пол. XVIII сторіччя в с. Соколівка Вінницької області, вів експорт зерна. Водночас Бржозовські володіли нерухомістю в Варшаві та Одесі. Палац Зенона Ізидора Бржозовського, мецената та маршалка (Zenon Izidor Antoni Belina-Brzozowski; 1806 р., с. Соколівка – 1887 р., Варшава) або Шахський палац, яким він володів впродовж 1851-1910 рр. – це одна з архітектурних окрас Одеси. Ще один представник роду та відомий одесит Зенон Кароль Беліна-Бржозовський (Zenon Karol Belina-Brzozowski; 1877 р. Львів – 1940 р.) обіймав посаду Одеського представника Департаменту реєміграції Польського Королівського посольства

²⁴⁴ Wystawa «Kolekcja Sancygniowska Kolekcja narodowa». URL: <https://www.wbp.kielce.pl/strona-glowna/galeria-zdjec/galeria-2022/album/454-wystawa-kolekcja-sancygniowska-kolekcja-narodowa>

в Києві, був організатором польського консульства в місті та консулом впродовж 1918-1919 рр.²⁴⁵ Більш вірогідно те, що власницький підпис на багатьох томах гербовників К. Несецького та А. Бонецького в бібліотеці НМІУ був зроблений рукою саме Зенона Кароля, адже Зенон Ізидор в роки публікації книг вже помер.

За традицією, якої дотримувалась шляхта того часу, в маєтку в Соколівці зберігався родинний архів, бібліотека та одна з найбільших колекцій мистецтва на Поділлі. Зберігся каталог родової бібліотеки, написаний в сер. XIX сторіччя рукою Кароля Бржозовського (Karol Brzozowski; 1821 р., Варшава – 1904 р., Львів). Бібліотека була порівняно невелика, але книжки були розподілені за тематикою по розділах. Напередодні Першої світової війни було кілька тисяч видань англійською, італійською, німецькою, польською та французькою мовами. В советській Україні рід втратив власність за умовами Ризького договору. Останній власник Соколівки – Кароль Константа Бржозовський, залишався в маєтку до 1920 р.²⁴⁶

Р. Афтаназі відвідував Соколівку під час підготовки свого дослідження і зазначив те, що в маєтку приміщення бібліотеки було поєднано зі спальнею господарів²⁴⁷. Отже, простір для читання був дійсно приватний та в постійному доступі господарів, які відпочивали від буденних справ.

Власницький підпис К. Бржозовського-старшого, який є головним маркером для ідентифікації фрагментів історичної книгозбірні роду, артибутовала одна з провідних експерток в сфері книгознавства Людмила Дениско. В колекції НБУВ вона виявила польські стародруки, що містять гербовий екслібрис (наліпку) і суперекслібрис засновника роду – З. Бржозовського. Книжкові знаки розміщено на титульних сторінках і книжкових оправах двох книг «Piotr Skarga. Kazania seymowe X. Piotra Skargi S. J. w obecności Zygmunta III mianе» (Warszawa, 1792) та «Staszic St. Dzieła» (Warszawa, 1816. Т. 1.)²⁴⁸.

Син Зенона Бржозовського – Кароль, польський письменник і поет, автор перекладів класичної літератури. Він закінчив Інститут лісництва і сільського господарства в Маримоні, поблизу Варшави. Служив інженером у турецькому війську, побував у Болгарії, Курдистані, Сирії та займав активну громадську та політичну позицію в зв'язку із Січнеvim повстанням 1863 р. У 1883 р. переїхав до Львова, служив у Дрогобичі. Писав етнографічні й економічні статті.

Про одного з останніх Бржозовських, які мешкали в Україні, Сергія Адамовича (28.XII.1877/9.I.1878-10.IV.1933²⁴⁹) – метеоролога та краєзнавця, можна скласти уявлення з небагатьох джерел. Він приїхав до Житомира восени 1905 р. Працював викладачем математики, фізики, космографії, географії. Як і майбутня дружина, Олександра Копачевська, він стає у 1907 р., дійсним членом та хранителем Товариства

²⁴⁵ Чесельський Т. Консульство Польщі в Одесі в 1918-1920 рр. та його архів // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2017. Вип. 26. С. 415-424. С. 417.

²⁴⁶ Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 15-16.

²⁴⁷ Соколовка. Усадьба Бжозовских. URL: <http://sergekot.com/%D1%81%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%B0-%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%B4%D1%8C%D0%B1%D0%B0-%D0%B1%D0%B6%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85/>

²⁴⁸ Дениско Л. Автографи на книжках з колекції рідкісних видань НБУВ. Київ: НБУВ, 2007. 263 с. С. 20-21; Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 15-16.

²⁴⁹ Бржозовський Сергій Адамович / М. Ю. Костиця // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: <https://esu.com.ua/article-37720>

дослідників Волині. Сергій Адамович оселився в будинку сім'ї Копачевських, а коли він захворів в 1924 р., Олександра перейшла на роботу на станції. С. Бржозовський започаткував постійні метеорологічні спостереження на Житомирщині, в 1918 р. передав для метеостанції власний будинок, що використовується за призначенням досі. На його облаштування пішли всі заощадження родини²⁵⁰. Наявна листівка до цієї оселі зі Златоуста в 1905 р. Невідомий адресант цікавився Товариством та музеєм.

С. Бржозовський помер 10.IV.1933 р. Відповідно до Бази даних жертв Голодомору 1932-1933 рр. причиною смерті «пенсіонера, 55 років» було хронічне запалення мозку та параліч²⁵¹. На Житомирщині перебої у постачанні з продуктами харчування фіксувалися вже з середини 1930 р. На початку 1932 р. на Житомирщині спалахнув справжній голод. Лихо не могло оминати Бржозовських, навіть, зважаючи на те, що вони мешкали в місті, а не в селі.

П. Тутковський, як і С. Бржозовський, брав участь в заснуванні Волинського музею, пошуку кращого приміщення. Від 1.01.1914 р. С. Бржозовський – перший завідувач музею²⁵². Отже, інскрипт для подружжя не був випадковим. Штемпель «Biblioteka Brzozowskiego», можливо особової книжкової збірки С. Бржозовського, яка стала родинною, спільною із дружиною, вказує на бажання вберегти минуле в складних побутових умовах советської дійсності. Частина родового архіву Бржозовських зберігається в Житомирському краєзнавчому музеї.

Брошура українського геолога П. Тутковського з НМІУ цікава. Це окремий відбиток з 9-го тому неперіодичного збірника «Труды Общества исследователей Волини» (Житомир, 1912. Т. 9. 335 с.), яке видавало Товариство дослідників Волині в Житомирі в 1902-1920 рр. Цю значну бібліографічну рідкість в музей передала Марія Копачевська (1891-1971) – племінниця Олександри Бржозовської, засновниця геоботанічного відділу Волинського науково-дослідного музею, співробітниця П. Тутковського²⁵³.

Наявність в історичному музеї 12 книг (брошура П. Тутковського, 11 томів гербовників К. Несецького (т. 2, 5) та А. Бонецького (дев'ять з 16 томів)), а в НІБУ 9-го тому праці А. Бонецького, дозволяє встановити важливий факт. М. Копачевська зберегла фрагмент бібліотеки, яку зібрав рід чоловіка її тітки. Після випробувань вона розділила родинну пам'ять із суспільством, передала книги в музей та в бібліотеку.

Власницький підпис Зенона Кароля Бржозовського (?). НМІУ. Реконструкція авторки.

Власницький підпис Кароля Бржозовського. НБУВ²⁵⁴.

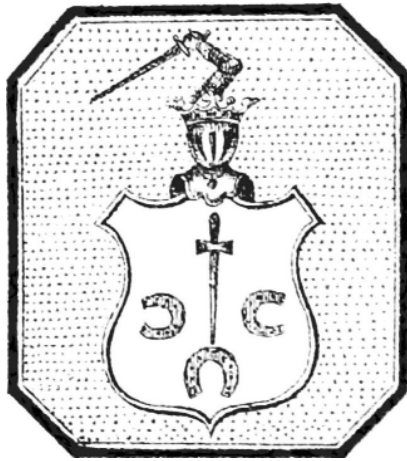
²⁵⁰ Бойко О. Вклад жінок у дослідження природи краю і розбудову музею // Музейна справа на Житомирщині: історія та сучасність. Наук. збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукр. науково-краєзнавчої конф. (Житомир, 8-9.X.2020 р.). Вип. 60 / Упоряд. П. Скавронський. Бердичів: Мельник М., 2020. 532 с. С. С. 246, 247.

²⁵¹ URL: <https://victimsholodomor.org.ua/people-search.html?start=195840>

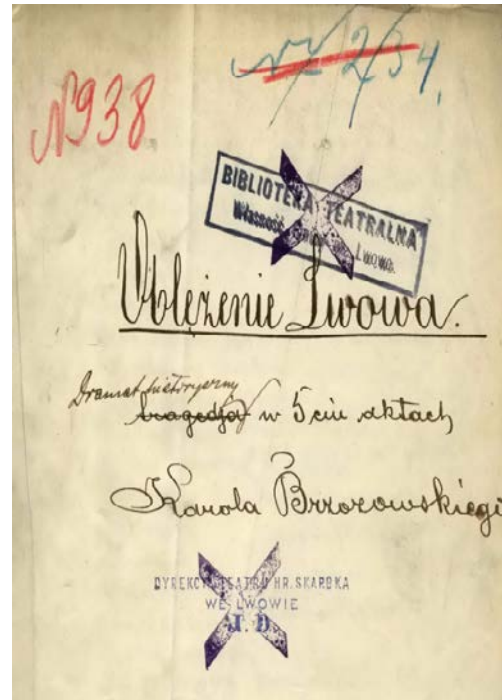
²⁵² Дубман Б. Музейные мытарства по-житомирски. URL: <https://zhzh.info/publ/31-1-0-5967>

²⁵³ Там само. С. 245-252.

²⁵⁴ Дениско Л. Автографи на книжках з колекції рідкісних видань НБУВ. Київ: НБУВ, 2007. 263 с. С. 20-21.

Гербовий екслібрис (наліпка) бібліотеки
Бржозовських. НБУВ²⁵⁵.

К. Бржозовський «Obleżenie
Lwowa. Dramat historyczny»
(Lwów, 1884)²⁵⁶.

Родина К. Бржозовського в Великому салоні.
Маєток в с. Соколівка²⁵⁷.

Сергій Бржозовський²⁵⁸.

²⁵⁵ Там само.

²⁵⁶ Silesian Digital Library. URL: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/29428/edition/26408/content>

²⁵⁷ Соколівка. Усадиба Бжозовських. URL: <http://sergekot.com/%D1%81%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%B0-%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%B4%D1%8C%D0%B1%D0%B0-%D0%B1%D0%B6%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85/>

²⁵⁸ Бржозовський Сергій Адамович / М. Ю. Костиця // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: <https://esu.com.ua/article-37720>

РОЗДІЛ VIII. ПРО ВАЖЛИВІСТЬ НЕВЛАСНИЦЬКИХ КНИЖКОВИХ ЗНАКІВ

ПОЛЬСЬКІ КНИГОТОРГОВЦІ КИЄВА²⁵⁹

Історія книгочитання 2-ї пол. XIX – поч. XX століть – це, також, історія книговидання та розповсюдження книг через книготорговельні установи. Вона віддзеркалює розвиток модерних націй, свідчить про рівень соціальної комунікації. Книжкова культура саме XIX сторіччя створила той благодатний ґрунт на якому розквітнув книжковий знак книготоргівлі, книговидавництва ставало більше. Але не було системи: ставили печатки або штемпелі, наклеювали марки або ярлики²⁶⁰. Книжкові знаки книготоргівлі вже цілком відповідали комерційному призначенню. Видавничі та друкарські марки, хоча і були в цьому руслі, але мали мистецьке наповнення. Ці види невластивих книжкових знаків віддзеркалювали колективну індивідуальність книгарень, видавництв, типографій. Вони сприяли творенню полікультурної канви міського простору. Екслібриси відсторонювались від названих книжкових знаків. У. Іваск писав²⁶¹: «Ярлики, які наклеюють книгопродавці в тих книгах, що вони мають для продажу. Ці квитки, в більшості випадків містять лише фірму книжкової торгівлі, але часто прикрашені різними, доволі художніми малюнками... Подібні ярлики не можуть претендувати на те, щоб бути зачисленими до екслібрисів, переслідують абсолютно іншу ціль – ціль реклами» [переклад з російської мови].

Книжкові знаки зі сформованої нами колекції в бібліотеці НМІУ мають такі загальні риси: лаконічне декоративне оформлення – одинарну або подвійну лінійну рамку, зубчасту рамку, без рамки. Тексти містять прізвища та ініціали власників книгарень, назви книгарень, відображають спеціалізацію фірми або комерсанта, часто місто та адресу.

Як і у випадку всіх польських книжкових знаків, ми орієнтувались на походження їх власників. Дещо меншою була увага на географію адрес книговидавців і книгарень, деякі з яких одночасно були канцелярськими магазинами, магазинами нот, мали публічні бібліотеки. Локація книготоргівлі пов'язана саме з Україною, а не з Польщею. Саме через зміст книжкових знаків книгарень знову цікаво відобразилось кілька осередків польськості в міському просторі. Найбільш часто вони співпадали зі жвавими та заможними вулицями. В Києві це були вулиці Велика Володимирська, Прорізна, Фундуклеївська та Хрещатик. Саме на Хрещатику розташовувалась велика книгарня родини київських польських книготорговців, книго- та музичних видавців Леона Ідзіковського (Leon Idzikowski). На поч. XX сторіччя його видавництво було одним із важливих осередків музично-культурного життя Києва²⁶².

²⁵⁹ Скорочений та доопрацьований варіант публікації: Куцаєва Т. Екслібриси – джерела до палітри українських книговидавців, книготорговців і книгарень кін. XIX – поч. XX ст.: приклади з бібліотечного фонду НМІУ // Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві; упоряд.: С. Кагамлик, Д. Палій. Київ, 2022. 216 с. С. 126-132.

²⁶⁰ Ландрева Н. Відтиски часу, або про що розповіли власницькі знаки у книгах // Книга і бібліотека у мистецькому просторі міста: матеріали Всеукр. наук. конф., Харків, 18-19.X.2017 р. Харків, 2017. 165 с. С. 61-67. С. 65.

²⁶¹ Іваск У. О библиотечных знаках так-называемых ex-libris'ах по поводу 200-летия их применения в России. 1702-1902. Типо-литография [...], 1902. 24 с. С. 11-12.

²⁶² Українська музична енциклопедія. Т. 2 / Редкол. Г. Скрипник (голова) та ін. Київ: Видавництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2008. 664 с. С. 192.

В бібліотеці історичного музею виявлено вісім книжкових знаків фірми Ідзіковських (сім варіантів штемпелів, бібліотечний ярлик, гражданський шрифт, французька та польська мови). Чотири варіанти штемпеля наявні лише в НМІУ. При чому, два штемпелі стосуються книготоргівлі, а два – приватної публічної бібліотеки, яку заснувала фірма:

1. Фарбовий (фіолетовий), у вигляді трапеції, шрифтовий штемпель без рамки, текст польською мовою «Leon Idzikowski. Księgarnia i Skład Nut w Kijowie»;
2. Фарбовий (фіолетовий), прямокутний, шрифтовий штемпель, текст польською мовою в одинарній рамці «Księgarnia L. Idzikowskiego w Kijowie»;
3. Фарбовий (блакитний), овальний, штемпель із датою реєстрації книги в бібліотеці, текст французькою мовою «Leon Idzikowski. Librairie et magasin de musique [4 AUR 80]. Rue Kreschatik. Maison Popow. Kieff»;
4. Фарбовий (фіолетовий), шрифтовий штемпель у вигляді розгорнутої книги, текст гражданським шрифтом «Библиотека русских, французских, польских, немецких и английских книг / Л. Идзиковский / Киев / Крещатик, д. Попова, пр. Прорезной»;
5. Бібліотечний ярлик, марка, рукопис, гражданський шрифт «Выдавать под залог ~~€~~ 200 рублей», «додаток» до штемпеля «Принадлежит библиотеке Л. Идзиковского и продана быть не может»²⁶³.

Бібліотечний ярлик був атрибутований Л. Дідорою на згаданій праці М. Закревського. Виправлення вартості завдатку за книгу під час оренди книги²⁶⁴ – досить нового на той час та незвичного сьогодні явища, свідчить про популярність книги та її зростаючу вартість.

Дати чітку відповідь про те скільки варіантів книжкових знаків мала книгарня, музичний магазин та бібліотека фірми Ідзіковських складно. О. Гуль, яка дослідила фонд Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ, збрала найбільшу їх палітру – 10 од.²⁶⁵ Чотири інших варіанти таких книжкових знаків зберігаються в НМІУ, ще три – в Музеї книги і друкарства України. Окремо варто вказати на штемпель з іменем Владислава Ідзіковського, який зберігається в колекції рідкісних видань НБУВ²⁶⁶. Додатково, на київському букіністичному ринку «Петрівка», вдалось побачити ще один варіант штемпеля В. Ідзіковського. Його сюжет той самий, що й в колекції рідкісних видань НБУВ, але без рамки та декоративного оформлення. Ім'я власника подано скорочено – «Вл.», а не «Влад.», як у НБУВ. В фонді НБУВ наявна грандіозна колекція книг із провенієнціями, що пов'язані з фірмою Л. Ідзіковського – 500 од.²⁶⁷ Візуалізація всіх провенієнцій родини та фірми Ідзіковських, які зберігаються в різних колекціях та різних країнах – актуальна, але складна тема.

²⁶³ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106. С. 92, 102.

²⁶⁴ Великодняя А. Роль варшавских книготорговцев в создании коллекции: на материале книжного собрания А. Мучковского из фонда университетской библиотеки // Biblio-Колегіум. 2019. № 13. С. 1-13. С. 3. URL: <https://minilib.onu.edu.ua/index.php/main/article/view/60>

²⁶⁵ Гуль О. Провенієнції книжкового зібрання Леона Ідзіковського як джерело історико-книгознавчих досліджень // Матеріали VI міжнар. науково-практичної конф., 10-11.IX.2015 року. С. 342-349.

²⁶⁶ Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ: каталог. Київ: НБУВ, 2017. 350 с. С. 234.

²⁶⁷ Гуль О. Провенієнції книжкового зібрання Леона Ідзіковського як джерело історико-книгознавчих досліджень // Матеріали VI міжнар. науково-практичної конф., 10-11.IX.2015 року. С. 342-349; Гуль О. Діяльність фірми «Леон Ідзіковський» (книготоргівля, книго- та нотовидання, приватна публічна бібліотека) // Рукописна та книжкова спадщина України. 2016. Вип. 20. С. 391-400. С. 398.

Без історії комерційної справи уродженця Вільно, польського купця Болеслава Корейво (Bolesław Bernard Koreywo), історія фірми Ідзіковських не повна. Видавництво та магазин Б. Корейво в Києві й два магазини в Одесі, існували впродовж 1871-1897 рр. та були перекуплені Ідзіковськими. В їх книгарні Б. Корейво потім працював завідувачем музичного відділу²⁶⁸. Це було придбання найуспішнішого на той час в Україні нотного видавництва. Б. Корейво розповсюджував музикальні видання в Галичині²⁶⁹.

В. Ідзіковський – спадкоємець свого батька Леона, продовжив родинну справу. В 1865 р. вдова Л. Ідзіковського – Герсилія, заснувала при книгарні читальню (слово вжито відповідно до тексту книжкового знаку «Własność czytelní Leona Idzikowskiego i sprzedana byc nie może»), яка переросла у велику приватну бібліотеку. В 1894 р. там було близько 40 тис. томів, а напередодні Першої світової війни – понад 173 тис. видань українською, французькою, польською та іншими мовами. Зал бібліотеки міг одночасно вмістити 500 читачів. На столах щодня лежало 140 свіжих часописів польською, англійською, французькою, німецькою та іншими мовами²⁷⁰.

Після остаточного захоплення Києва більшовиками, власність фірми була поступово розграбована, спалена та конфіскована²⁷¹. В 1921 р. частину майна Ідзіковським вдалось перенести до варшавської філії на вулицю Маршалковського (ulica Marszałkowskiej 119 w). Філія діяла з 1911 р. В 1944 р. те, що залишалось згоріло під час Варшавського повстання²⁷².

Пошуки книг, відмічених книжковими знаками фірми Ідзіковських є доволі специфічним процесом. Необхідно розділити книжкові знаки саме книготоргівлі та приватної публічної бібліотеки при київській книгарні. З різними варіантами книжкового знаку історичної книгозбірні при книгарні, наприклад, французькою мовою, можна віднайти не тільки книги. Опублікована художня світлина Успенського собору, зроблена для альбому «Види Києва» (12 світлин на жорстких картках) художником і фотографом Францішеком де Мезером (Franciszk de Mezer). Він був майстром якісної фотографії, документалістом старого Києва та фотографом київського університету. Альбом був виданий Ідзіковськими. Один примірник зберігається в Музеї в Вілянівському палаці²⁷³.

В советській Україні частину книг з книгарні та бібліотеки Ідзіковських передали в нові польські установи культури, наприклад, в Центральну польську бібліотеку. Інституцію організували в 1925 р. на хвилях коренізації – загравання влади з національними спільнотами, а ліквідували під час політичних репресій в 1935 р. Про це свідчить книжковий знак «Centralna Polska Biblioteka Państwowa na Ukrainie. Kijow». Всього

²⁶⁸ Кожушко Є., Цибульська О., Літвінова С. До 175-річчя від дня народження М. В. Лисенка. Перші видання творів М. Лисенка у Б. Корейва. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:wyt0OKaV9V8J:www.nbuv.gov.ua/node/3426+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>

²⁶⁹ Українська музична енциклопедія. Т. 2 / Редкол. Г. Скрипник (голова) та ін. Київ: Видавництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2008. 664 с. С. 545-546.

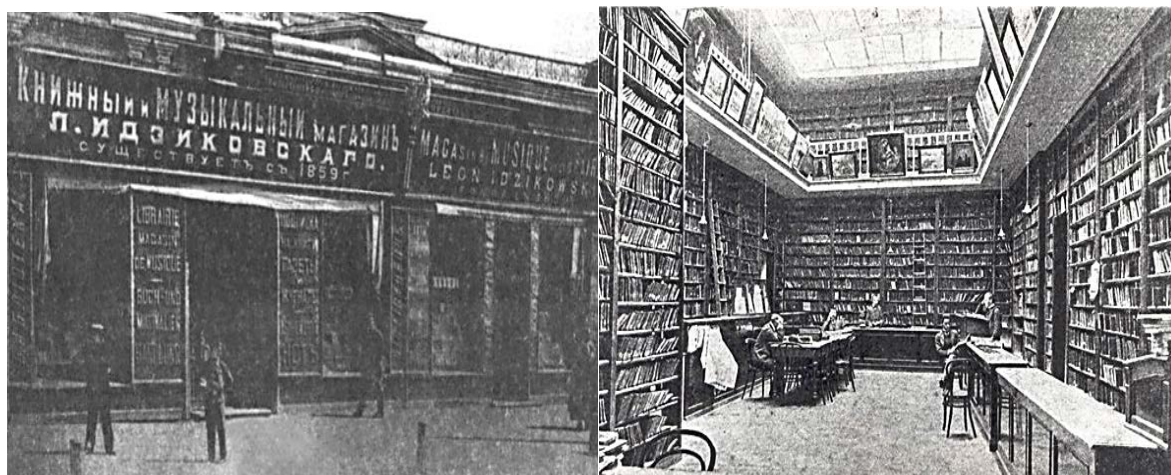
²⁷⁰ Гуль О. Діяльність фірми «Леон Ідзіковський» (книготоргівля, книго- та нотовидання, приватна публічна бібліотека) // Рукописна та книжкова спадщина України. 2016. Вип. 20. С. 391-400. С. 393, 395.

²⁷¹ Рубльов О. ІДЗІКОВСЬКІ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Idzikovski>

²⁷² Kaluski M. Księgarnia polska «Leon Idzikowski» w Kijowie. URL: <http://pisarze.pl/index.php/publicystyka/11965-marian-kaluski-ksiegarnia-polska-leon-idzikowskiq-w-kijowie.html>.

²⁷³ Mostowicz-Kapciak E. Wielka Kijowsko-Peczerska Ławra – Sobór Zaśnięcia Matki Bożej. URL: https://wmuzeach.pl/wszystkie-objekty/3p2cvHkutXLcj3hcXS3N_wielka-kijowsko-peczerska-lawra-sobor-zasnienia-matki-bozej-

в бібліотеці історичного музею атрибутовано чотири варіанти книжкових знаків інституції, зокрема українською мовою. Отже, штемпелі в книзі «Krotka monografia wszystkich miast, miasteczek i osad w Krolewstwie Polskiem» (Leonard de Verdmou-Jacques. Warszawa: Druk Rubieszewskiego i Wrotnouskiego, 1902) розповідають про мандри книги від збірки Ідзіковських до наступних вимушених або випадкових власників. Це – Державна історична бібліотека України (зараз – НІБУ), Київська державна міська бібліотека ім. Горького (зараз – бібліотека імені Миколи Куліша в Дніпровському районі) та НМІУ.

Книгарня (ліворуч) та бібліотека при книгарні Ідзіковських (праворуч). Київ²⁷⁴.

Книгарня Ідзіковських. Київ²⁷⁵.

²⁷⁴ Библиотека Идзиковского. URL: http://kyivhistory.blogspot.com/2011/10/blog-post_2974.html

²⁷⁵ URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/92/Witryny_ksiegarni_idzikowskiego.jpg

Фотографія Успенського собору, на звороті книжковий знак бібліотеки при книгарні Ідзіковських. Альбом «Виды Киева». Музей в Вілянівському палаці²⁷⁶.

Провенієнції книгарні та бібліотеки при книгарні фірми Ідзіковських. НМІУ²⁷⁷.

Реклама книгарні В. Ідзіковського²⁷⁸.

²⁷⁶ Mostowicz-Kapciak E. Wielka Kijowsko-Peczerska ławra – Sobór Zaśnięcia Matki Bożej. URL: https://wmuzeach.pl/wszystkie-objekty/3p2cvHkutXLcj3hcXS3N_wielka-kijowsko-peczerska-lawra-sobor-zasnienia-matki-bozej-; Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ: Темпора, 2010. 360 с. С. 89.

²⁷⁷ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106. С. 92, 102.

²⁷⁸ Киевлянин. 1898. № 345. С. 1.

ВАРШАВСЬКА ПАЛІТУРНЯ В КИЄВІ ТА СІМФЕРОПОЛІ

Не буде помилковим стверджувати те, що без майстрів палітурного ремесла книги, відібрані для кожної історичної книгозбірні будь-якої епохи, не мали б своєї індивідуальності. Робота художньо-палітурної майстерні дозволила окремим тиражним виданням, часто із без того цінним та дорогим за оформленням, набуті більшої самобутності. Заміна оригінальної книжкової оправи або палітурки на ту, яку відповідно своєї уяви, смаку та бюджету обирав новий власник, була цікавим процесом. Відбувалась заміна не тільки паперової або картонної, часто із покриттям матерією або коленкором, захисної обкладинки книжки. На більш цінній тканині (оксамит, сап'ян, інший коленкор) або шкірі, палітурник створював маленький витвір мистецтва. На корінець книжкового блоку виносили не лише художньо виконані бібліографічні дані книги, а й книжкові знаки. Це могли бути шрифтові суперекслібриси – ініціали власника-приватної особи або аббревіатура назви інституції-власника. В бюджетних варіантах оформлення – це могло бути тиснення фарбою, а в випадках дорогих шкіряних оправ – золото або срібло. На палітурних кришках книг родовитих і заможних власників палітурники розміщували мистецькі суперекслібриси. Допомога палітурника була потрібна для реставрації книг, оформлення підшивок періодичних або продовжуваних видань.

Свою роботу палітурник або майстерня, відзначали лаконічними штемпелями або паперовими ярликами. Їх наклеювали в кутках форзаців або нахзаців. Могло бути і тиснення золотом, сріблом на оправах вартісних замовлень. В такий спосіб представники палітурної справи рекламували себе та підтверджували якість робіт своїми «підписами». Відповідно книгознавчої термінології – це невласницькі книжкові знаки. В ХХ сторіччі ця традиція читацької культури поступово майже зникла.

В одній із книг в бібліотеці НМІУ (Забелин І. История города (москвы). Издание автора, 1905. 2 т. Т. 1.) було виявлено цікавий шрифтовий ярлик із текстом гражданським шрифтом «Варшавская переплетная. Киев. Крещ[атик], 36». Це гравійована, прямокутна шрифтова наліпка. В лінійній рамці білого кольору є друкований напис білими літерами на блакитному тлі²⁷⁹. В приватних колекціях ярлик можна побачити на бузковому тлі. Майстри Варшавської палітурні здійснили заміну картонної коричневої обкладинки книги на теж коричневу, але шкіряну та нанесли тиснення золотом.

Дізнатися імена власників та майстрів більшості палітурень майже неможливо. Про Варшавську палітурню вдалось зібрати лаконічні відомості. Газета «Киевлянин», принаймні, двічі 4-го та 6-го січня 1898 р., а ще й на першій шпальті публікувала рекламу послуг майстерні²⁸⁰. Власники підкреслювали те, що працюють сумлінно та за помірними цінами. Місцезнаходження майстерні – центр Києва. Це вказує на солідність закладу. Будинок Когена (у флігелі) знаходився на розі Хрещатику та вул. Є. Чикаленка. Приміщення для оренди звів в 1870-х рр. тютюновий король, відомий представник єврейської громади – Соломон Коген. Сусідом Варшавської палітурні був нотаріус Сергій Шенфельд²⁸¹.

²⁷⁹ Куцаєва Т., Ткачук К. Українознавчі етюди про екслібриси в НМІУ // Наукові праці НБУВ. 2022. Вип. 66. С. 309-324. С. 319.

²⁸⁰ Киевлянин. 04.01.1898. С. 1; Киевлянин 06.01.1898. С. 1.

²⁸¹ Киев 1908 год Крещатик дом Когана заверенный документ печать нотариуса Шенфельд. URL: <https://violity.com/ua/105445128-kiev-1908-god-krecshatik-dom-kogana-zaverennyj-dokument-pechat-notariusa-shenfeld>

Місцерозташування палітурної майстерні було дуже зручним для залучення потенційних замовників. Поряд розташовувалась книгарня Ідзіковських – одна з найбільших в місті²⁸².

Клієнти Ідзіковських подекуди робили замовлення саме в Варшавській палітурні. Про це свідчать описи аукціонів букіністичної літератури. Наведені адреси можна назвати *осередками польськості*²⁸³ в Києві, спогади про які втрачені. Фірма Ідзіковських відкрила на Хрещатику палітурню, але не відомо чи це була саме Варшавська палітурня.

Вивчення колекції НБУВ дозволило побачити ще один варіант книжкового знаку Варшавської палітурні. Його містить польськомовне видання перевидання роману про єврейське життя, містечко та притчу про вічну боротьбу добра і зла житті родини дрібного торговця Меїра Ецофовича «Meir Ezofowicz» (Warszawa, 1884. Т. 1). Його авторка – видатна польська письменниця та громадська діячка Еліза Ожешко (Eliza Orzeszkowa). Одне з останніх перевидань книги, що вперше побачила світ в 1880 р., відбулось в 2020 р. Ярлик палітурників – це гравійована, прямокутна, шрифтова наліпка, але більш яскрава. В фігурній срібній рамці на червоному тлі надруковано текст срібного кольору «Варшавская переплетная. И[?]. С[?]. Роговый-Камень. Симферополь». Більше про цього власника або власницю не відомо.

Великою вдачею стала знахідка в НМІУ книжкового знаку одного з працівників Варшавської палітурні в Києві на альбомі про меблі «L'Ameublement modern» (Paris, 1876. Т. 2) з родинної бібліотеки батька та сина Людвіга та Кароля Іваницьких (Ludwik, Karol Iwanicki). Під час опису альбому в бібліотеці історичного музею у верхньому правому куті форзацу ми виявили маленький овальний, фарбовий (фіолетовий), шрифтовий, штампель Є[?]. Стржалковського – працівника Варшавської палітурні, чиє ім'я невідоме²⁸⁴. Він оформив видання під смак Л. Іваницького в червону шкіру. Палітурник розмістив в нижній частині палітурної кришки суперекслібрис читача «L[udwik]. Iwanicki» (тиснення золотом). Варшавська палітурня працювала не лише з індивідуальними замовниками, а з книговидавцями.

Завдяки люб'язному сприянню колективу НІАМ «Київська фортеця» вдалось ознайомитись з розкішним ілюстрованим альбомом «Виды Киева» (Київ: Тип. Г. Л. Фронцкевича, Варшавская переплетная. 1903). Видання здійснив Чеслав Ящевський – видавець, підприємець та громадський діяч польського походження. Наприкінці ХІХ – на поч. ХХ сторіччя його видавництво спеціалізувалось саме на фотоальбомах та листівках з краєвидами Києва. Альбом з 29 краєвидами міста Варшавська палітурня оформила в співпраці з типографією Товариства Г[?]. Л[?]. Фронцкевича.

Отже, лаконічний ярлик Варшавської палітурні та малопомітний штампель одного з її працівників, дозволили не тільки зробити начерк про важливе для поціновувачів книг ремесло, а й згадати кілька цікавих сторінок культурного життя Києва на зламі ХІХ-ХХ сторіччя, відвідати забутий осередок польськості. Цікава, хоча і не завершена історія є частиною мозаїки творення полікультурної канви міського простору.

²⁸² Києвлянин. 14.12.1898. С. 1.

²⁸³ Жванко Л. Полонія Харкова ХІХ – поч. ХХ ст. на сторінках польськомовних біографічних словників // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. Том 1. С. 125-132. С. 125.

²⁸⁴ Кароева Т. Розвиток книжкової культури як чинник модернізації суспільства в українських губерніях 2-ї пол. ХІХ – поч. ХХ ст. / дис ... док. іст. наук. Київ, 2016. 539 с. С. 239.

Ярлик Варшавської палітурні. НБУВ²⁸⁵.

Реклама Варшавської палітурні²⁸⁶.

Штемпель палітурника Варшавсько-палітурні Є. Стржалковського²⁸⁷.

Хрещатик. Ліворуч будинок із вивіскою нотаріуса С. Шенфельда, де розташовувалась Варшавська палітурня²⁸⁸.

²⁸⁵ Якубова Т. Польськомовні видання творів Е. Ожешко XIX – поч. XX ст. у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/2988>

²⁸⁶ Києвлянин. 4.І.1898. С. 1.

²⁸⁷ URL: <https://unc.ua/uk/auction/potebnuya-iz-zapisok-po-russkoy-grammatike-harkov-1888-782110>

²⁸⁸ Києв. Прогулка 4. Хрещатик. URL: <https://myshtetl.org/vostok/kyiv4.html>

Обкладинка та фотографія «Шлях до Історичного музею».
Альбом «Виды Киева» (1903). НІАМ «Київська фортеця». Архів авторки.

ВИДАВНИЧІ МАРКИ

Серед невластивих книжкових знаків видавничі марки або знаки (Sygnet wydawniczy, sygnet drukarski) посідають особливе місце. Фірмові знаки видавництва або друкарень змістовні, характерні та відображають світосприйняття книговидавця, майстерність художника, привертають увагу покупців та читачів. Як і будь які книжкові знаки, видавничі марки мали утилітарне та естетичне призначення. Цікаві атрибути книговидавництва малодосліджені, але дозволяють зробити екскурс в минуле та проілюструвати ще одну сторінку культури книгорозповсюдження та книгочитання. Атрибуція таких знаків ХІХ-ХХ сторіччя не представляє складності. В розпорядженні дослідника є вихідні данні на титульній сторінці книги. Втім, мистецтвознавчий аналіз художнього простору окремих видавничих марок може бути ускладнений. Також, не всі видавництва та друкарні мали видавничі марки. Це потребувало додаткових коштів та аргументів статусу. В цілому, видавничі марки – незаперечні елементи мистецтва книжкового знаку.

І якщо екслібриси характеризують індивідуальність власника книгозбірні, то видавничі марки – дух професійних спільнот та підприємств. Вони дають уявлення про стиль та характер доби та є графічними символами часу та простору²⁸⁹.

В бібліотеці історичного музею наявно дві польські видавничі марки («Książka. Spółka Nakładowa w Krakowie», «Polskie Towarzystwo Krajoznawcze») та два цікавих медальйона на титульних сторінках книг. Три пам'ятки стосуються Новітньої історії, але актуально представити комплексний огляд всієї мікро-колекції.

Видавничі марки:

1. Віньетка або медальйон краківського видавництва (видавничої спілки) «Книга» (Książka. Spółka Nakładowa w Krakowie) на титульній сторінці книги «Litwa i Białoruś: przeszłość – terażniejszość – tendencje rozwojowe» (Wasilewski Leon. Kraków: Spółka

²⁸⁹ Січинський В. Друкарські і видавничі знаки ХVІ-ХХ ст. Варшава; Львів: Друк. НТШ, 1936. 21 с. С. 3, 4.

nakładowa «Książka», 1912). Відповідно до типологізації Володимира Січинського, українського графіка та мистецтвознавця – це більш символічна видавнича марка. 1-й вар.

Видавництво «Spolka Nakładowa “Książka”» працювало у Львові та Кракові впродовж 1904-1915 рр. та було організовано для поширення публікацій демократичних політичних ідей свого часу. В 1982 р. Данута Адамчик (Danuta Adamczyk) присвятила історії видавництва велику статтю «Opinie o działalności wydawniczej Spółki Nakładczej «Książka» w świetle autorów i wydawców» на шпальтах щорічника бібліотекознавчих праць Педагогічного університету в Кракові (Rocznik Naukowo-dydaktyczny. Prace Bibliotekoznawcze. 1982. № 78). А в 1988 р. авторка опублікувала тематичну монографію «Wydawnicza i kulturotwórcza działalność spółki nakładowej «Książka». 1904-1914».

Частина документів видавництва «Книга» зберігається в Центральному державному історичному архіві України у Львові.

2. Медальйон зі знаком Польського краєзнавчого (туристичного) товариства (Polskie Towarzystwo Krajoznawcze) на посібнику «Metodyka wycieczek krajoznawczych: wydawnictwo zbiorowe z ilustracjami» (Warszawa: Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, 1919). Відповідно В. Січинському, це емблематична видавнича марка.

Краєзнавче (туристичне) товариство працювало в Варшаві впродовж 1906-1939 рр. та було відновлено після Другої світової війни в 1945 р. Символом Товариства, який знайшов відображення на обкладинках книг, був значок із з'єднаними гербами Варшави, Кракова та Познані, а в центрі – контур руїн середньовічного замку в Огородзенці (Zamek Ogrodzieniec, Сілезьке воєводство²⁹⁰). Товариство вело змістовну видавничу діяльність путівників та листівок.

Медальйони на обкладинках та титульних сторінках:

1. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wojciech Kętrzyński. Lwow, Funduszem Zakładu Ossolińskich 1894.

Видання, яке опублікувало видавництво Інституту Оссолінських, підготував Войцех Кентшинський – директор Інституту. Для оформлення медальйону в центрі обкладинки видавці використали аверс медалі з бюстом М. Оссолінського (Автор Юзеф Ніколаус Ланг – медальєр Віденського монетного двору. 1824 р.) та герб мецената.

2. Mękicki R. Pieniądz polski. Przewodnik po wystawie numizmatycznej. Lwow, 1934.

Путівник нумізматичною виставкою львівського відділення «Bank Gospodarstwa Krajowego» був опублікований в 1934 р. Для оформлення медальйону на обкладинці та титульній сторінці Р. Менкіцький вдало використав зображення напівгроша. Монета з легендою «монета Лемберг» була введена в обіг ще Великим князем Литовським Владиславом II Ягайлом в 1399 р.²⁹¹ Польський державний банк крайового господарства працював з 1924 р. і до початку Другої світової війни. Відділення банку були в Дрогобичі, Івано-Франківську, Коломиї, Львові та Рівно²⁹². Названа виставка та публікація про неї були присвячені десятиріччю банка. Важливо відмітити те, що в книзі наявні ще два польські

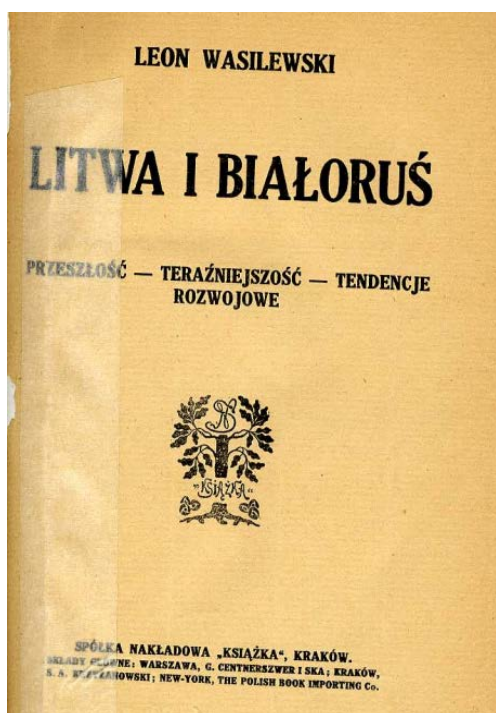
²⁹⁰ Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. URL: <https://www.pttk.pl/o-nas/o-nas-historia/o-nas-historia-tytułem-wstępu.html>; Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Polskie_Towarzystwo_Krajoznawcze

²⁹¹ Дорофеева Н., Комаринська З. З історії грошей України. Львів: Львівський банківський інститут НБУ, 2000. С. 47-48. URL: <https://www.rulit.me/books/z-istorii-groshej-ukraini-read-192094-12.html>.

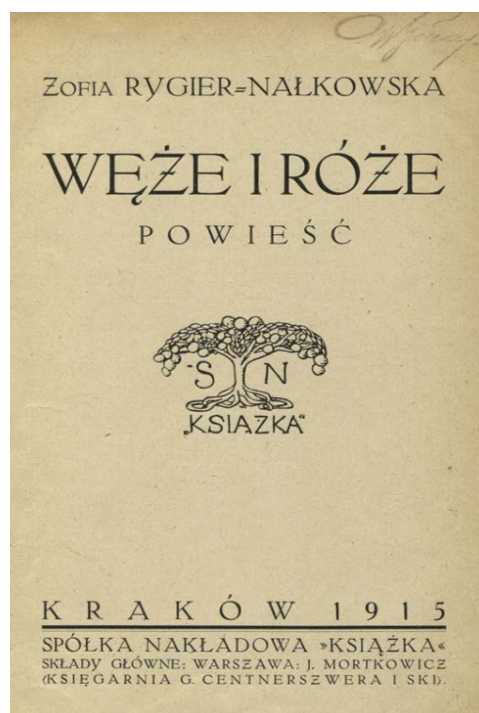
²⁹² Hynowski B. Oddział BGK we Lwowie / Kurier Galicyjski. No. 1(125). URL: <https://kuriergalicyjski.com/historia/upamietnienia/1669-oddzia-bgk-we-lwowie?showall=1&limitstart>

книжкові знаки. Це круглий, шрифтовий гербовий екслібрис – штемпель чорного кольору семінару соціально-економічної історії Львівського університету імені Яна Казимира (зараз – Львівського національного університету імені Івана Франка). Напис польською мовою «Seminarium H[istorji]. Spol[ecznej]. i Gosp[odarstwa]. Un[iwersytet] J[ana]. K[azimierza]. we Lwowie». Другий книжковий знак – друкований (наліпка), шрифтовий екслібрис Інституту соціально-економічної історії із написом польською мовою «Instytut Historji Spol[ecznej]. i Gosp[odarstwa] U[iwersytet]. J[ana]. we Lwowie» та номером книги «3312». Провенієнції пошкоджені. Їх наявність в виданні свідчить про те, що первинну бібліотеку Семінару зберегли для Інституту, а сама книга пов’язала дві епохи – XIX та XX століть.

Наукові семінари в Університеті були започатковані в 1850 р. Історико-філософський семінар та семінар всесвітньої історії були організовані серед перших. Їх активні члени виконували завдання, робили доповіді за результатами семестру та отримували стипендію, а керівники – оплату²⁹³. Львівський університет став одним із головних осередків із вивчення соціально-економічної історії. Головна заслуга тут належала історикю Францішеку Буяку (Franciszek Bujał; 1875-1953). З його іменем пов’язують зародження і розвиток самостійного наукового напрямку в історичній науці – суспільної та економічної історії. Із організаційними та фінансовими труднощами проходила робота зі створення семінару (з 1931 р. – Інституту) суспільної та економічної історії²⁹⁴. Вдалось виявити ще тільки одну книгу зі штемпелем Семінару – в книгозбірні М. Грушевського.

Видавнича марка «Książka»²⁹⁵.

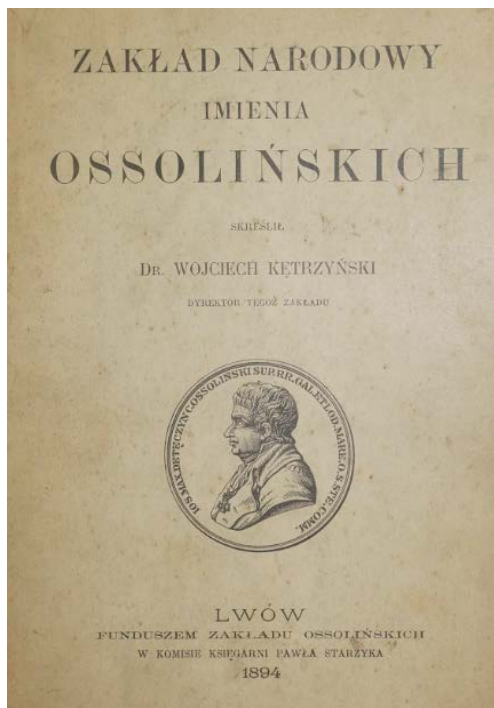
Видавнича марка «Książka»²⁹⁶.

²⁹³ Математичний семінар у Львівському університеті. URL: <http://www.mmf.lnu.edu.ua/istoriia/istoriia-fakultetu/1245>

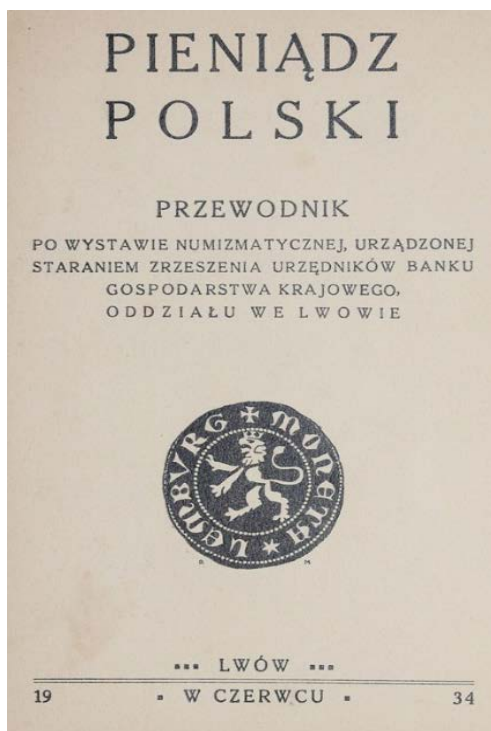
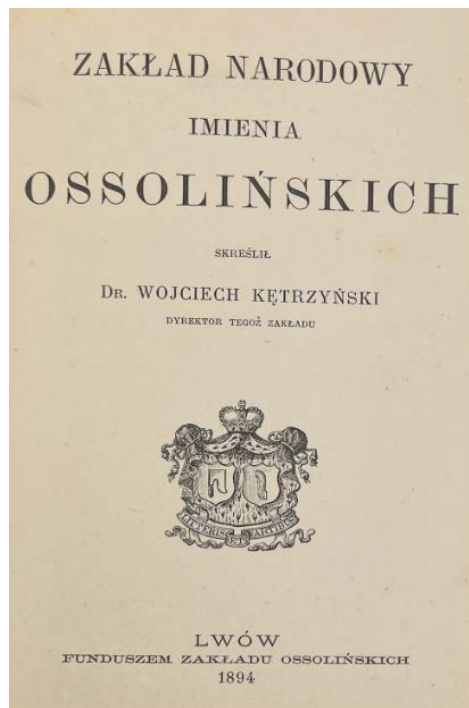
²⁹⁴ Юрейко П. Львівська наукова школа суспільно-економічної історії (1921-1939) // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2019. Спецвипуск. С. 461-477. С. 461-462.

²⁹⁵ URL: <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/2801/edition/2596/content>

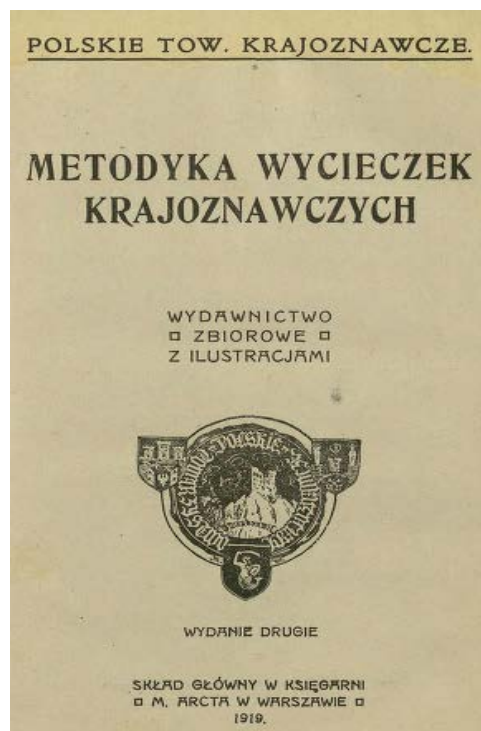
²⁹⁶ URL: <https://onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-nalkowska-zofia-weze-i-roze-powieśc-zofia-rygier-nalkowska-krakow-1915-spolka-nakladowa-ksiazka/1095228>

Книга «Zakład Narodowy imienia Ossolińskich» (1894)²⁹⁷.

Книга «Pieniądz polski» (1934)²⁹⁸.

Книга «Metodyka wycieczek krajoznawczych» (1919)²⁹⁹.

²⁹⁷ URL:<https://onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-ketrzynski-wojciech-zaklad-narodowy-imienia-ossolinskich-lwow-1894/688929>; <https://onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-wojciech-ketrzynski-zaklad-narodowy-imienia-ossolinskich-lwow-1894/1682635>

²⁹⁸ URL:<https://one.bid/ru/vivlia-kai-palaia-chirografa-mekicki-r-pieniazd-polski-przewodnik-po-wystawie-lwow-1934/461038>

²⁹⁹ URL:<http://mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=81966&from=publication>

ЗАМІСТЬ ДОДАТКІВ

Вдале висловлювання Наталії Старченко – авторки «історії про історію “Українські світи Речі Посполитої”» (2021) про те, що історик опиняється в середині історії та у далекому ідеалі мусив би зберігати холодну голову та тримати дистанцію щодо об’єкта досліджень, не дозволяє поставити крапку в цій студії. Новітня історія України, яка міцно забарвлена драмами періоду советської влади, змушує продовжити розповідь про ще три надзвичайно трагічні історії власників польських книгозбірень. Атрибутовано книжкові знаки родини Йордана Пересвет-Солтана (та його дружини Марії), який став жертвою терору більшовиків; Олександра Тележинського – жертви воєнного злочину сталінського режиму, масової страти польських громадян, здійсненої органами НКВС; Кароля Іваницького – жертви політичних репресій під час Другої світової війни та в’язня ГУЛАГу. Їх родини були втягнуті в орбіту терору. Спогади про названих людей – це важливі голоси минулого. До уваги читачів пропонується, також, розповідь про три книжкові знаки польських військових бібліотек у Львові. Вони символічно комбінують образ міста Лева, образ книги та військову міць, а, також, відображають увагу держави до організації культурного дозвілля та сприяння професійного розвитку офіцерів.

ТРАГЕДІЯ ПЕРЕСВЕТ-СОЛТАНОВ

Йордан Пересвет-Солтан (Jordan Pereświet-Sołtan) – видатний київський юрист польського походження. Він випускник юридичного факультету Київського університету (1893), в 1905-1906 рр. став одним із засновників Польської конституційно-демократичної партії³⁰⁰. Потім Й. Пересвет-Солтан працював присяжним повіреним, займав пост голови Розпорядчого комітету консультації присяжних повірених при Київському окружному суді, потім – Товариша голови ради присяжних повірених Київського округу³⁰¹. Під час Української Революції 1917-1921 рр. він входив до Польського Виконавчого Комітету на Русі³⁰². В серпні 1919 р. більшовики звинуватили Й. Пересвет-Солтана в зв’язках із польськими легіонами та розстріляли разом із зятем, щоб завдати ще більшого болю родині³⁰³. Ім’я Й. Пересвет-Солтана входить до синодику «Киевлянина» – жалобних оголошень в газеті «Киевлянин» про вбитих більшовиками³⁰⁴. В ті місяці, коли до

³⁰⁰ Романов В. Старорежимный чиновник. Из личных воспоминаний от школы до эмиграции. 1874-1920. СПб.: Нестор-История, 2012 336 с. С. 429-435.

³⁰¹ Барановский А. История создания и деятельности Киевского Совета присяжных поверенных (1916-1919) // Евразийская адвокатура. 2017. 5 (30). С. 26-37. С. 22, 32, 35; Krzemiński Z. Mecenat Bolesław Bielawski // Palestra. 1985. 29/6 (330). S. 49-55. S. 51. URL: [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1985-t29-n6\(330\)/Palestra-r1985-t29-n6\(330\)-s49-55/Palestra-r1985-t29-n6\(330\)-s49-55.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1985-t29-n6(330)/Palestra-r1985-t29-n6(330)-s49-55/Palestra-r1985-t29-n6(330)-s49-55.pdf)

³⁰² Скальський В. Політичне життя польської громади під час Української Революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Український історичний збірник. 2008. Вип. 11. С. 185-202. С. 194; Liga Narodowa (1893-1928) wybór relacji / T. Sikorski, A. Wątor. Warszawa: Muzeum Historii Polski, 2015. 408 S. S. 334.

³⁰³ Барановский А. История создания и деятельности Киевского Совета присяжных поверенных (1916-1919 гг.) // Евразийская адвокатура. 2017. 5 (30). С. 26-37. С. 22, 32, 35; Zagórski T. Sześć tygodni w czerezwyczajce. Warszawa: E Wende I S-ka, 1921. 72 s. S. 69.

³⁰⁴ Дикій А. Червоний терор в Києві в 1919 р. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=131>

3.XII.1919 р. більшовики знову не захопили столицю України, в «світлий проміжок», люди, які втратили близьких, могли сповістити рідних і друзів про своє горе. Траурна меса за загиблим відбулась 27.VIII.1919 р. в костелі Св. Олександра³⁰⁵.

Про Пересвет-Солтанов відомо небагато. Їх родовий цвинтар в 2014 р. був віднайдений та частково упорядкований в білоруському с. Люшев, яке належало шляхтичам. Подружжя Марії та Йордана Пересвет-Солтанов мешкало у Києві на вул. Ярославів Вал, 24³⁰⁶. Марія Пересвет-Солтан впродовж 1915-1917 рр. очолювала польську жіночу гімназію³⁰⁷. Книжковий знак книгозбірні шляхетського роду³⁰⁸ – це нагадування про життя польської київської інтелігенції до трагедії більшовизму. Прямокутний, фарбовий (фіолетовий) штампель, 20 (h) × 45 (w) мм, текст у рамці «Z ksiazek Maryi i Jordana Pereświet-Sołtanow».

З цієї книгозбірні в бібліотеці НМІУ є 2-й, 3-й та 4-й томи історико-статистичного огляду Польщі Міхала Балінського (Balinski Michal, Lipinski Tymoteusz. Starozytna Polska pod wzgledem historyeznym, jeograficznym i statystycznym opisana. Warszawa: Naklad i druk S. Oglebranda synow, 1885-1887. 4 т.). Окрім того, Пересвет-Солтанам належав відомий польський гербовник шляхетських родів, авторства Каспера Несецького (Herbarz polski Kaspra Niesieckiego powiększony dodatkami z różniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. Lipsk: Wydanie Jana Nepomucena Bobrowicza, 1839-1846). В фонд бібліотеки наявні лише два томи – 1-й та 7-й. До появи на книжкових полицях Пересвет-Солтана 7-й том гербовника був проданий книготорговцем із м. Радом Мазовецького воєводства (штампель «Księgozbirnia i antykwarnia / w Radomiu / дата нерозбірливо») не встановленому покупцю, який маркував свою книгозбірню штампелем із прізвищем «D[?]ieszkowskiego». Штампель сильно затертий. Книгознавчий опис гербовника, який «збрали» для бібліотеки НМІУ, це не тільки цікава історія придбання, читання та зберігання книг. Наявність гербовника в багатьох приватних книгозбірнях того часу свідчить про важливість орієнтування в історії власного роду та оточення. Це, також, розповідь про драматичну долю польської культурної спадщини.

Некролог Й. Пересвет-Солтана. 25.VIII.1919³⁰⁹.

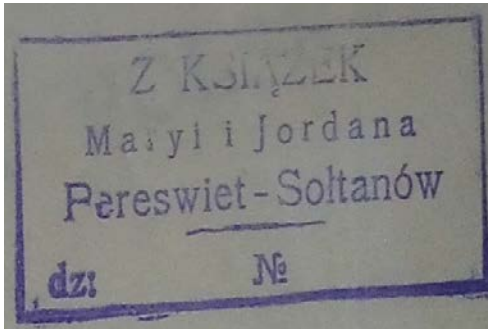
³⁰⁵ Києвлянин. 25.VIII.1919. С. 1.

³⁰⁶ Федорова Л. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870-1910-і рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 373 с. С. 83.

³⁰⁷ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106. С. 91.

³⁰⁸ Список дворян Киевской губернии. Киев: Тип. 1-й Киев. Артели Печ. Дела, 1906. 327 с. С. 197.

³⁰⁹ Києвлянин. 25.VIII.1919. С. 1.

Штемпель книгозбірні родини Пересвет-Солтанов. НМІУ³¹⁰.

Присутствені місця. Київ³¹¹.

Й. Пересвет-Солтан. 1907³¹².

Один з надгробків роду Пересвет-Солтанов, білоруське с. Люшев. Архів авторки.

ОЛЕКСАНДР ТЕЛЕЖИНСЬКИЙ, УКРАЇНСЬКИЙ КАТИНСЬКИЙ СПИСОК

Історія Олександра Тележинського (Aleksandr Telezynski herbu Gozdawa; 21.IV.1878-1940) – це чергова історія драм років совєтської влади. Домашній світ книг родини Тележинських не відноситься до Модерної епохи, але є ілюстрацією до долі польської спільноти та окремих інтелігентів в совєтській Україні. Біографія О. Тележинського була реконструйована дослідниками Катинського розстрілу та співробітниками Музею Війська польського в Варшаві (Muzeum Wojska Polskiego). Він народився у с. Малий Порськ під Рівним і після відновлення незалежності Польщі розпочав військову кар'єру. В 1934 р. О. Тележинський вийшов у відставку в чині підполковника. Залишився жити в Луцьку, де

³¹⁰ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106. С. 98.

³¹¹ Барановский А. История создания и деятельности Киевского Совета присяжных поверенных (1916-1919 гг.) // Евразийская адвокатура. 2017. 5 (30). С. 26-37. С. С. 37.

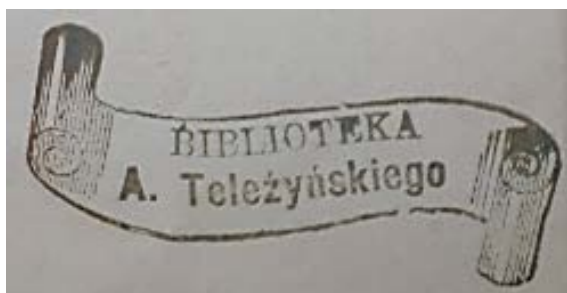
³¹² Мошинский И. На путях к I-му съезду РСДРП. Изд-во политкаторжан, 1928. 211 с. С. 49.

служив багато років. Разом із родиною О. Тележинський жив на вул. Адвокатській, 13. З'ясувати, що це за адреса не вдалось.

Під час вторгнення СРСР до Польщі О. Тележинський був заарештований НКВС в Луцьку, потім перевезений до Ковеля, звідки знову депортований. О. Тележинський – жертва Катинського розстрілу 1940 р., похований в Биківні³¹³. На наш запит Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» люб'язно повідомив, що ім'я О. Тележинського вибите на польській частині Міжнародного меморіалу жертв тоталітаризму 1937-1941 рр. В Українському катинському списку його ім'я під № 2908³¹⁴. Дружина О. Тележинського – Яніна померла в 1940 р. під час переїзду в Персію. В подружжя залишився син Владислав і донька Яніни від першого шлюбу – Марія³¹⁵.

Вдалось відслідкувати те, що О. Тележинський мав брата Костянтина (Konstanty Teleżyński; 1871-1960) – архітектора, інженера. В 1915 р. його призначили бургомістром Луцька. Він обіймав цю посаду, принаймні, до 1919 р.³¹⁶ В 1922 р. К. Тележинський став співавтором історико-архітектурного опису Луцька, зробив фотографії вірменської, єврейської та польської нерухомої культурної спадщини (Łuck na Wołyniu: opis historyczno-fizjograficzny / Suszyński J.; Teleżyński K. Fotografie. Łuck: Nakł. autora, 1922). Книга мала потрапити на книжкову полицю брата. Відомі листи К. Тележинського в формі щоденника 1943-1944 рр. до коханого сина Генріка (Konstanty Teleżyński: Listy do kochanego syna Henryka Teleżyńskiego znajdującego się w niewoli niemieckiej pisze ojciec. Łuck 31.VIII.1943-15.XII.1944)³¹⁷. Відомий ботанік Г. Тележинський пройшов гітлерівський полон.

Збірку книг О. Тележинського іменуємо бібліотекою, відповідно до тексту книжкового знаку. Те, що у вирі війни та репресій вціліла хоча б одна книга, яку читав О. Тележинський та його рідні – вдача. Це праця, авторства Болеслава Лімановського про Січневе повстання 1863 р. (Limanowski Boleslaw. Historya powstania narodu Polskiego. 1863 i 1864 r. Lwow: Polskie towarzystwo nakladowe, 1909). На титульній сторінці та на її звороті наявні два чорні фарбові, шрифтові штемпелі в формі видовженого сувою з ім'ям власника «Biblioteka A[leksandra]. Telezynskiego». Не зрозуміло те, як книга потрапила в Київ.

Штемпель бібліотеки О. Тележинського. НМІУ³¹⁸.

³¹³ Aleksandr Telezynski. URL: <https://genealogia.okiem.pl/artukul/2872;>
Aleksandr Telezynski. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Tele%C5%BCy%C5%84ski

³¹⁴ Listy Katyńskiej ciąg dalszy, straceni na Ukrainie. Warszawa, 1994. 115 s. S. 98.

³¹⁵ Aleksandr Telezynski URL: https://www.wikiwand.com/pl/Aleksander_Tele%C5%BCy%C5%84ski;
Aleksandr Telezynski. URL: <https://genealogia.okiem.pl/artukul/2872>

³¹⁶ Ziemska M. Wołyńska droga do niepodległości. Czas nadziei, czas próby. URL: <https://plus.gazetalubuska.pl/wolyńska-droga-do-niepodległości-czas-nadziei-czas-proby/ar/13771259>

³¹⁷ Komoński E. Jak przetrwać? Problemy bytowe zagrożonych zagładą Polaków w miastach Wołynia oraz Galicji Wschodniej w końcowych latach okupacji hitlerowskiej // Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. L (z. 1). S. 87-101. S. 101.

³¹⁸ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106. С. 100.

Меса в Луцьку. 17.V.1919 р. Перший ліворуч – бугромістр Луцька К. Тележинський³¹⁹.

Руїни вірменського костельу (ліворуч), караїмська кенаса (праворуч). Луцьк. Фотографія К. Тележинського для книги «Łuck na Wołyniu: opis historyczno-fizjograficzny»³²⁰.

КАРОЛЬ ІВАНИЦЬКИЙ, ГУЛАГ³²¹

Ще чотири книги в бібліотеці НМІУ походять із книгозбірні польського архітектора та інженера Кароля Іваницького (Karol Iwanicki; 6.IX.1870 р., с. Таганчі Черкаської області – 10.X.1941 р., Казахстан). До книгозбірні закладу [НМІУ – К. Т.] вони потрапили, ймовірно, в 1919 р., коли власник видань виїхав до Польщі. Одне з них – «Архітектура і скульптура», надійшло з бібліотеки Кабінету українського мистецтва УАН. [Віднайдені Л. Дідорою провенієнції – це драматичний спогад про захоплення К. Іваницького книгочитанням, що

³¹⁹ Ziemska M. Wołyńska droga do niepodległości. Czas nadziei, czas próby. URL: <https://plus.gazetalubuska.pl/wolynska-droga-do-niepodleglosci-czas-nadziei-czas-proby/ar/13771259>

³²⁰ Łuck na Wołyniu: opis historyczno-fizjograficzny. Łuck: Nakł. autora, 1922. URL: https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/10493/edition/9397/content?format_id=1

³²¹ Цитування скороченого варіанту публікації: Дідора Л. Книги з бібліотеки архітектора Кароля Іваницького у книгозбірні НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2021. № 7. С. 151-158. Курсив у квадратних дужках – наші коментарі та додатки до цієї статті.

було трагічно обірвано репресіями. Віднайдений нами суперекслібрис батька К. Іваницького пов'язав Модерну епоху та Новітню історію – К. Т.].

[В Києві К. Іваницький жив від народження і до 1919 р. Завершив реальне училище, став головою Асоціації польських архітекторів в Києві та видав свою першу та популярну досі публікацію. Книга «*Budownictwo wiejskie*» була адресована в поміч співвітчизникам про будівництво зручного житла в сільській місцевості. Текст автор супроводив присвятою «*Odbudowujęcej się Ojczyźnie – cegielka do Jej gmachu*» (Відновленій Батьківщині – цеглина для її відбудови). Книгу опублікувало видавництво Ідзіковських в Києві в 1917 р. – К. Т.]. К. Іваницький в 1924 р. закінчив архітектурний факультет Львівської політехніки. У 1926-1929 рр. він очолював Департамент архітектури Варшавського воєводства, реалізував на цій посаді 62 проєкта. Найвідомішою роботою К. Іваницького стала будівля посольства Польщі у столиці Туреччини – Анкарі. [Під час Другої світової війни К. Іваницький готувався разом з дружиною до еміграції з Вільнюса до Бразилії, щоб возз'єднатись із донькою. Але советська влада депортувала подружжя, разом з іншими поляками, до Сибіру за підозрою у сприянні гітлерівцям. К. Іваницького вивезли до Казахстану, а дружину Марію – до Киргизстану. Точне місце смерті К. Іваницького та дата – не встановлені. Рідні прийняли 10.XII.1941 р. датою смерті голови родини – К. Т.³²²].

[Перше – К. Т.] з видань із книгозбірні К. Іваницького, що зберігаються в бібліотеці історичного музею «*Nasze pamiątki: opisy miejscowości Ukrainy, Wołynia i Podola*» («Наші пам'ятки: описи місцевості України, Волині і Поділля»), на титульному аркуші містить автограф [власницький підпис – К. Т.] К. Іваницького. Поруч, у верхньому правому куті, є штамп бібліотеки архітектора: «*Z księgozbióru K[arola] / Iwanickiego / No*» («Із книгозбірні К. Іваницького No»). Номер 397 написаний від руки. На виданні наявний овальний штамп бібліотеки Київського музею старожитностей і мистецтв [КХПНМ – К. Т.]. Книга (описи Києва, Кам'янця-Подільського тощо), є відбитком із польського релігійного часопису «Люд Божий», в 1911 р. виданим у Києві у Польській друкарні. [Цю книжкові збірку іменуємо книгозбірнею, відповідно до тексту книжкового знаку «*Z księgozbióru[...]*» – К. Т.]

[Друге видання із книгозбірні К. Іваницького – К. Т.] – це 2-й том книги-альбому «*L'Ameublement moderne*» («Сучасні меблі»), надрукований у 1876 р. у видавництві Ч. Клазена – бельгійського літографа. На його титульному аркуші наявний штамп бібліотеки К. Іваницького з номером 302. [Під час опису альбому на форзаці ми виявили овальний штемпель палітурника Є[?]. Стржалковського – працівника київської Варшавської палітурні. Книгу, а точніше весь комплект, придбав ще батько К. Іваницького – Людвик (1844-1916). Книги були оформлені під смак власника червоною шкірою. Палітурник розмістив в нижній частині палітурної кришки суперекслібрис «*L[udwik]. Iwanicki*» (тиснення золотом). Замовлення виконали в відомому серед книголюбів культурному осередку польськості – К. Т.].

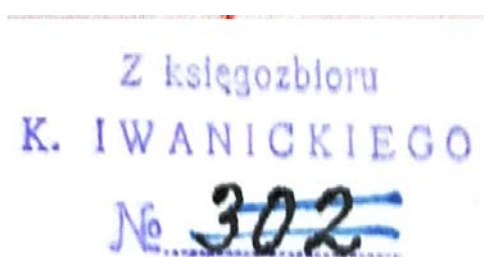
[Третє видання із книгозбірні К. Іваницького – К. Т.] – це альбом-каталог «*Album général de l'ameublement parisien*» («Загальний альбом паризьких меблів»), є типовим зразком розкішних видань часів Прекрасної Епохи [з французької мови, *Belle Époque* – умовне позначення розкішного та безтурботного періоду європейської історії між

³²² Karol Iwanicki. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Karol_Iwanicki; Karol Iwanicki <https://www.findagrave.com/memorial/206970530/karol-iwanicki>; Karol Iwanicki / Album inżynierów i techników w Polsce, T. 1. Cz. 3, Życiorysy. Lwow: Nakładem Towarzystwa Bratniej Pomocy Stud. Polit. Lwowskiej, 1932. 192 s. S. 10.

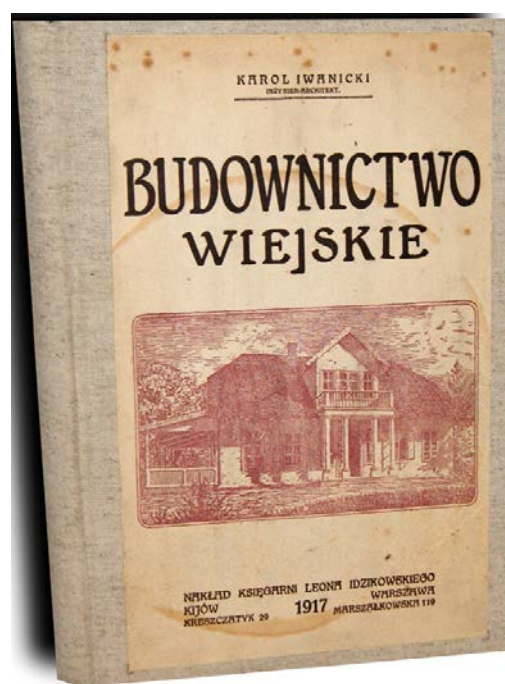
1890 р. і 1914 р. – К. Т.]. Його надрукували у 1890 р. у Парижі. На альбомі наявний штамп бібліотеки К. Іваницького з номером 296.

[Четверте видання із книгозбірні К. Іваницького – К. Т.] – це альбом «Architecture & sculpture: France, Pays Bas, Italie, Espagne, etc.» («Архітектура та скульптура: Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія тощо»). Це – ілюстрована історія архітектури, декору та скульптури європейських країн ІХ-ХІХ ст. П'ять томів видання «Архітектура і скульптура» в 1891-1892 рр. надрукували у видавництві Книжкового магазину сучасного будівництва (Librarie de la construction moderne). На кожному аркуші видання проставлений штамп: «Z księgozbióru K[arola] / Iwanickiego / No 32».

[Іваницькі були не лише поціновувачами модерних меблів. К. Іваницький цікавився архітектурною справою для професії, а для дозвілля – захоплювався пригодами Премудрого гідальго з Ламанчі. В фондї НБУВ збереглися три томи ілюстрованого паризького видання «Дон Кіхота» (1799)³²³ – К. Т.].

Штемпель К. Іваницького. НМІУ³²⁴.

Iwanicki K. Budownictwo wiejskie³²⁵.

ОБРАЗ МІСТА В ЕКСЛІБРИСІ ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ У ЛЬВОВІ

Екслібрис польської Військової бібліотеки у Львові надзвичайно вирізняється як в колекції польських книжкових знаків, так і серед екслібрисів в бібліотеці історичного музею. Це – мініатюрний витвір мистецтва. Сюжет книжкового знаку – є особливим

³²³ Автору найвідомішого роману всіх часів присвячується: до 400-річчя з дня смерті Мігеля де Сервантеса Сааведри. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/2910>

³²⁴ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90-106. С. 100.

³²⁵ Iwanicki K. Budownictwo wiejskie wyd. 1917; dwory, chaty, piece. URL: <https://antyksobieski.pl/iwanicki-budownictwo-wiejskie-wyd-1917-dwory-chaty-piece.html>

джерелом дослідження міської історії Львова та військового бібліотекознавства Польської Республіки. Автор та замовник втілили через мистецтво графіки образ міста Львова та ідею військової сили. Історія цього екслібрису – це історія цікавої та складної спроби продовжити традиції культури книгочитання Модерної епохи в ХХ сторіччі.

В джерелах опис екслібрису досить типовий, відображає загальні деталі сюжету: монохромний, цинкографія, прямокутний, 110 (h) × 85 (w) мм. 1920 р.³²⁶ В орнаментованій рамці зображено два переплетені лавровими вінками мечі, між ними – розкрита книга (кодекс) з гербом Львова та написом польською мовою «Biblioteka Wojskowa / D[owodztwa]. O[brony / Okręgów]. Gen[eralny]. / Lwow» (Військова бібліотека генерального округу Головнокомандування Збройних Сил). Розгорнута книга – це символ небесного знання, призначеного людям, або ж вченості – військових та містян. Над зображенням книги розміщено картуш із коронованим орлом на тлі дубового листа. Авторська сигнатура і рік виконання у межах зображення³²⁷. В спеціальному полі – інвентарний номер книги «4875», проставлений штемпелем. Екслібрис є саме сюжетним. Зображений герб є частиною образу Львова, а не гербом власника екслібрису.

Автор малюнку Рудольф Менкіцький (Rudolf Mękicki, 7.IV.1887-21.VIII.1942) – видатний польський графік, видатний львів'янин, колекціонер, кустош Національного музею імені короля Яна III у Львові [зараз – Історичний музей міста Львова]. У 1926 р. він був призначений скарбником Товариства любителів книги. Р. Менкіцький став одним з тих графіків, які продовжили традицію польського екслібрису – одну з найбільш старших в Європі, після Німеччини, Франції та Швейцарії³²⁸. Р. Менкіцький займався також ілюструванням книжок, почесних дипломів та медальєрством. Йому належить авторство гербу Гдині та Львова. Герб Львова, зображений на екслібрисі, був затверджений в 1931 р. і діяв до захоплення Польщі під час Другої світової війни. Дизайн екслібрису характерний для художника. Подібний стиль він застосував для екслібрису львівської Центральної педагогічної бібліотеки (Państwowa Biblioteka Pedagogiczna we Lwowie)³²⁹. За браком інформації про обставини замовлення екслібрису для Військової бібліотеки, проведемо аналогію з замовленням екслібрису педагогічної бібліотеки. Згідно із задумами чиновників, бібліотека повинна була б розпочати роботу 1.II.1926 р. Р. Менкіцькому, який вже був відомим автором численних бібліотечних екслібрисів, було запропоновано виготовити екслібрис для майбутньої спеціалізованої бібліотеки³³⁰. Не зайвим буде додати те, що сам Р. Менкіцький пов'язаний з військовою справою, отже, філософією Військової бібліотеки, трохи більше, ніж з іншими своїми роботами. Під час Першої світової війни він потрапив у російський полон, потім служив у польському війську у Львові³³¹.

³²⁶ Там само. С. 90, 96; Biblioteka Wojskowa DOGen. Lwów.

URL: <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=77412&from=pubindex&dirids=238&lp=9>

³²⁷ Український книжковий знак ХІХ-ХХ ст.: каталог колекції Степана Давимуки: у 3 т. / упоряд. вступ. част. Л. Купчинська. Львів: Априорі, 2017. Т. 2. 598 с. С. 422; Куцаєва Т., Ткачук К. Українознавчі етюди про екслібриси в НМІУ // Наукові праці НБУВ. 2022. Вип. 66. С. 309-324. С. 318; Куцаєва Т., Ткачук К. Українські екслібриси з НМІУ // Альманах бібліофілів. Кн. 3. Дрогобич: Коло, 2023. С. 293-303. С. 302.

³²⁸ Mielczarek A. O ekslibrisie w zarysie // Forum Bibl. Med. 2011. R. 4. nr 1(7). S. 250-261. S. 252.

³²⁹ Сак О. Państwowa Biblioteka Pedagogiczna we Lwowie. URL: <https://museum.lib.kherson.ua/pastwowa-biblioteka-pedagogiczna-we-lwowie.htm>

³³⁰ Награда М. Бібліотеки педагогічних установ і товариств м. Львова 1918-1939 рр.: організація, структура, діяльність / дис ... канд. іст. наук. Львів, 2016. 274 с. С. 121.

³³¹ Мовна М. Постать [художника та музейника] Рудольфа Менкіцького (1887-1942) в контексті путівникового дискурсу Львова 20-30-х рр. ХХ ст. // Народознав. зошити. 2018. № 4. С. 976-982. С. 976.

Твори Р. Менкіцького – тодішнього лідера польського екслібриса у Львові, відносять до історії і польського, і українського екслібрису³³². Творчість цієї персоналії – яскравий приклад спільної європейської культурної спадщини. В Україні чи не найбільша кількість екслібрисів графіка, як окремих пам'яток, в колекції С. Давимуки. Ця грандіозна колекція, що включає за нашими підрахунками більше 100 польських екслібрисів, була передана колекціонером в ЛННБУ в 2014 р. Екслібрисів, авторства Р. Менкіцького в збірці – 25 од., включно з екслібрисом Військової бібліотеки командування корпусу Х в Перемишлі (Biblioteka Wojskowa Dowództwa Okręgu Korpusu nr X w Przemyślu)³³³.

Екслібрис Військової бібліотеки у Львові розміщено на єдиному в бібліотеці НМІУ третьому томі розпорошеного видання польського історика, видатного львів'янина та члена Історичного товариства у Львові Тадеуша Корзона «Історія воєн та військової справи у Польщі» (Korzon Tadeusz. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Lwów-Warszawa-Kraków, 1923. 3 т.). Зміст книги цікавий з точки зору полоністики та україніки (походи козацьких військ XVII сторіччя). На форзаці книги, де екслібрис розміщено майже по центру, наклеєний паперовий «гаманець» для формуляра використання книги. Він закритий нижню частину екслібрису, де розміщено авторську сигнатуру Р. Менкіцького. Наявна ситуація коли, під час побутування книги, руками бібліотечного фахівця книжковий знак було частково пошкоджено.

На сторінках «Dzieje wojen [...]» наявні ще два фіолетові, фарбові, шрифтові штемпелі Військової бібліотеки командування корпусу VI у Львові з іншим написом «Biblioteka Wojskowa / D[owództwa]. O[kręgu]. K[orpusu]. VI / Lwow». Цьому лаконічному книжковому знаку бібліотеки армійської структури (DOK VI) уваги дослідниками приділено не було. Він ключ до мандрівки книги між двома військовими бібліотеками у Львові впродовж 1920-х рр. Військові бібліотеки відігравали суттєву роль в історії військової справи Другої Речі Посполитої, забезпечуючи культурне дозвілля та професійні потреби офіцерів під час війни та в мирний час. Їх створювали при генеральних округах (DOGen.) з 1919 р, а при корпусних округах – з 1921 р.³³⁴ Через значущість структури генерального округу (DOGen.), його бібліотека могла претендувати як на власний унікальний екслібрис, так і користуватись типовим шрифтовим штемпелем для зручності.

Основу львівської Військової бібліотеки корпусного округу 6-го (DOK VI), що перебувала з 1919 р. в бібліотечному відділі DOGen, склали німецькомовна художня література з трофейних австрійських військових бібліотек. Бібліотеку (DOK VI), яка вже користувалась лаконічним шрифтовим штемпелем, заснували в лютому 1920 р. Її фонд налічував приблизно 16 тис. томів. Об'єктивні та суб'єктивні чинники призвели до того, що під час інспекції в 1923 р. було виявлено відсутність каталогу та складнощі з інвентаризацією. Ця ситуація була характерна для багатьох бібліотек DOK. Разом із тим, бібліотека отримала похвалу Міністра військових справ за свою діяльність в умовах браку фінансування. В 1926 р. книжковий фонд налічував 8 698 томів та 2 180 мап. Більший фонд, серед всіх дев'яти книгозбірень (DOK VII-X), мала лише бібліотека (DOK VII) в Познані³³⁵.

³³² Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ: Темпора, 2010. 360 с. С. 20-21, 155.

³³³ Український книжковий знак XIX-XX ст.: каталог колекції Степана Давимуки: у 3 т. / упоряд. і авт. вступ. част. Л. Купчинська. Львів: Априорі, 2017. Т. 2. 598 с. С. 420-424; Biblioteka Wojskowa DOK nr X Przemyślu URL: <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=77374&from=pubindex&dirids=238&lp=46>

³³⁴ Kozaczyńska B. Organizacja i działalność bibliotek wojskowych dowództw okręgów korpusów w latach 1921-1926 // Rocznik Archiwalno-Historyczny Centralnego Archiwum Wojskowego. 2010. № 3(32). S. 38-57. S. 38, 39.

³³⁵ Ibidem. S. 52, 53, 56.

Весь час роботи бібліотеки, впродовж 1919-1926 рр., її очолював капітан Адам Лусаковський (Adam Gracjan Lysakowski; 1895 р., Івано-Франківськ – 1952 р., Варшава). Після завершення військової кар'єри він очолював бібліотеки в Варшаві, Вільнюсі, Лодзі, Познані, десять років очолював Раду Товариства польських бібліотекарів (Rada Związku Bibliotekarzy Polskich). Внесок А. Лусаковського в теорію польського документознавства, стандартизації та бібліотекознавства значний. Він творець теорії предметної каталогізації³³⁶. Впродовж 1946-1949 рр. А. Лусаковський організував та очолював Державний інститут книги в Лодзі (Państwowy Instytut Książki), а потім Бібліографічний інститут в Варшаві (Instytut Bibliograficzny)³³⁷.

Ще три книги з представленим еклібрисом авторства Р. Менкіцького вдалось виявити в ЛННБУ (дві)³³⁸ і в Варшавській публічній бібліотеці³³⁹. Їх назви не опубліковані. Аукціони антикварної літератури дали можливість виявити ще дві книги з потрібним нам еклібрисом з приватних польських колекцій (Siew Bellony. Jednodniówka pod kierunkiem Witolda Rawicz-Kosińskiego. Minsk, Litewski: Wyd. Oddziału Mińskiego Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny, 1918³⁴⁰; Z krwawych dni Łączowa 1919 r. Broszura wydana staraniem Komitetu Budowy Pomnika – Grobowca dla ofiar mordów ukraińskich. Łączów, 1921). Остання книга містить штемпель (DOGen), шрифтовий паперовий еклібрис.

Еклібрис Військової бібліотеки у Львові.
Фрагмент. НМІУ³⁴¹.

Еклібрис Військової бібліотеки у Львові.
Варшавська публічна бібліотека³⁴².

³³⁶ Rosolowski S. Poglady Adama Lysakowskiego na zagadnienia rozwoju bibliotek wojskowych i czytelnictwa oficerow. URL: http://bbc.uw.edu.pl/Content/2067/p1971_1-4_15.pdf; Encyklopedia PWN. URL: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Lysakowski-Adam-Gracjan;3935504.html>.

³³⁷ Swierk A. Lysakowski, Adam Gracjan // Lexikon des gesamten Buchwesens Online. URL: http://dx.doi.org/10.1163/9789004337862_COM_121203

³³⁸ Мельник-Хоха Г., Береза О. Видання іншомовної літератури XIX – сер. XX ст. з фонду ЛННБУ // Записки ЛННБУ. 2019. № 11 С. 181-194. С. 187.

³³⁹ Biblioteka Wojskowa D.O.Gen. Lwów URL: <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=77412&from=pubindex&dirids=238&lp=9>

³⁴⁰ LOGOS Warszawski Antykwariat Naukowy. Warszawa, 2020. 200 s. S. 21. URL: <http://www.antykwariatlogos.waw.pl/aukcja/2020/Logos-Aukcja-48-katalog.pdf>

³⁴¹ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2019. № 6. С. 90, 96.

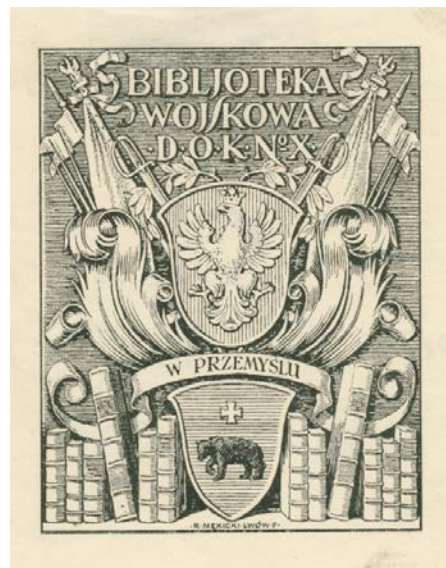
³⁴² Biblioteka Wojskowa D.O.Gen. Lwów URL: <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=77412&from=pubindex&dirids=238&lp=9>

Штемпель Військової бібліотеки у Львові. НМІУ. Реконструкція авторки.

Екслібрис Державної педагогічної бібліотеки у Львові³⁴³.

Екслібрис Військової бібліотеки в Перемишлі. Варшавська публічна бібліотека³⁴⁴.

НЕЗНАНИЙ ЮЗЕФ ЗГОРСЬКИЙ

Книжкові знаки Юзефа Згорського (Jozef Zgoriski) та згаданого А. Іванського вирізняються своєю індивідуальністю. В цих книжкових знаках вдало скомбіновано ідею власницького підпису та штемпеля. Це, фактично, факсиміле. Ю. Згорський теж позначав книгозбірню особливим видом екслібрису. Це шрифтовий екслібрис, вензель, виконаний штемпелем, зображення без рамки фіолетового кольору, текст «J[ozef]. Z[gorski].».

Встановити біографію Ю. Згорського складно. Можливо це був директор філії Австро-Угорського банку у Львові, згодом директор філії Польського банку у Львові. Львівська газета «Gazeta Lwowska» згадувала про відвідування ним урочистого офіційного заходу в палаці Губернаторів 27.II.1914 р.³⁴⁵ Ю. Згорський входив до складу міської ради Львова від імені жителів міста, а під час Першої світової війни подав у відставку³⁴⁶. Деякі офіційні документи, пов'язані із банківською діяльністю Ю. Згорського, зберігаються

³⁴³ Награда М. Библиотеки педагогических учреждений и товариществ м. Львова 1918-1939 гг.: организация, структура, деятельность / дис ... канд. ист. наук. Львов, 2016. 274 с. С. 273.

³⁴⁴ Biblioteka Wojskowa DOK nr X w Przemyślu URL: <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=77374&from=pubindex&dirids=238&lp=46>

³⁴⁵ Gazeta Lwowska. 28.02.1914. S. 5.

³⁴⁶ Skład Rady miasta Lwowa podczas wojny w 1914 r. URL: <https://zbruc.eu/node/27176>

в Центральному державному історичному архіві України у Львові в фонді 550 (Державне валютне управління. Львівська філія). Філія була відкрита за розпорядженням Міністерства фінансів у Варшаві 23.IX.1919 р. Структура функціонувала з метою стабілізації національної валюти, контролю за обігом іноземних валют та цінних паперів на території Польщі³⁴⁷.

Окрім того, доступна художня фотографія Ю. Згорського, зроблена в Києві, з колекції Національної бібліотеки Польщі³⁴⁸. На звороті фотографії проставлено роки життя 1866-1923 рр. Втім, Ю. Згорський-львів'янин в 1923 р. був живий. 10.XI.1928 р. він став кавалером Офіцерського хреста ордена Відродження Польщі (Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski)³⁴⁹. На Личаківському цвинтарі у Львові похований Ю. Згорський, який помер в 1934 р.³⁵⁰ Інша інформація відсутня. Книжкові знаки Ю. Згорського були атрибутовані в книзі «Населенные места Подольской губернии» (Крылов А. Каменец-Подольский: Тип. губернского правления, 1903). Тут же наявний штампель ВІМ – таку назву НІМУ мав впродовж 1924-1935 рр. Це дещо орієнтує в періоді надходження книги.

Зникнення книгозбірні Ю. Згорського, як і відсутність розуміння про те, хто він був – велика втрата. Стиль та різноманіття його книжкових знаків вказують на велику увагу власника до книги. Особливим був інтелектуальний мікросвіт, що Ю. Згорський організував в кабінеті, або на полицях книжкової шафи.

Юзеф Згорський³⁵¹.

³⁴⁷ Драгун Н. Опис фонду 550 Центрального державного історичного архіву України, м. Львів. 12 С. С. 3. URL: <https://tsdial.archives.gov.ua/pdf/F.%20550.pdf>

³⁴⁸ Fotografie [Józef Zgorzki]. URL: <https://polona.pl/preview/a0f4137f-abee-48b6-acf2-e7f68a65b9f2>

³⁴⁹ Józef Zgorzki. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zef_Zg%C3%B3rski

³⁵⁰ Cmentarz Łyczakowski pochowane osoby. URL: <https://pamiecliskich.com/cmentarz-lyczakowski-pochowane-osoby/26/>

³⁵¹ Józef Zgorzki. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:J%C3%B3zef_Zg%C3%B3rski.jpg

ДОДАТОК: РОМАН АФТАНАЗІ

Відомий польський дослідник палаців Роман Афтаназі (Roman Włodzimierz Aftanazy; 1914-2004 рр.) в своїй 11-томній праці про історію польських резиденцій «Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej», відвідав багато магнатських палаців та шляхетських садиб в різних куточках Європи. Він створив та зібрав чисельні фотоматеріали, що зберегли моменти повсякдення мешканців, відобразили їх звички, захоплення та пристрасті в побуті. Для уваги читачів пропонуються світлини, які відображають інтер'єри приватних архівів, бібліотек, кабінетів, читалень та книги в інтер'єрах минулого³⁵². Кропітка праця Р. Афтаназі дозволила нам побачити не стільки шляхетську родину в інтер'єрі, скільки інтелектуальний світ Модерної епохи.

Реконструюючи минуле дуже цікаво не тільки прочитати, а й візуалізувати те, в яких приміщеннях були облаштовані бібліотеки XIX сторіччя і до початку Першої світової війни, яка мала руйнівний вплив на матеріальну культурну спадщину. Наприклад, в м. Дашів Вінницької області, де разом із чоловіком проживала Марія Потоцька, приміщення бібліотеки, як і в багатьох класичних магнатських палацах, було частиною парадних покоїв наряду з вітальнею, залом для балів. В Тульчинському палаці зали для офіційного представництва та парадні зали розміщувались на другому поверсі, а житлові кімнати – на першому. Польський літератор Юліан Немцевич (Julian Ursyn Niemcewicz), який відвідав цей палац в 1848 р., висловився так: «У меблях, картинах, кришталях, бронзі, мармурі... у всьому... все там світило пишністю»³⁵³. Як палаци, так і велика кількість шляхетських садиб славилася своїми книгозбірнями, родинними архівами, колекціями старожитностей та творів. Книгозбірні вміщували комплекти класиків польської поезії і повісті, періодичні видання та літературу, видану англійською, французькою та німецькою мовами³⁵⁴. На додаток до загального враження від просторів для книгочитання в магнатських палацах зазначимо те, що відповідно до опису майна в апартаментах палацу Вишневецьких 1751-1754 рр., в будівлі було мінімум три кабінети та бібліотека, наповнені прекрасними та різноманітними меблями, а також цінними творами мистецтва³⁵⁵.

В бібліотеках, в кабінетах були високі шафи для книг, а масивні дубові або горіхові столи були закладені книгами та паперами. Книги були окрасою оселі і менш заможних інтелігентів. Обрані книги могли розкласти на ломберних столиках і, знову таки, у високих шафах зі скляними дверцятами, було видно книги всіх форматів, з різноманітними палітурками та кольоровими паперовими корінцями. Книги та рукописи могли бути крізь в кабінеті: в шафах, на столах, полицях, просто на підлозі. Багато авторів, які розповідали про облаштування інтелігентних квартир початку XX сторіччя, згадували і про етажерки з книгами. Лише вони могли розповісти щось про господарів незможних або аскетичних будинків інтелігентів-«філософів»³⁵⁶.

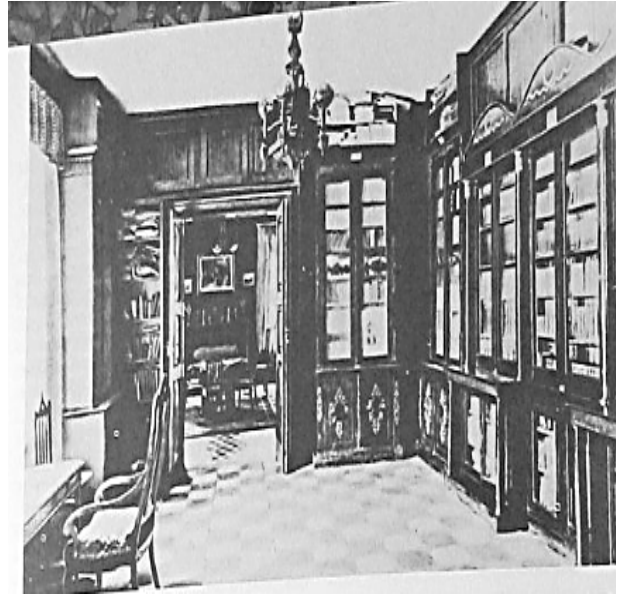
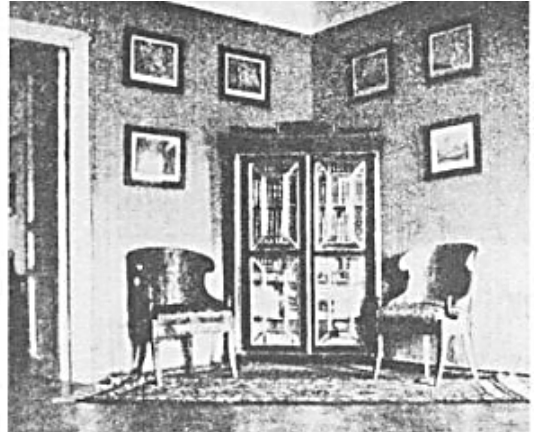
³⁵² Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991-1997. Т. 1. S 110, 216; Т. 2. S 87, 96, 97, 98, 187, 296, 297; Т. 3. S 156; Т. 4. S 422; Т. 11. S. 578.

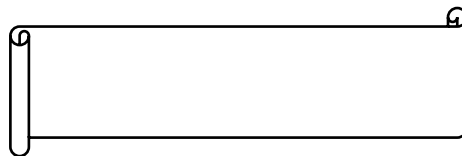
³⁵³ Хороша О. Архітектура класицистичних палацово-паркових комплексів Вінниччини кінця XVIII – поч. XX ст. / дис ... канд. архітектури. Львів, 2020. 267 с. С. 148, 150.

³⁵⁴ Там само. С. 103-104.

³⁵⁵ ІР НБУВ. Ф. 28. Спр. 390. Арк. 37-зв.-38.

³⁵⁶ Стиль жизни, нравы и вкусы старого Киева / А. Макаров. Киев: Скай Хорс, 2017. 384 с. С. 107, 115, 116, 121.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК / INDEKS OSÓB / NAME INDEX*

1. Афтаназі Роман, Roman Włodzimierz Aftanazy
2. Бельовські Август, Belowski August
3. Браницька Анна, Anna Branicka
4. Браницький Адам, Adam Maria Jan Branicki
5. Бржозовська Олександра Миколаївна
6. Бржозовський Зенон Ізидор, Zenon Izidor Brzozowski або Brzozowscy, Belina-Brzozowscy
7. Бржозовський Зенон Кароль, Zenon Karol Belina-Brzozowscy
8. Бржозовський Кароль або Карл, Karol Belina-Brzozowscy
9. Бржозовський Сергій Адамович
10. Богуславський Володимир, Włodzimierz, Vladimir Bogusławski
11. Болсунівський Карл або Карло або Кароль, Karol Bołsunowski
12. Буяк Францішек, Franciszek Bujak
13. Вейс Войцех, Wojciech Weiss
14. Вербицький П[?].
15. Віттіг Віктор, Wiktor Wittyg
16. Вичулковський Леон, Leon Wyczółkowski
17. фон Гревеніз Фрідріх Август Фердинанд, Von Greveniz, Friedrich August Ferdinand
18. Гришманюк В[?].
19. Давимука Степан
20. Дідушицький-старший або Дзедушицький-старший Влодзімеж або Володимир, Włodzimierz Dzieduszycki
21. Дідушицький або Дзедушицький Єжи Станіслав, Jerzy Stanisław Dzieduszycki
22. Дідушицький або Дзедушицький Юзеф Каласантій, Jozef Kalasanty Dzieduszycki
23. Дзядулевич Станіслав, Stanisław Dziadulewicz
24. Дроздов-Мишковський Степан
25. Зелінські Станіслав, Stanisław Zieliński
26. Згорський Юзеф, Jozef Zgorski
27. Іваск Удо
28. Іванов Андрій
29. Іванський Август, August Iwanski
30. Іваницька Марія
31. Іваницький Кароль, Karol Iwanicki
32. Іваницький Людвик, Ludwik Iwanicki
33. Ідзіковська Герсилія
34. Ідзіковський Владислав
35. Ідзіковський Леон, Leon Idzikowski
36. Кентшинський Войцех, Wojciech Kętrzyński
37. Копачевська Марія
38. Корейво Болеслав, Bolesław Bernard Koreywo
39. Корзон Тадеуш, Tadeusz Korzon
40. Коцовський Броніслав, Bronisław Kocowski
41. Кривцов Ф[?].

* Власники провенієнцій та пов'язані особи.

42. Лусаковський Адам, Adam Gracjan Lysakowski
43. Мацеєвський Вацлав-Олександр, Wacław Aleksander Maciejowski
44. де Мезер Францішек, Franciszk de Mezer
45. Менкіцький Рудольф, Rudolf Mękicki
46. Міткевич Олександр
47. Міткевич Цезар
48. Міткевич Ян, Jan Mitkiewicz
49. Нестеренко Петро
50. Немцевич Юліан, Julian Ursyn Niemcewicz
51. Ожешко Еліза, Eliza Orzeszkowa
52. Оссолінський Юзеф Максиміліан Ян, Ossoliński Józef Maksymilian Jan
53. Пересвіт-Солтан Йордан, Jordan Pereświat-Sołtan
54. Пересвіт-Солтан Марія, Marya Pereświat-Sołtan
55. Пилип Орлик
56. Поповські Юліан-старший, Julian Popowski
57. Поповські Юліан, Julian Popowski
58. Поповські Юзеф, Józef Popowski
59. Потоцька Марія, Maria Potocka z Podhajec h. Pilawa (Srebrna)
60. Потоцький Ігнацій, Roman Ignacy Franciszek Potocki
61. Потоцький Олександр
62. Потоцький Станіслав Костка, Stanisław Kostka Potocki
63. Раппорт И[?].И[?].
64. Роговий-Камень И[?]. С[?].
65. Святополк-Четвертинський Вітольд, Witold Światopołk-Czetwertyński
66. Стржалковський Є[?].
67. Тележинська Марія
68. Тележинська Яніна
69. Тележинський Владислав
70. Тележинський Генрік, Henryk Teleżyński
71. Тележинський Костянтин, Konstanty Teleżyński
72. Тележинський Олександр, Aleksandr Telezynski herbu Gozdawa
73. Тизенгауз Антоній
74. Тизенгауз Константа або Костянтин, Konstantinas Tyzenhauzas
75. Тутковський Павло
76. Фронцкевич Г[?]. Л[?].
77. Ханенко Варвара
78. Шилов Федір
79. Яворський Францішек, Franciszek Jaworski
80. Яремич Степан
81. Ящевський Чеслав

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

1. Бібліотека Академії наук Української РСР – БАН;
2. Всеукраїнська академія наук – ВУА;
3. Державний архів міста Києва – ДАК;
4. Державний історичний музей – ДІМ, узагальнена аббревіатура для цього дослідження³⁵⁷;
5. Державний природознавчий музей НАН України, Львів – ДПМ;
6. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, застосовуємо аббревіатуру – ЛННБУ; офіційна аббревіатура ЛННБУ ім. В. Стефаника;
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – ІР НБУВ;
8. Київський художньо-промисловий і науковий музей – КХПНМ;
9. Наукова бібліотека імені Михайла Максимовича, застосовуємо аббревіатуру – НБММ; офіційна аббревіатура НБ ім. М. Максимовича;
10. Науковий архів Інституту археології НАН України – НА ІА НАН України;
11. Наукова бібліотека Інституту археології НАН України – НБ ІА НАН України;
12. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – НБУВ;
13. Національна історична бібліотека України – НІБУ;
14. Національний художній музей України – НХМУ;
15. Національний музей історії України – НМІУ;
16. Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця» – НІАМ «Київська фортеця»;
17. Центральна польська державна бібліотека – ЦПДБ.

³⁵⁷ Як в короткий період з 1934 р. до осені 1935 р., так і після завершення Другої світової війни аж до 1991 р. влада, на нашу думку, вела специфічну «гру» із варіантами назви Державного історичного музею, додаючи слова «республіканський», «київський», «Української РСР». Втім, це суттєво для нашого подальшого дослідження, адже орієнтує в хронологічній рамці надходження книг. Наразі, застосовуємо узагальнену аббревіатуру ДІМ. Детальна хронологія та перелік назв музею: Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах ІР НБУВ: путівник [авт.-уклад.: О. Бодак та ін.]. Київ: Ін-т рукоп. НБУВ, 2015. 325 с. С. 168; Історія музею. URL: <https://nmiu.org/pro-muzei/istoriia-muzeiu>).

ЗМІСТ

Передмова	6
РОЗДІЛ I. Слідами польських історичних книгозбірень	11
РОЗДІЛ II. Загальна характеристика колекції	12
РОЗДІЛ III. Історії бібліотек кількох київських музеїв:	16
Віктор Віттіг та його екскурсія в Київ;	26
У зв'язку з книгозбірнями Федора Вовка та Кабінету (музею) антропології та етнології ім. Ф. Вовка.	27
Розділ IV. Історії фондів та архівів кількох київських музеїв	30
Розділ V. Унікальні зразки польської інтелектуальної думки:	32
- Одна з праць Максиміліана Оссолінського;	33
- Одна з праць Фридриха фон Гревеніза.	35
Розділ VI. Книжкові знаки приватних книгозбірень:	39
- Август Іванський, в'язень Київської фортеці;	39
- Невідомий Ф. Кривцов;	42
- Ян Міткевич, мандрівник Америкою або начальник головпоштамту;	43
- Продаж книгозбірні Володимира Богуславського;	45
- Поневіряння Карла Болсунівського.	48
Розділ VII. Книжкові знаки родинних, родових книгозбірень та бібліотек:	55
- Дві книгозбірні Потоцьких;	55
- Вілянівська бібліотека;	56
- Святополк-Четвертинські та «Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego»;	58
- Портрет Константи Тизенгауза;	61
- Поторицька (Потужицька) бібліотека;	65
- Заливанська бібліотека та в'язниця Київської фортеці;	69
- Книжкові шафи в будинку Б(р)жозовських.	72
Розділ VIII. Про важливість невластивих книжкових знаків:	76
- Польські книготорговці Києва;	76
- Варшавська палітурня в Києві та Сімферополі;	81
- Видавничі марки.	84
Замість додатків:	88
- Трагедія Пересвет-Солтанов;	88
- Олександр Тележинський, Український катинський список;	90
- Кароль Іваницький, ГУЛАГ;	92
- Образ міста в еклібрисі Польської військової бібліотеки у Львові;	94
- Незнаний Юзеф Згорський.	98
Додаток: Роман Афтаназі	100
Іменний покажчик	103
Список скорочень	105
Зміст	106
Резюме	107
Abstract	109
Content	110
Adnotacja	112
Treść	114

РЕЗЮМЕ

Розділ I містить інформацію про те, що розповісти історію про польські читацькі культури Модерної епохи в рефлексіях польських книжкових знаків було б неможливо без інформації з 29 колекцій архівів, бібліотек і музеїв в Україні, Литві, Польщі та США. Бібліотека та фондова колекція Національного музею історії України, навколо яких побудована наша оповідь, зберігає тільки фрагменти польських історичних книгозбірень. Знання про них не може бути ізольованим і замкненим на колекції лише однієї інституції.

Розділ II містить детальну характеристику дослідженої колекції з 52 польських провенієнцій 2-ї пол. XIX – поч. XX сторіччя: екслібриси паперові та відтиснуті штемпелем, бібліотечні штемпелі, штемпелі книготоргівлі та палітурника, ярлик палітурної майстерні, бібліотечні ярлики, власницькі підписи та інскрипти або дарчі написи.

Розділ III містить факти про історію бібліотеки КХМНМ, який був заснований на початку XX сторіччя та історію бібліотек трьох сучасних українських музеїв (НМІУ, НХМУ, НІАМ «Київська фортеця»). Це стало важливим етапом встановлення провенансу віднайдених фрагментів польських історичних книгозбірень. В фокус дослідження потрапила також заплутана історія польської рукописної спадщини з бібліотеки КХПНМ. Мінімум сім польських рукописів зберігались в цій колекції до початку Першої світової війни. Розповідь про екскурсію до Києва в 1914 р. Віктора Віттига – піонера досліджень екслібрису в Польщі, також, важлива частина історії бібліотеки КХПНМ. Советські конфіскації 1920-х рр., політичні репресії 1930-х рр. та ліквідація польських наукових і культурних установ після вторгнення СРСР до Польщі, були драматичними етапами формування колекції польських антикварних книг в бібліотеці сучасного НМІУ.

Розділ IV містить інформацію про результати пошуку фрагментів польських історичних книгозбірень з первинної, історичної збірки бібліотеки КХПНМ в фондах трьох сучасних музеїв в Києві.

Розділ V містить інформацію про те, що реконструкція читацьких культур Модерної епохи не буде повною без розповіді про найбільш унікальні польські антикварні книги в бібліотеці НМІУ. Це праці М. Оссолінського «Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiéy [...]» (1819-1852) та Ф. фон Гревеніза «Włościanin w Polsce: rys szczegółowy wraz z projektami do prawa» (1818).

Розділ VI містить інформацію про п'ять приватних книгозбірень та бібліотек. Їх власники та власниці облаштували своє інтелектуальне дозвілля в мікросвіті вибагливих кабінетів або маленьких просторів для читання в скромних оселях. Кожна з віднайдених книжкових збірок вирізняється індивідуальним книжковим знаком. Історії Ф[?]. Кривцова та Я. Міткевича віддзеркалюють соціально-політичні процеси в Царстві Польському; історія А. Іванського, як і Ю. Поповського (розділ VII), а також В. Святополк-Четвертинського (розділ VII) – це свідчення подій Січневого повстання 1863 р., заслання та щасливого випадку повернення; історія К. Болсуновського – це зневаження советською владою видатного колекціонера екслібрисів, який голодував в 1920-х рр.

Розділ VII містить розповідь про шість шляхетських родів та родин освічених меценатів. Поділяючи ідеї Просвітництва та у прагненні зробити внесок в розвиток модерної нації, ці люди створювали великі та менші приватні центри освіти та культури, які зберігались або розпадались після їх смерті, але залишились в історії. Їх історичні книгозбірні стали важливими елементами соціальної комунікації та сформували унікальні традиції читацької культури XIX сторіччя.

Розділ VIII містить інформацію про польських книготорговців Києва (Б. Корейво та Л. Ідзіковського). Історія фірми Ідзіковських – це зріз яскравої епохи розквіту книгочитання, завдяки книгорозповсюдженню та книговидавництву, які були знищені в Україні під час Першої світової війни та мародерства більшовиків. Розповідь продовжує історія видавничих марок – фірмових знаків видавництва, які відобразили дух професійних спільнот, майстерність художника, привертала увагу покупців та читачів. Представлено розповідь про дві видавничі марки («Książka. Spółka Nakładowa w Krakowie», «Polskie Towarzystwo Krajoznawcze») та два медальйони з титульних сторінок із зображенням М. Осолінського та «Moneta Lemberg», авторства Р. Менкіцького.

Розділ «**Замість додатків**» – це дослідження поза обраною хронологічною рамкою, про ще чотири віднайдені історичні книгозбірні. Історія Й. Пересвет-Солтана – це некролог видатному польському та київському юристу вбитому більшовиками в 1919 р. Історії О. Тележинського та родини К. Іваницького – це мовчазні свідчення жертв сталінських репресій. Окрім того, представлено розповідь про польські військові бібліотеки у Львові, як ілюстрацію до міської історії, військового бібліотекознавства та спільної культурної спадщини України та Польщі.

В **додатку** подано світлини родинних і родових архівів, бібліотек і читалень в магнатських палацах та шляхетських маєтках з фундаментальної 11-ти томної праці Р. Афтаназі «Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej» (Wrocław, 1991-1997).

Kutsaieva Tamara. Memories of Polish reading culture of the Modern era in the reflections of Polish provenance marks (the Second half of the 19th – the beginning of the 20th century) // Scientific publication. Dnipro: “Seredniak T. K.”, 2023. 115 pages; ill.

The monograph presents the results of research of Polish reading culture of the Modern era in the reflections of Polish provenance marks of the Second half of the 19th – the beginning of the 20th century in antiquarian books from historical collections of libraries of “Kyiv Art-Industrial and Scientific Museum” and the State Historical Museum as well as collections of many modern libraries and museums in Lithuania, Poland, Ukraine and the USA.

The author pays equal attention to both the provenance mark and the book to which it belonged. Provenance marks of private and institutional libraries – markers of the fragments of Polish historical libraries became keys for writing their history. It was possible to find new facts of biographies of owners and institutional history in connection with their life and activities in Ukraine. Most of them left Ukraine, some library owners were killed and institutions were liquidated as a result of the dramas of the First World War, repression by the bolsheviks and the soviet power. The soviet reality between two world wars, the Second World War and the following long years of the soviet reality also dramatically increased the dispersion of Polish historical libraries and caused great difficulties in research of their fate. The traces of the found Polish historical libraries that are self-sufficient socio-cultural phenomena, remained unknown for a long time in the National Museum of History of Ukraine and some other Ukrainian museums and libraries. The researched provenance marks and antiquarian books embody the new knowledge and, in the same time, are parts of the important memory of Polish reading culture and book reading habits that were lost in the soviet reality.

The monograph is intended for bibliophiles, collectors of Ex libris, scientists and all those interested in the history of the Polish-Ukrainian historical and cultural dialogue as well as European cultural heritage, biographical studies, bibliographic studies, book studies, art studies, printed and handwritten heritage, Polonistics and Ukrainian studies.

The research and the book were prepared during the scholarship program “Badaj na Ukrainie” from “Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego”, Poland.

Scientific consultant:

Kostiantyn Tkachuk, Head of the Research Programs, NGO “Culture for the Future”.

ABSTRACT

Chapter I contains an idea that telling the story of Polish reading culture and reading habits of the Modern era in the reflections of Polish provenance marks was not possible without information from 28 collections of archives, libraries and museums of Ukraine, Lithuania, Poland and the USA. The National Museum of History of Ukraine houses only fragments of Polish historical libraries. Knowledge about them cannot be isolated and locked in the collection of only one institution.

Chapter II contains the detailed characteristic of the researched collection of 52 Polish provenance marks of the Second half of the 19th – the beginning of the 20th century: Ex libris on paper, stamped Ex libris, library stamps, stamps of booksellers, a bookbindery label, library or book labels, signatures of owners, gift inscriptions.

Chapter III presents facts about history of the library of Kyiv Art, Industrial and Scientific Museum, which was founded at the beginning of the 20th century and history of libraries of three modern museums. They are The National Museum of History of Ukraine, the National Art Museum of Ukraine, The National Historical-Architectural Museum “The Fortress of Kyiv”. This was an important part in establishing the provenance of the found fragments of Polish historical libraries. The tangled history of seven Polish manuscripts, which were stored the museum library until the beginning of the First World War, also became the focus of the research. The story of the trip to Kyiv of Wiktor Wittig (the pioneer of Ex libris research in Poland) in 1914 also became an important part of the history of the library. In addition, it was established that soviet confiscations of the 1920s, political repressions of the 1930s and liquidation of Polish scientific and cultural institutions after the invasion of the soviet union into Poland were dramatic stages in the formation of the collection of Polish antiquarian books in the museum library.

Chapter IV presents results of search for fragments of the chosen Polish historical libraries in the funds of three Kyiv museums.

Chapter V presents an idea that reconstruction of reading culture and reading habits of the Modern era is not completed without a story of the most valuable Polish antiquarian books from the library of the National Museum of History of Ukraine. They are: “Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiéy [...]” (Maksymilian Ossoliński; 1819-1852) and “Włościanin w Polszczy: rys szczegółowy wraz z projektami do prawa” (Friedrich von Greveniz; 1818).

Chapter VI presents information about five private libraries. Their owners arranged intellectual leisure in a microcosm of sophisticated studies or small spaces for reading in modest apartments. Each of the found historical library is distinguished by an individual provenance mark. Stories of F[?], Kryvtsov and Jan Mitkiewicz reflect social and political processed in the Kingdom of Poland; the story of August Iwanski as well as Józef Popowski (Chapter VII) and Witold Światopółk-Czetwertyński (Chapter VII) are testimonies of the January Uprising of

1863-1864, exile and happy return; the story of Karol Bołsunowski is the disdain by the soviet power of the outstanding numismatist and the collector of Ex libris, who starved in the 1920s.

Chapter VII presents the story about six magnate families and dynasties enlightened patrons. Sharing the ideas of the Enlightenment and striving to contribute to the development of the modern nation, these people established large and smaller private cultural and educational centers that were saved or on the contrary disappeared after their deaths, but remained in history. Their historical libraries became important elements of social communication and formed unique traditions of reading culture and reading habits of the 19th century.

Chapter VIII presents information about Polish booksellers in Kyiv (Bolesław Bernard Koreywo and Leon Idzikowski). The story about the Idzikovsky`s firm is a part of of the bright era of the flowering of book reading, thanks to book distribution and book publishing that was destroyed in Ukraine during the First World War and looting by the bolsheviks. The chapter contains the overview of Polish printers` marks – trademarks of publishing houses that reflected the spirit of professional communities, artist's skill, attracted the attention of buyers and readers. Two printers` marks (“Książka. Spółka Nakładowa w Krakowie”, “Polskie Towarzystwo Krajoznawcze”) and two medallions with images of Maksymilian Ossoliński’s profile and “Moneta Lemberg” (by Rudolf Mękicki) are presented.

“Instead of the annex” presents the study beyond the chosen chronological framework about four other found historical libraries. The story of Jordan and Marya Pereświet-Sołtanow is the obituary of a prominent Polish and Kyiv lawyer killed by the bolsheviks in 1919. Stories of Aleksandr Telezynski and the family of Karol Iwanicki – victims of the political repressions in Ukraine. In addition, the story about «Biblioteka Wojskowa» in Lviv is presented as the illustration for Urban History, the Military Librarianship and common cultural heritage of Ukraine and Poland.

The **Annex** presents photos of family and dynasty archives, libraries and reading rooms in magnate palaces and noble estates from the book of Roman Aftanazy “Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej” (Wrocław, 1991-1997; 11 vol).

CONTENT

Preface	6
Chapter I. Traces of Polish historical libraries	11
Chapter II. General characteristics of the collection	12
Chapter III. From the history of some Kyiv museums:	16
- Wiktor Wittyg and his excursion to Kyiv;	26
- In connection with Fedir Vovk`s library and the library of the Museum (Cabinet) of Anthropology and Ethnology Named After Fedir Vovk.	27
Chapter IV. From the history of funds and archives of some Kyiv museums	30
Chapter V. Unique examples of Polish intellectual thought:	32
- Maksymilian Ossoliński’s book;	33
- Friedrich von Greveniz’s book.	35
Chapter VI. Provenance marks of private libraries:	39
- August Iwanski – the prisoner of the Kyiv Fortress;	39
- Nameless F[?]. Kryvtsov;	42

- Jan Mitkiewicz – a traveler in America or the Head of the General Post Office;	43
- About the sale of Vladimir Bogusławski`s library;	45
- Karol Botsunowski – in the face of adversity.	48
Chapter VII. Provenance marks of family and dynasty libraries:	55
- Two libraries of the House of Potocki;	55
- “Biblioteka Wilanowska”;	56
- Światopołk-Czetwertyński and “Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego”;	58
- Konstantinas Tyzenhauzas`s portrait;	61
- “Biblioteka Poturzycka”;	65
- “Biblioteka Zaliwańska” and the prison in the Kyiv Fortress;	69
- Bookcase in the Brzozowskich`s house.	72
Chapter VIII. About importance of other provenance marks:	76
- Polish booksellers in Kyiv;	76
- Warsaw bookbindery in Kyiv and Symfiopil;	81
- Printer's mark.	84
Instead of the annex:	88
- The tragedy of the Pereświet-Sołtan`s family;	88
- Aleksandr Telezynski, Ukrainian Katyn List;	90
- Karol Iwanicki, the Gulag;	92
- The image of Lviv in Ex libris “Biblioteka Wojskowa”;	94
- Unheard Jozef Zgorski.	98
Annex: Roman Aftanazy	100
Name index (in Ukrainian)	103
Abbreviations (in Ukrainian)	105
Content (in Ukrainian)	106
Abstract (in Ukrainian)	107
Abstract (in English)	109
Content (in English)	110
Abstract (in Polish)	112
Content (in Polish)	114

Kutsaieva Tamara. **Wspomnienia polskiej kultury czytelniczej Epoki nowożytnej (druga połowa XIX – początek XX wieku) w odbiciach polskich ekslibrisów i pieczęci bibliotecznych** // Publikacja naukowa. Dnipro: “Seredniak T. K.”, 2023. 115 stron.; ilustracje.

Monografia poświęcona jest polskim kulturom czytelniczym epoki nowożytnej w odbiciach ekslibrisu i pieczęci bibliotecznych drugiej połowy XIX – początku XX wieku o książkach zabytkowych ze zbiorów historycznych bibliotek Kijowskiego Muzeum Sztuki, Przemysłu i Nauki oraz Państwowego Muzeum Historycznego, a także powiązanych ze sobą zbiorów innych muzeów i bibliotek Ukrainy, Litwy, Polski i USA.

Autor tyle samo uwagi poświęca ekslibrisom i pieczęciom bibliotecznym, jak i księgom, które one poświadczają. „Znaczniki” bibliotek prywatnych i instytucjonalnych – znaczniki fragmentów polskich księgozbiorów historycznych, stały się „kluczami” do pisania ich historii lub kontynuowania rekonstrukcji składu znanych już zbiorów. Udało się odnaleźć fragmenty biografii i historii właścicieli w związku z ich życiem i działalnością na Ukrainie w drugiej połowie

XIX – pierwszych dekad XX wieku. Większość tych właścicieli opuściła Ukrainę, część zginęła, a instytucje likwidowano na skutek dramatów I wojny światowej, prześladowań i represji ze strony bolszewików, a następnie władz sowieckich. Sowiecka rzeczywistość między dwiema wojnami światowymi, II wojna światowa i następni długi lata jeszcze bardziej radykalnie zwiększyła rozproszenie księgozbiorów historycznych i spowodowała ogromne trudności w prześledzeniu ich losów. Ślady i ścieżki ocalałych fragmentów księgozbiorów, będących samowystarczalnym zjawiskiem społeczno-kulturowym, przez długi czas pozostawały nieznane zarówno w Narodowym Muzeum Historii Ukrainy, jak i w kilku innych ukraińskich muzeach i bibliotekach. Badane ekslibrisy i pieczęcie biblioteczne, a także skarby księgowe stanowią nową wiedzę i wpisują się w ważną pamięć o polskiej kulturze czytelniczej drugiej połowy XIX – początku XX wieku, niemal zagubionej w realiach sowieckiej rzeczywistości .

Monografia przeznaczona jest dla wszystkich zainteresowanych historią polsko-ukraińskiego dialogu historycznego i kulturowego, a także europejskim dziedzictwem kulturowym, bibliofilami, biografiami, bibliografią, kolekcjonerstwem, polonistyką, dziedzictwem rękopiśmiennym i książkowym, historią sztuki oraz ukrainistyką.

Badania i publikacja przygotowana w ramach programu stypendialnego „Badaj na Ukrainie” z „Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego”, Rzeczpospolita Polska.

Konsultant naukowy:

Kostiantyn Tkachuk, kierownik programów naukowych NGO „Culture for the Future”.

ADNOTACJA

W **Rozdziale I** zawarto informację o tym, że opowiedzenie historii polskich kultur czytelniczych Epoki nowożytnej w odzwierciedleniu polskiej proveniencji nie byłoby możliwe bez informacji pochodzących z 28 zbiorów archiwów, bibliotek i muzeów Ukrainy, Litwy, Polski i USA. Przecież w zbiorach bibliotecznym i funduszowym Narodowego Muzeum Historii Ukrainy znajdują się jedynie fragmenty polskich księgozbiorów historycznych, zatem wiedzy o nich nie można izolować i zamykać w zbiorach tylko jednej instytucji.

Rozdział II zawiera szczegółowy opis zbadanego zbioru 52 polskich proveniencji połowy XIX – I trzecia XX w.: ekslibris wykonany z papieru i nadrukowany stemplem, pieczętki biblioteczne, pieczęć księgarni, pracowni intrologatorskiej i intrologatora, nalepki biblioteczne, podpisy właścicieli i inskrypcje.

Rozdział III zawiera fakty dotyczące historii biblioteki Kijowskiego Muzeum Sztuki, Przemysłu i Nauki, który powstał na początku XX wieku oraz historia bibliotek trzech nowoczesnych muzeów ukraińskich (Narodowe Muzeum Historii Ukrainy, Narodowe Muzeum Sztuki Ukrainy, Narodowe Muzeum Historii i Architektury „Twierdza Kijowska”). To stało ważnym etapem ustalenia proveniencji odnalezionych fragmentów polskich historycznych księgozbiorów. Przedmiotem badań była także zagmatwana historia siedmiu polskich rękopisów, które znajdowały się w bibliotece muzeum aż do wybuchu I wojny światowej. Opowieść o wycieczce do Kijowa w 1914 roku Wiktora Wittyga – pioniera badań ekslibrisów w Polsce, będącą jednocześnie ważną częścią historii biblioteki. Ponadto ustalono, że konfiskaty sowieckie z lat 1920 XX w., represje polityczne lat 1930 oraz likwidacja polskich instytucji naukowych i kulturalnych po wkroczeniu ZSRR do Polski były dramatycznymi etapami w kształtowaniu się księgozbioru polskich księgiach antykwarycznych w bibliotece muzealnej.

W **Rozdziale IV** znajdują się informacje o wynikach poszukiwań fragmentów interesujących nas polskich księgozbiorów historycznych w funduszach trzech muzeów w Kijowie.

W **Rozdziale V** zawarto informację o tym, że rekonstrukcja kultury czytelniczej Epoki nowożytnej nie będzie pełna bez opowieści o najbardziej unikatowych polskich księgach antykwarycznych znajdujących się w bibliotece Narodowego Muzeum Historii Ukrainy. Są to twórczostwa Maksymiliana Ossolińskiego „Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiej [...]” (1819-1852) i Friedricha von Greveniska „Włóścianin w Polszczyźnie: rys szczegółowy wraz z projektami do prawa” (1818).

Rozdział VI zawiera informacje o pięć prywatnych księgozbiorów historycznych. Ich właściciele i właścicielki organizowali swój intelektualny wypoczynek w mikrokosmosie wybrednych biur lub małych czytelni w skromnych domach. Każdy ze znalezionych księgozbiorów wyróżnia się indywidualną proveniencją. Historie F[?]. Krywcowa i Jana Mitkiewicza odzwierciedlają ogólnopolskie procesy w społeczeństwie polskim; historia Augusta Iwańskiego, a także Józefa Popowskiego (Rozdział VII) i Witolda Światopolka-Czetwertyńskiego (Rozdział VII) jest świadectwem wydarzeń powstania styczniowego 1863-1864, wygnania i szczęśliwego powrotu; historia Karola Bolsunowskiego to pogarda władz sowieckich wobec wybitnego numizmatyka i kolekcjonera ekslibrisów, który faktycznie głodował w latach dwudziestych XX wieku.

Rozdział VII zawiera opowieść o sześciu rodzinach szlacheckich i rodzinach wykształconych patronów. Podzielając idee Oświecenia i chcąc przyczynić się do rozwoju nowoczesnego narodu, ludzie ci stworzyli duże i mniejsze prywatne ośrodki oświaty i kultury, które przetrwały lub rozpadły się po ich śmierci, pozostając jednak w historii. Ich księgozbiory historyczne stały się ważnymi elementami komunikacji społecznej i ukształtowały unikalne tradycje kultury czytelniczej XIX wieku.

Rozdział VIII zawiera informacje o księgarzów z Kijowa (Bolesława Bernarda Koreywa i firma Leona Idzikowskiego). Historia firmy Idzikowskich to wycinek jasnej epoki rozkwitu czytelnictwa, dzięki dystrybucji i wydawnictwu książek, które zostały zniszczone na Ukrainie podczas I wojny światowej i grabieży bolszewików. Kontynuacją opowieści jest historia sygnetów wydawniczych – znaków towarowych wydawnictw, które odzwierciedlały ducha wspólnot zawodowych i przyciągały uwagę kupujących i czytelników. Prezentowana jest opowieść o dwóch znaczkach wydawniczych („Książka. Spółka Nakładowa w Krakowie”, „Polskie Towarzystwo Krajoznawcze”), a ze stron tytułowych dwa medaliony z wizerunkami Maksymiliana Ossolińskiego i „Monety Lemberga” Rudolfa Mękickiego.

Rozdział „Zamiast aneksów” to opracowanie wykraczające poza wybrane ramy chronologiczne, dotyczące odnalezionych księgozbiorów historycznych Aleksandra Teleżyńskiego herbu Gozdawa i rodziny Karola Iwanickiego – ofiar represji politycznych. Historia Marii i Jordana Pereświat-Sołtanow to nekrolog wybitnego polskiego i kijowskiego prawnika zamordowanego przez bolszewików w 1919 roku. Dodatkowo przedstawiono opowieść o Polskiej Bibliotece Wojskowej we Lwowie, jako ilustrację historii miasta, bibliotekarstwa wojskowego i wspólnego dziedzictwa kulturowego.

W **Załączniku** znajdują się zdjęcia archiwów, bibliotek, czytelni z twórczości Romana Włodzimierza Aftanazy „Dzieje rezydencji na tradycyjnych kresach Rzeczypospolitej” (Wrocław 1991-1997; 11 tomów).

TREŚĆ

Przedmowa	6
ROZDZIAŁ I. Śladami polskich księgozbiorów historycznych	11
ROZDZIAŁ II. Ogólna charakterystyka kolekcji	12
ROZDZIAŁ III. Z historii bibliotek kilku muzeów kijowskich:	16
- Wiktor Wittyg i jego wycieczka do Kijowa;	26
- W związku z księgozbiorami Fedora Wowka i Muzeum (Gabinetem) antropologii i etnologii im. F. Wowka.	27
ROZDZIAŁ IV. Z historii funduszy i archiwów naukowych kilku muzeów kijowskich	30
ROZDZIAŁ V. Wyjątkowe przykłady polskiej myśli intelektualnej:	32
- Jedno z dzieł Ossolińskiego Maksymiliana Ossolińskiego;	33
- Jedno z dzieł Friedricha von Graevenitza.	35
ROZDZIAŁ VI. Prywatne księgozbiory:	39
- August Iwański – więzień twierdzy kijowskiej;	39
- Nieznany F. Krywcow;	42
- Jan Mitkiewicz – Amerykański podróżnik lub kierownik poczty;	43
- Wypzedaż księgozbioru Vladimira Bogusławskiego;	45
- Wędrowki Karola Bolsunowskiego.	48
ROZDZIAŁ VII. Księgozbiory i biblioteki rodowe i rodzinne:	55
- Dwa księgozbiory Potockich (Potoccy herbu Pilawa);	55
- Biblioteka Wilanowska;	56
- Swiatopolk-Czetwertynskich i „Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego”;	58
- Portret Konstantinasa Tyzenhauzasa;	61
- Biblioteka Poturzycka;	65
- Biblioteka Zaliwańska i więzienie twierdzy kijowskiej;	69
- Regały w domu Brzozowskiego.	72
ROZDZIAŁ VIII. O znaczeniu niezastrzeżonych znaków na książkach:	76
- Polscy księgarze Kijowa;	76
- Introligatornia warszawska w Kijowie i Symferopolu;	81
- Sygnet wydawniczy.	84
Zamiast aplikacji.	88
- Tragedia Pereświeta-Softanowa;	88
- Aleksandr Teleżyński, Ukraińska Lista Katyńska;	90
- Karol Iwanicki, Gułag;	92
- Wizerunek miasta w ekslibrisie Polskiej + biblioteka wojskowa we Lwowie;	94
- Nieznany Józef Zgórski.	98
Indeks osób (in Ukrainian)	103
Lista skrótów (in Ukrainian)	105
Treść (in Ukrainian)	106
Adnotacja (in Ukrainian)	107
Adnotacja (in English)	109
Treść (in English)	110
Adnotacja (in Polish)	112
Treść (in Polish)	114

Національний історико-архітектурний музей
"Київська фортеця"

ЗАПРОШУЄМО

відвідати презентації співробітниць музею Олени Дацюк та Тамари Куцаєвої про культурні комунікації в рефлексіях польських поштових листівок та книжкових знаків XIX – поч. XX ст. Дослідження були проведені під час програми «Досліджуй в Україні» (Badaj na Ukrainie) від Центру діалогу ім. Юліуша Мєрошевського (Республіка Польща) Centrum Mieroszewskiego.

Пропонуємо участь в лекціях та майстер-класі для всіх зацікавлених історією польсько-українського історичного культурного діалогу, а також, європейської культурної спадщини, бібліофільством, біографістикою, книгознавством, колекціонуванням книжкових знаків, філокартією, полоністикою, рукописною та книжковою спадщиною, мистецтвознавством та українознавством.

Учасників заходу чекають сувеніри та екскурсія.

Листівка з краєвидами м. Радом, Польща. Видавництво книгарні Едуарда Сучанського. 1915 р. Колекція Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця». В цьому місті працював магазин антикварної книги, штампель якого було атрибутовано в пропонуваному дослідженні.

Стародрук – зразок середньовічної польської юридичної практики із гербовим еклібрисом (штампель) Заливанської бібліотеки (с. Заливанщина, Віницька обл.) родини Поповських. Юзеф Поповський – учасник Січневого повстання 1863-1864 рр., в'язень Київської фортеці впродовж двох років. Джерело: Ochalscy, Maria i Andrzej. Dom Aukcyjny OKNA SZTUKI. Aukcja 25 (175). Katalog. 172 s. S. 124, 125.

PRAWA KONSTITUCYJE

Y
PRZYWILEIE;
Krolestwa Polkiego, y Wiel-
kiego Xięstwa Litewkiego,
y wśytkich Prowincyi należących:
na Walmych Sejmiech Koronnych
Od Sejmu Wielkiego Roku Pańskiego 1347.
Az do ostatniego Sejmu
U C H W A L O N E.

Час та місце проведення: 01 грудня 2023 р.

«Камінна зала» капоніру другого полігону

НІАМ «Київська фортеця». м. Київ вул. Госпітальна 24 а.

Початок о 14:00.

Вхід на захід та участь в оглядовій екскурсії безкоштовна.

Наукове видання

КУЦАЄВА Т. О.

**СПОГАДИ ПРО ПОЛЬСЬКІ ЧИТАЦЬКІ КУЛЬТУРИ
МОДЕРНОЇ ЕПОХИ В РЕФЛЕКСІЯХ ПОЛЬСЬКИХ КНИЖКОВИХ ЗНАКІВ
(2-ГА ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)**

Дослідження проведено в рамках стипендіальної програми
«Досліджуйте в Україні» (Badaj na Ukrainie) від Центру діалогу
ім. Юліуша Мєрошевського, Республіка Польща

(Електронне видання)

Видавець «ФОП Середняк Т. К.», 49000, Дніпро, 18, а/с 1212

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4379 від 02.08.2012.

Ідентифікатор видавця в системі ISBN 8139

49018, Дніпро, 18, а/с 1212

тел. +38-(066)-773-57-49

e-mail: yuriyss@yahoо.com

Видавнича підготовка – поліграфічно-видавничий центр «Адверта»

49018, Дніпро, 18, а/с 1212

тел. +38-(066)-773-57-49

e-mail: yuriyss@yahoо.com

www.adverta.com.ua